

VABA SÕNA

Nr. 7/8.

Juuni.

1925.

Genfi protokoll.

Kultuurrahvaste poliitiline ajalugu on pääasjalikult sõdade ajalugu. Rõõvimise- ja saagi-iha tung — ürgajalt päritud — mõjub loomusunnina edasi, kuid omab enesele tsivilisatsiooniga hiilgavaid ehtehilpusid toore barbaarluse varjamiseks. Mida on suurte rahvaste „võidurikkad sõjad“ ja „suured sõjajuhid“, keeda jumaldatakse, muud kui sõja tooruste, metsikuste ja viletsuste kattedeks mõeldud ehtehilbud? — Maailmasõja algul kiitsid saksa sõjaässitajad sõda terassupeluseks (Stahlbad), mis rahva pidi tugevaks karastama... Hoopleja kroonprints ei suutnud — mõni aasta enne sõda — ära oodata, millal „värskendav-rõõmus“ (frischfröhlicher Krieg) sõjatants algaks... Rahvale õnneks „tantsis“ prints oma krooni maha, aga rahvale ei olnud sõda mitte „karastavaks terassupeluseks“, vaid halvavaks lõõgiks, mille all sugupõlved veel tagantjärele kannatada saavad. Aga kas ainult Saksamaa ja teised sõjas löödud riigid ja rahvad? Ei!

Me tarvitseme ainult tähelepanelikult ringi vaadata, siis näeme otsekohe, et sõda ka võitjatele karastuseks ei olnud... Sõda vapustas, lõi kogu maailma rahvaid, kogu maailm kannatab sõja hävitavate, purustavate tagajärgede all ja ei ole veel ette näha, millal ja kuidas ta välja pääseb.

Maailmamajandus on sõja läbi loomulikult arenemisroopast välja paisatud ja segi aetud, sest et tema üksikud osad: rahvusmajandus igal maal halvatud on. Rahvaste ostujõud on äärmuseni langenud, sest et sõda selle ära kurnas. Mis sellest otsejoones ei langenud, see hävines kaudsel teel — rahaväärtuse vesinemise teel. Kapitali koondumine (ikka vähema hulga hiiglarikaste kätte) edenes hiiglasammul, kuna rahvahulgad, kes enne sõda vaesed olid, nüüd „puupaljaks“ jäid. Kellele peavad vabrikud tarbeaineid valmistama, kui rahval raha ei ole, millega neid omandada? Vabrikud seisavad, äärmine tööpuudus valitseb, millega käsikäes toidu- ning tarbeainete hinnad tõusevad. Ühelt poolt kasvav elukallidus, teiselt poolt tööpuuduse tõttu ikka enam ja enam kokkukuiyav ostujõud (= palgasissetulek). Eks tähenda see rahvaste elujõu vankumapanemist mitmeks põlveks:

Seda on rahvad sõjalt saanud!

* * *

Kuna suurriikide valitsevad klassid ja nende teenistuses tegutsevad valitsused sõja ideoloogiat paratamata loomunähtusena ja Jumala tahtmise avaldusena edasi arendasid ja võimalikult alaliselt „sõjaks valmistamiseks“ sõjavägesid suurendasid ja täielikumalt varustasid, kasvas selle kõrval suu-

remaks ja suuremaks rahvaste rahu iha. Kirik, esialgselt „vaevatute ja koormatute“ lootus, võttis rahu eestpalve oma eeskavasse: „Hoia meid, Jumal, sõja, katku ning kalli aja eest!...“ Kuid see palve muutub tühjaks sõnakõlinaks, sest kirik muutub poliitiliseks riigivõimuks, ta muutub sõdade kaastegelaseks, rõõvimiste ja allaheitmiste kaas-kasusaajaks... Valitseva võimu käsikuna õnnistab ta oma riigi sõjavägesid sõtta minnes Jumala nimel ja palub neile võitu ning menu, vaenlase vägedele palub ta Jumala viha ning kadu, kaotust... Teisel, s. o. „vaenlase“, pool sünnib nõndasama. Kuna nad mõlemad üht ja sedasama Jumalat paluvad, peaks Jumala otsustamine õige täbarat laadi olema! Sest mõlemad süüdistavad vastast.

Aegamööda hakkab aga nende hääl ikka kaugemale kõlama ja selgemini kõrvu kostma, kes enestele hüüdsõnaks ja lipukirjaks on võtnud: „Rahu kõigile! Sõda sõjale!“ Arusaamine on üldiseks saamas, et „rahu kosutab, vaen kaotab“. Ja meie oleme selle aja kaaselanikud, kus see mitte enam tühine kumin ei ole, vaid kus rahu nõudmist teoks teha püütakse. Ja me võime julgesti öelda, et n. n. Genfi protokoll nende püüete krooniks on, ka siis, kui rahu nõudmine seekord veel mitte ei peaks võidule jõudma.

Maailma rahu kindlustamise sihil võitlejate esirinnas sammuvad rahvusvaheliselt organiseeritud töölised ja nõndasama rahvusvaheliselt kokkuliitunud rahu sõbrad, patsifistid. Niihästi Rahvusvaheline Sotsialistiline Töölise Internatsionaal kui ka Rahvusvaheline Ametiühisuste Liit on ikka ja alati sõdade vastu võidelda ja rahu kindlustamiseks mõjuda püüdnud. Ja see on ka üsna loomulik.

On ju eestkätt töölised ja kehvemad rahvakihid, kes, olgu missugusel maal või ajal tahes, sõja ränkusi kõige valusamalt tunnevad. Ikka on just nende kihtide pojad oma elu, vere ja varanduse, oli see kui väike tahes, sõjale ohverdama pidanud; ikka on „katkud ja kallid ajad“ just nende kihtide pääl hävitavalt lasunud. Ikka on nende saatus olnud: surm, töövõimetus terve kaotamise läbi, nälj ning äärmine viletsus sõjamehe enese ning tema perekonna juures sõja ajal ja pärast sõda — ükskõik kas sõda riigile kaotusega või võiduga lõppes, ei kunagi, ei kusagil temale midagi hääd... Ja kuna tööliste rahvusvaheline liit rahvastevahelist vaenu ei tunnusta, vaid vennaliku ühistunde pääle rajatud on, ei olnud siin mingit kahtlust, et iga sõda üleüldine õnnetus on, ja et selle vastu võitlemine tööliste huvidele paratamata tarvilik oli. Sellepärast on siis ka mõlema tööliste internatsionaali kongressidel seda küsimust algusest pääle sagedasti ning korduvalt käsitatud ja ikka ning alati nõutud, et rahvastevaheline rahu kindlustatud saaks. Rahu kindlustamiseks nõuti seisvate sõjavägede ärakaotamist, varustamise vähendamist ja riikidevaheliste tüliküsimuste lahendamist v a h e k o h t u teel, riikide liitumist Rahvaste Liitu, kellel ülesandeks oleks maailma rahu kindlustamine.

Sellel sihil töötas Sotsialistlik Internatsionaal ja tema üksikud osad igäüks omal maal järjekindlalt enne maailmasõda, sõja ajal ning pärast sõda. Võidelda tuli suurte, äravõitmata raskustega, nii et võimata oli maailmasõda ära hoida. Aga — tuleb edasi püüda, edasi võidelda.

Sellesama sihi poole püüavad ka n. n. patsifistid, rahu sõbrad. Patsifistide kihutustöö kirjanduse ning teadusliku propaganda teel on õige laiaulatusline ja põhjalik. Palju kuulsaid teadusmehi on endid selkombel rahu teenistusse andnud, eriti mis riigi- ja rahvusvahelistesse õigusküsimustesse puudub.

Nendest väljavõrsunuks lugeda võib Parlamentide vahelist Liitu, mis ka pääasjalikult rahuõprade eestvõttel ellu kutsuti ja kes enese pääülesandeks on seadnud, sõdade ärahoidmiseks tegutseda, rahu kindlustamiseks tööd teha. — Sedasama võib ka Rahvaste Liidu Unionidest ütelda. Need Unionid (ühingud), peavad, nagu Parlamentide vahelise Liidu osakonnad, igal maal rahvastevahelise kokkuleppe ning tüliküsimuste rahulikul teel lahendamiseks saavutamiseks mõjuda püüdma ja rahu aateid rahva sekka kandma.

Isegi kirik näib äratundmisele jõudvat, et tema seisukoht seni tõsise rahu aatega kokkukõlas ei olnud. Kiriklikkudes ringkondades püütakse rahvusvahelist kiriklikku liitu luua, kes ka omalt poolt rahvusvahelise rahu kindlustamiseks peab tegutsema hakkama, s. o. teatavad kiriklikud ringkonnad loobuvad „oma sõjariistadele Jumala õnnistust, vaenlasele kaotust“ palumast ja tahavad sõdade suunas seisukohale asuda, et „kõik inimesed vennad“ on.

Laastav maailmasõda ja sellega kaasaskäivad viletsused ning hädad tuletasid rahvastele elavamalt kui vast kunagi enne meele, et rahu tõepoolest kosutab, vaen aga igal juhusel kadu tuua võib. Rahvaste keskel avaldati nõnda tugevasti rahu nõuet, et ka võitjate riikide juhtijad mehed selle nõudmise surve all midagi pidid ette võtma, mis rahu võiks kindlustada. Sõja tagajärjel kokkuvarisenud suurriigid hoiatasid neid: mis täna sündis teisega, võib mind homme tabada... Kutsuti ellu Rahvaste Liit, kellel peab ülesandeks olema: rahvaste vahel rahu kindlustada ja riikide vähekordi sõbralikule kokkuleppe teele juhtida. Kõige selle aluseks asetati n. n. Rahvasteliidu Leping ehk „pakt“, mis üksikutesse rahulepingutesse üles võeti. Sellega on mainitud Rahvasteliidu Lepingu uuele rahvusvahelisele õigusele põhipanevaks dokumendiks, mille päälle kõigi maailma rahvaste ühine rahu töö rajada tuleb.

Kuid selles Lepingus on ainult põhimõtted üles märgitud ja üldised piirjooned kindlaks rajatud, kuna täpne, üksikasjade äramääramine puudulik on, mille tõttu arusaamatused võimalikuks jäävad, nendega ühes aga ka tülide ning isegi sõdade võimalused. Näiteks on Lepingus liigeriikidele määratud kohustused nõnda üldiselt nimetatud, et nende täitmisele asudes kahtlused tekkida võivad. Kahtlused ja arusaamatused võiksid aga paratamata tarvilikul tegutsemise silmapilgul seda koguni halvata, küsitavaks teha. Sellepärast moodustati erikomisjon, kes Rahvasteliidu Lepingus üldiselt äramärgitud kohustuste ja kindlustuste üksikasjalist iselaadi täpselt ära määrama ja igale liigeriigile tema kohustusi ning õigusi selgelt formuleerima pidi.

Seda on Genfi protokolliga kätte saada püütud. Sügisel 1924 võttis Rahvasteliidu täiskogu oma viiendal istangul protokoll — päälle pikade ja ägedate vaieluste vastu. Protokoll on sellega Rahvasteliidu Lepingu — rahu pakti kaugemale arendatud täiendus. Kokkuvõttes võime järgmisi küsimusi pääküsimumustena eraldada:

1. Sõjariistade mahapanemine, sõjavägede vähendamine äärmise võimaluseni.
2. Pääletungimissõda on keelatud, ta on rahvusvaliseks kuriteoks tunnustatud.
3. Riikidevaheliste tüliküsimuste rahulikuks lahendamiseks kutsutakse ellu sunduslik vahekohtus.
4. Lepinguosalised riigid kindlustavad üheskoos igale liigeriigile puutumuse, julgeoleku.

1. Sõjariistad maha...

Sõjariistade mahapanemist, sõjavägede ärakaotamist nõuti juba ammu ja põhimõttelikult peab Rahvasteliit selle nõudmise teoks tegema. Kui seda ei sünni, kui rahvad ikka edasi ränkade varustuskulude all ägama peaksid jääma, siis ei oleks tõsise rahu lootust olemas. Kuid — ei või salata, et mitmesugused poliitilised ja riigiõiguslised takistused seda raskendavad. Nende takistuste äravõitmiseks peavad rahvusvahelised abiasutused kaasa aitama ja tarvilikud eeldused looma.

Kõige tähtsam selle juures on riikide julgeolek, ehk selle kindlustus. Seda rõhutati juba enne maailmasõda, näiteks ütles prof. Quidde 1913. a. Haagi maailmarahu kongressil:

„Meie, patsiifistid, oleme ikka ütelnud, et meeletu tegu oleks; sõjariistu rahu kindlustamiseks maha panna, enne kui julgeolek kindlustatud on. Me peame rahvusvahelise õiguse uuendamise ja parandamisega algama. Rahu paberil, lepingute teel kindlustada — ei ole raske. Aga läheb veel palju aega, enne kui selleks tagatise saadakse, et tõsisel silmapilgul lepinguid ka täidetakse“.

Nõndakaua kui rahvusvahelisi vahekohtuid, õigusemõistmist ja alalisi vahekohtuid ei ole, kes võimsad oleksid, toorest vägivalda kõrvaldama, pole tõsist julgeolekut olemas.

Juba ammu enne maailmasõda nõudis Jean Jaures rahu kindlustamiseks ja sõjariistade mahapanemise hõlbustamiseks sunduslikku vahekohtu. Prantsuse sõjaväe uuendamisseaduse lisas nõudis Jaures:

„Ainult tunnustatud kaitsesõda olgu lubatud, iga teine sõda, millel kaitsesõja tunnustus puudub, on kuritegu. Kaitsesõjast võib ainult siis kõnet olla, kui valitsus kõigepäält vaenulisele poolele ette paneb, tüliküsimust vahekohtu teel lahendada“.

„Riik, kes sõda alustab, ilma et ta enne avalikult ja ausameelselt oleks tüliküsimust vahekohtu teel otsustada soovinud, on Prantsusmaa ning kogu inimsoo äraandja, seda tuleb isamaa ning inimsoo vaenlaseks pidada“.

Sõjariistade mahapanemise nõudmine ja iga teinegi tegu selles suunas on õigustatud ning sellesarnast tuleb toetada. Aga sellest üksi ei ole veel küllalt. Ilma rahvusvahelise õiguse laiendamiseta ja ilma tarvilikkude tagatiste loomiseta ei viiks see sihile. Paratamata tarvilik on vahekohtu korraldamist ning selle tegutsemist, julgeolekut ja sõjariistade mahapanemist üheskoos ette võtta. Teada on, et meieaja sõda kõigepäält tööstuslike ettevalmistamise küsimus on ja et meeskonna vähendamine ning sõjalise aparadi nõrgendamine üksi mitte sihile ei viiks. Kui näiteks meeles pidada, missugust osa keemia uuemas sõjatehnikas etendab, on otsekohe arusaadav, et sõjavägede vähendamine ilma muude tagatisteta suuri pettumusi ja tõsist hädaohtu kaasa tuua võiks.

Rahvasteliidu Lepingu § 1. artikkel 8. on see ette nähtud. Säält leiame:

„Liidu liikmed tunnustavad põhimõtet, et rahu kindlustamine rahvusliste sõjavägede äärmist vähendamist vajab, ja et see rahvusliku julgeoleku ning rahvusvaheliste kohustuste kindlal, ühisel läbiviimisel võimalik on“.

Juba selles paragrahvis on need kaks küsimust, sõjavägede vähendamine ja julgeolek ühendusesse viidud. Ja julgeoleku kindlus-

tamiseks on ette nähtud kõigi Liidu liigete ühine väljaastumine selle kaitseks, kelle julgeolekut hädaoht ähvardab, ja nende liigete vastu, kes oma kohustusi ei täida, või kes neid rikuvad.

Kolmandal Rahvasteliidu täiskoosolekul rõhutati järgmist põhilauseid: „Praeguste vahekordade juures ei julge palju valitsusi tõsiselt vägede vähendamist ette võtta, sest et nende julgeolek kindlustatud ei ole...“ Julgeoleku tagatis on üldise kaitselepingu alusel võimalik, millest kõik riigid osa võtta võivad ja mis kõiki kohustab, sellele otsekohe appi tõttama, kellele pääle tungitakse. Kõigepäält kohustab leping liigeriikisid hoiduma pääletungimis-sõdadest, mis rahvusvaheliseks kuriteoks tunnustatakse. Ühtlasi kohustab ta aga ka iga liigeriiki üksikult ning üheskoos kõigi teiste liigeriikidega sellele appi tõttama, kellele pääle tungitakse.

Sõda — rahvusvaheline kuritegu.

Maailmasõja valusad õpetused ei lase sellejuures kahelda, et suurriikide vahelised sõjalised sekeldused ka teisi maid puutumata ei jäta, vaid aegamööda libiseb üks maa teise järele nende sekka, kuna paratamata kõik maad selle all kannatada saavad. Uue maailmasõja puhul ei jääks küll ükski maa puutumata... Sellepärast on kõik rahvad ja riigid, eriti aga väikesed ja nõrgad riigid ning rahvad sõdade äralõpetamisest, rahu jäädavalt maksmapanemisest huvitatud ja nemad peaksid, mis iganes võimalik, tegema, et sunduslik vahekohus, õigustatud kohtumõistmine tülide lahendamisel sõja, s. o. väevõimu asemel rahvusvahelises ulatuses maksmata jääks.

Genfi protokollis järele tunnustatakse iga sõda pääletungimissõjaks, kui tüliküsimust rahulikult teel, s. o. vahekohtu otsustada andes lahendada ei taheta, ja iga pääletungimissõda tunnustatakse rahvusvaheliseks kuriteoks. Rahu kaitseks kokkuastunud riigid on õigustatud ja kohustatud, niisuguse kuriteo vastu tarvilikkude, protokollis ettenähtud abinõudega välja astuma.

Protokollis 10. artikkel ütleb:

„Sõja algatajaks (= pääletungijaks) loetakse iga riik, kes Rahvasteliidu Lepingus või selles protokollis ettenähtud määrusi ei täida, kes ilma sõjaväe kaitseta, s. o. erapooletuks tunnustatud maosade kohta maksivad määrusi rikub, kes vahekohtu rahuliku lahendamisteed vastuvõtmast keeldub, kohtu või vahekohtu otsust ei tunnusta, Rahvasteliidu Nõukogu poolt ühel häälel hääkstunnustatud lahendamisotsusele ei alistu, Rahvasteliidu Nõukogu poolt ajutiselt maksmapandud määrusi rikub, ehk sellest ei hooli, kui tüliküsimus on teise riigi sisemiseks asjaks tunnustatud, nagu ka see, kes — pääle vaenukäigu algust — Rahvasteliidu Nõukogu poolt kuulutatud sõjariistade rahu rikub“.

Kõigil niisugustel juhustel teeb Rahvasteliidu Nõukogu kindlaks, kes pääletungija on ja annab liigeriikidele — neid nende kohusetäitmisele kutsudes — teada, et nemad süüdlase riigi vastu tagatistes ettenähtud sunniabinõud tarvitusele võtaksid. „Sellest silmapilgust pääle on iga riik, kes siia kuulub, õigustatud sõdija riigi õiguste alusel tegutsema“.

3. Vahekohus.

Protokollis ettenähtud vahekohus on oma sundusliku iseloomu tõttu teist laadi, kui seni tuntud, poolte eneste valitud vahekohtud olid. Siin ettenähtud vahekohus oleks „osa suurest Rahvasteliidu võimu ning juhatuse all töötavast aparaadist... Vahekohtunikud ei või oma ametiülesannetest keelduda, ka siis mitte, kui rahvusvaheline õigus mõnes asjas puuduks“. Sunduslik vahekohus ei ole ärarippuv poolte hääst tahtmisest, vaid tema seisab rahvusvahelise organisatsiooni-, s. t. Rahvaste Liidu kaitse all, kes vahekohtu puutumast peab hoidma. — Tülitsejate poolte halb tahtmine ei või vahekohtu tegevust seisma panna.

Kui Rahvasteliidu Nõukogu ise temale lahendada antud tüliküsimust sobivalt lõpule ei suuda viia, siis võib tema tülitsejad pooled vahekohtu-, ehk ka mingi õiguslise kohtuasutuse ette saata. Pui pooled seda vastu võtmast keelduvad, siis moodustatakse, kui vähemalt üks pool seda soovib, vahekohtulik komitee, kus juures poolte nõusolekut võimalikult silmas peetakse. Kui ka niisugune katse õndub, siis moodustab Rahvasteliidu Nõukogu — kindlaks määratud aja järele — oma õiguse põhjal vahekohtu. Kui tülitsejad pooled vahekohtu otsuse alla ei taha heita, siis harutab Rahvasteliidu Nõukogu ise tüliküsimust uuesti ja liigeriigid on kohustatud, otsust tunnustama, mis tüliküsimusesse mitte segatud liikmed ühel häälel teevad. Kui aga ka siin arvamisid ja hääled lahku lähevad, siis antakse küsimus siit otsekohe vahekohtu otsustada.

See on protokolli 4. artikli kuendas punktis järgmiselt ette nähtud:

„Allakirjutatud riigid kohustavad endid kohtu ja vahekohtu otsusi lojalselt täitma ning Nõukogu poolt soovitatud lahendamisteid käima, nagu selle artikli kolmandas lõikes ette nähtud *). Kui mõni riik oma kohustusi ei peaks täitma, tarvitab Nõukogu kõike oma mõju selleks, et ka niisugusel korral kohusetäitmist kindlustada. Kui see temal korda ei lähe, siis peab ta ette panema, sarnaste vahendite tarvituselevõtmist, nagu R.-Liidu lepingu 13. artikli lõpus tarvilikkude tagajärgede kättesaamiseks on ette nähtud **). Kui kohusetäitmist keelduv riik sõdima hakkab, võetakse tema vastu Liidu põhikirja 16. artiklis ettenähtud abinõud tarvitusele, nagu käesolevas protokollis üksikasjaliselt määratud.“

Tähtis osa on siin ka Haagi rahvusvahelisele kohtule määratud. Järgmised eriküsimused on protokollis täielikult selle kohtu valdkonda antud: le-

*) „Kõik Liidu liikmed kohustavad endid, vahekohtu otsuseid truult ja häätahtliselt täitma ja ei ühegi Liidu liikme vastu, kes vahekohtu otsustele alla heidab, sõda alata. Vahekohtu otsuse mittetäitmise korral määrab Nõukogu, kuidas otsust täitma sundida tuleb“.

***) Kui üks Liidu liige 12., 13. ja 15. art. ettenähtud kohustustele vastu sõda algab, siis võetakse tema teguviisi nõnda, nagu seisaks tema ka kõigi teiste Liidu liigetega sõjajalal. Teised on selle pääle kohustatud, temaga otsekohe kõik kaubanduse- ning rahavahekorrad lõpetama, peavad oma kodanikkudel keelama lepingut rikkuja riigi kodanikkudega ühendusi pidamast ning nõudma, et nad kõiksugused rahalised, kaubanduslised ja isiklikud sidemed mainitud riigi kodanikkudega lõpetaksid.

Rahvasteliidu Nõukogu peab niisugusel juhusel kõigile Liidu liigetele teatama, missuguste maa- ja mere-sõjajõuga keegi välja peab astuma, et Liidu kohustused täidetud saaksid.

pingute seletamine, rahvusvahelised õiguse küsimused, rahvusvaheliste kokkulepete rikkumine ja kahjude kindlakstegemine, ulatuvus ja iselaad juhustel, kus rahvusvaheliste kokkulepete rikkumisega tegemist on.

Tüliküsimuste lahendamiseks on kolm võimalust ette nähtud: sunduslik vahekohus ühegi poole soovil; Rahvasteliidu ühehääleline otsus; Rahvasteliidu Nõukogu poolt määratud sunduslik vahekohus. Need kolm võimalust lasevad oletada, et rahvusvaheliste sekelduste puhul rahulik lahendamistee leitakse.

Sanktsioonid — julgeoleku kindlustused.

Artikkel 10 ettenähtud määrustega oleme juba tuttavad. Artikkel 11 käsitleb edasi sanktsioonide küsimust, mille iseloomu me sääl järgmiselt ära määratud leiame:

„Kohe pääle selle, kui Nõukogu protokollile allakirjutanud riikide tähelepanu selle pääle on juhtinud, missugused kohustused art. 10 viimase lõike järel neil täita on, astuvad mainitud kohustused, nagu need Rahvasteliidu Lepingu 16. artikli 1 ja 2 lõikes üles on loetud, jõusse ning nende mõju võib pääletungija vastu ajaviitmata teoks saada.

„Iga allakirjutanud riik peab oma kohustusi nõnda mõistma ja ennast ilma sundimata mõjuval viisil nõnda talitama kohustatud tundma, et Rahvasteliidu Leping lugupidamist ning täitmist leiaks; iga riik on kohustatud igale pääletungimisele sel määral vastu astuma, nagu tema geograafiline seisukoht ja tema varustatud jõud võimaldavad“.

Siia kuulub ka riikide vastastikku toetamine, kes ühiselt pääletungija vastu astuvad.

Tagatised (sanktsioonid) on esiteks majanduslised ning rahalised. Need määrab Rahvasteliidu asjaomane osakond kõigile võrdselt kindlaks. — Teiseks — sõjaväelised tagatised. Need ei või kõigile võrdsed olla, vaid üksikute riikide kohustuse ulatus oleneb siin tema geograafilisest asendist ning sellest, kui suur tema varustatud jõud on. —

Riikidel ei ole keelatud, iseskeske julgeoleku lepinguid sõlmida. Niisugused erilepingud antakse Rahvasteliidu sekretariaadile avaldamiseks teada. Pääle selle on igale riigile lubatud, niisuguse erilepingu kaasosaliseks astuda. — Viimane on iseäraliseks kindlustuseks, et niisugustel lepingutel ainult kindlustustagatise iseloom olla saab.

Pääle selle võimaldab protokoll maavööde (Zonen) kaitseta jätmist, s. o. kaitsevöödest tühjaks tegemist, tarbekorral Rahvasteliidu poolt organiseeritava rahvusvahelise valve all. Niisugused ilma kaitseta maavööd oleksid kõigile puutumatud.

Lõpuks on ka tülide ärahoidmise põhimõte protokollis aset leidnud. Art. 7 käsitleb tülide hädaohtu. Mingisuguse tülittekkimise korral on pooltel keelatud vägesid suurendada ja varustust täiendada ehk kuidagi mobiliseerida, olgu maal, õhus või merel, olgu tööstuses või majanduses. Et seda ei sünniks, selle üle peab Rahvasteliit valvel olema. Nende määruste rikkumise tagajärjel, ehk kui riik Rahvasteliidu Nõukogu manitsusi kuulda ei võta, võib tõrkujat riiki niisuguseks kuulutada, kelle tegevus maailma rahu ähvardab ja kelle vastu teised riigid välja peavad astuma.

Sel kombel oleks võimalik tülisid tekkimast hoida ja Rahvasteliidu mõju rahu alahoidmise suunas oleks kindlustatud. Sellepärast on nendel määrustel väga suur tähtsus, nemad on protokollil üheks tähtsamaks aluseks.

Lõpuks olgu veel nimetada, et protokollis — art. 17 — sõjavägede vähendamise konverents ette oli nähtud. Me loeme sääl:

„Allakirjutanud riigid kohustavad endid rahvusvahelisest sõjajõudude vähendamise konverentsist osa võtma, mis Rahvasteliidu Nõukogu poolt esmaspäevaks 15. juuniks 1925. Genfi kokku kutsutakse. Sellest konverentsist kutsutakse ka need riigid osa võtma, kes Rahvasteliidu liikmed ei ole“.

Selle konverentsi eeltingimiseks oli, et „vähemalt enamus alaliselt Nõukogus esitatud riikidest ja 10 teist Liidu liiget“ protokollile 1 maiks k. a. alla oleksid kirjutanud.

Nõukogu alalistest liigetest on seni aga ainult Prantsusmaa alla kirjutanud, kuna teiste allakirjutanute arv ligi 20-ni ulatab. — Nõukogu alaliste liigete enamus ei ole siis mitte alla kirjutanud, ja — nagu me teame, lükati protokollile harutamine, pääle selle kui Inglise välisminister Chamberlain oli teada andnud, et protokoll Inglise valitsusele vastuvõetav ei olla, kuni 1925. a. sügisele Rahvasteliidu koosolekuni edasi...“

Genfi protokollile saatuse kohta ütleb Rahvusvahelise Ametiühisuste Liidu häälekandja järgmist:

Rahvasteliidu Nõukogu ja üksikud riigivalitsused harutavad nüüd küsimusi, mis Genfi protokollile tõttu esile on kerkinud. Asutatakse komisjonid ja alamkomisjonid, vahetatakse kirju ning telegraferitakse ilmast ilma. Kõigele selle juures ei saa tundest lahti, et kogu tegevuse elavus mitte tülide rahuliku lahendamise ja sõjavägede vähendamise pääle ei sihi, vaid et sellel sihiks on: oma jõudu suurendada ja teise jõudu vähendada. Macdonaldi valitsuse aegne puhas õhk tundub juba jälle halvasti lõhnavate aurujätistega täidetuna ning puhta, rahu õhkkonna järele igatsetate elundid rõhub raske koorem. Ei ole mingit kahtlust, et kaugelt suurem rahvaosa igal maal kõige ausamalt rahu soovib. Kuid võim on teise, s. o. vähema osa käes.

See kibedatmaiku otsus tabab Genfi protokollile seisukorda käesoleval silmapilgul õieti. Kuid ometi oleks enneaegne, protokollile mahamatmisest kõneleda, nagu mõneltpoolt tehti.

Praeguse täbara seisukorra juures on poliitiline geografia, nagu 1919. a. rahulepingud uute riikide piirimääramistega on loonud, suurelt osalt süüdi. Rahvaste Liit ja Genfi protokoll peavad riikidevahelise rahu ja riikide julgeoleku kindlustama, kuna ühtaegu avalikult tunnistatakse, et piirid selgitamist vajavad ja et rahvaste enesemääramise õiguse teostamine veel mitte lõpuni pole viidud. Sellejuures mõjub sageli määravalt kaasa see täbar asjaolu, et rahvaste asumispiirid ja riiklikult tähtsad majanduslikud tegutsemispiirid mitte kokku ei lange... Aga mispärast peaksime olemata, et nende halbtuste kõrvaldamine ja igale poole rahuldavalt korraldamine sõdasid vajab? Mispärast peame eeldama, et väevõim selles suunas tarvilik on? Kas ei oleks ka nende raskuste kõrvaldamise juures õigus kohasem abinõu? — Vastuvaidlemata on siin õige suurte raskustega tegemist, nimelt, et rahulikuks lahendamiseks hääd tahtmist ei ole. Selle asemel täristatakse mõõka, seda tahtmise paenutamise abinõu. Aga — kas on niisugune olukord üldse mõeldav, kus sellesarnasid raskusi enam ei oleks, kus kõigi riikide ja rahvaste piirid nõnda ideaalselt, kõigile rahuloldavalt aetud oleksid, et kellelgi enam midagi parandada poleks? Vaevalt!

Sellepärast peaks küll oletada võima, et kavatsetud rahu aparaat — Genfi protokoll — ka eelpool puudutatud raskustest jagu saada võiks.

Genfi protokollis asjus oli Inglise Labour Party (tööpartei) valitsusel, ehk selle pääministril Macdonaldil silmapaistev osa etendada. On põhjust oletada, et Genfi protokollis saatus parem oleks olla võinud, kui Macdonald ei oleks tagasi astuma pidanud. — Sellepärast on ka Labour Party seisukoht selles küsimuses huvitav. Kuna aga Labour Party Sotsialistlikus Tööliste Internatsionaalis väga silmapaistval kohal esineb, tohiks ka selle seisukoht huvitav olla. Sellepärast mahutame lõpuks mainitud seisukohtade avaldused siia.

Sotsialistliku Tööliste Internatsionaali Täidesaatev Nõukogu võttis oma koosolekul Brüsselis, 4. jaan. 1925. a. Genfi protokollis asjus järgmise otsuse vastu:

„Meie ei salga Genfi protokollis puudusi, kuid mõlema Internatsionaali ühise koosoleku arvamine on siiski see, et see protokoll maailma rahu kindlustamises olulist edu tähendab. Koosolek tunnustab, et, kui Genfi protokoll vastuvõtmata ning sõjavägede vähendamise konverents pidamata jääb, rahvad (= riigid) siis jälle tagasi riigigruppide liitumislepingute juure pööravad ning endid sel teel üksteise vastu kindlustada püüavad, mis aga sõja hädaohu maailmas mitte ei vähenda, vaid suurendab. Sellepärast otsustab mõlema Internatsionaali ühine koosolek, et kõigi maade töölisparteid ja töölisorganisatsioonid täie jõuga Genfi protokollis vastuvõtmise suunas mõjuda püüaksid, ühtlasi ka silmas pidades, et protokollis ettenähtud sõjavägede vähendamise konverentsi kokkutulekut võimalikult kiirendada“.

Brüsseli koosolekul keeldusid Inglise tööliste esitajad eeloleva otsuse hääletamisest osa võtmast, kuna kõigi teiste maade tööliste esitajad otsuse vastuvõtmise poolt hääletasid. Inglise põhjendasid oma hääletamiskeeldumist sellega, et Labour Party seda küsimust veel küllaldaselt kaalunud ega seisukohta võtnud ei olla. Pärast on see küsimus parteis arutamise all olnud ja Labour Party on Genfi protokollis küsimuses jaatava seisukoha võtnud. Otsus on sisuliselt järgmine:

„Partei arvates peaks Inglismaa oma täit jõudu selleks tarvitama, et protokollis põhimõtteid ja sõjavägede vähendamise konverentsi kindlustada. Genfi protokoll on praegu ainult praktiline plaan sõjavägede vähendamise ja vahekohtu maksmapanemise suunas, millega rahulik tülide lahendamine sõdade asemele võiks astuda. Sellepärast toetab Labour Party Genfi protokollis. Ja Partei astub igale katsele teravalt vastu, millel sihiks oleks, protokollis asemel ükskõik missugust sõjavägede lepingut või piiratud kindlustust maksuma panna. Partei nõuab kindlajoonelist tegutsemist selles suunas, et ka kõik need riigid, kes protokollis veel ei ole alla kirjutanud ja seda ratifitseerinud, seda teeksid“.

See otsus on eriti sellepöolest tähtis, et Genfi protokollis küsimus sellega Inglise Alamkojas arutuse alla tulema peab. See on möödapääsemata, sest Labour Party rühm on suur rühm, kes küllalt teadlik ja tugev on, et partei otsustele tähelepanu võita.

Teated on avalikkuse ette jõudnud, et Chamberlaini seletused, mis tema Genfi protokollis vastu Rahvasteliidu koosolekul ette kandis, mitte tema enese, vaid Balfour'i kokkuseatud olnud ja et Chamberlain mitte täie südame soojusega protokollis vastu ei olla... Sellepärast on võimalik, et Alamkojas rahu kindlustamise küsimusele teine siht määratakse, mis rahva rahunõudmisele rohkem vastab, kui praeguse Inglise vanameelse valitsuse oma.

M. Martna.

Vene revolutsiooni kalender.

I. Revolutsiooni allikad.

Millised on Vene revolutsiooni allikad? Kuidas valmis Venemaal revolutsioon?

Vene revolutsioonide allikatest kõneldes peame kõigepäält nimetama n. n. dekabristide mässu, mis pani aluse „revolutsioonilistele tegudele“ Venemaal.

Dekabristide mäss teostus 14. detsembril 1825. a. Peeterburi Senati platsil, kus Moskva kaardiväe polk (Bestushevi-Marlinski ja vürst Shtshepin-Rostovski õhutusel) keeldus vanduma truudust Nikolai I-sele ja hõiskas: „Hurraa, Konstantin!“ (Konstantin oli troonipärija, kes aga troonist oli lahti öelnud venna Nikolai kasuks). Nikolai I, kes teadis salaseltsi olemasolust, jälgis Talve palees rahunud sündmuste käiku. Tema ärevus kasvas veelgi, kui kaardiväe korpuse staabiülem teate tõi, et „Moskva polk mässab: brigaadi- ja polguülemad on surmatud“. Kuigi teised linnas viibivad väeosad Nikolai I kaitsema asusid, ei suudetud õhtuks mässu maha suruda, olgugi et mässajate poolt suuri vigu tehti ja sagedasti passiivsust üles näidati. Järgmisel hommikul, kui Moskva polk jälle sõjaväe korrast üles seati, ratsutas kohale sõjaväeline kuberner krahv Miloradovitsh ja hakkas sõdureid iseteadvalt manitsema, kutsudes neid üles Nikolaile vannet andma. Vastuseks tema sõnadele kihutas talle P. Kahovski püstolikuuli kõhtu. Samal ajal annab talle reamees Obolenski püssikuga surmava haava. Vilhelm Küchelbeckeri pauguga eemaldatakse ka teised „manitsejad“ ning pole edu ka koha päälle saadud vaimulikkudel. Vahepeäl hakkasid mässavate sõduritega ühinema ka sõjariistus eraisikud. Nikolai otsustas mässajaid attakeerida lasta ratsaväel, kuid viimastest pääsevad paljud eluga ainult sellepärast, et mässajad nende päälle halastasid. Nüüd ei jäänud Nikolail muud teed kui välja tuua kahurvägi, milline ka mässu likvideeris. Kui mässajate read puruks löödud, ilmusid tööd lõpetama ratsaväed. Öösel olid Senati platsile tuleriidad üles tehtud; kogu öö kestel koristati haavatuid ja surnuid ning pesti platsilt valatud verd, ütleb N. Silvanski. „Aga“, tähendab dekabrist Steinhel, „halastamata ajaloo lehekülgedelt on võimata maha pesta sarnaseid plekke“.

Sama aasta 28. detsembril vangistas keisri käsul alampolkovnik Hebel Kirevi kubermangu Trilesjes kaks venda Muravjevi. Sõjaväed toetasid S. Muravjevi ning tema, olles arreteeritud, tungib ise Hebeli ja tema ohvitseridele kallale, haavab teda raskesti ja otsustab sõjavägesid mässule õhutada. Sõjaväed koguti Vasilkovi, vabastasid sääl vangistatud ohvitserid, kusjuures S. Muravjev sõduritelt vande võttis, et need valitsuse vastu võitlevad. Sõjaväe ees loeti ette revolutsiooni katekismus.

3. jaan. 1826 pidid mässajate väed esimese lahingu andma valitsuse vägedele Valge Kiriku (Belaja Tserkov) juures. Mässajate hulgas olid ohvitserid Sergei ja Madis Muravjevid-Apostolid, M. Bestushev-Rjumin, Ippolit Muravjev, Kusmin, Solovjev j. t. Ent enne kui mässajate väed tule said avada, tegi poik. Rofi kahurtuli vastuhakkamise võimatuks. Shtshepile sai surma, S. Muravjev raskesti haavata, kuna tema vend Ippolit ise enese maha laskis. Kõik mässulised väed vangistati, S. ja M. Muravjevid ja M. Bestushev pandi raudu ning toimetati 12. jaan. Peeterburi, kus järgmisel päeval nad ära hukati.

Nii lõppes dekabristide mäss. Ta suruti maha, kuid rahvas ei unustanud oma „dekabriste“-revolutsionääre, kes sellest ajast alates põranda all edasi tegutsevad. Alganud „mäss“, mis oli sihitud alguses ainult Konstantini troonile tagasi toomisele, moodustas võimu, mis omas peagi jõu võitluses isevalitsuslise korra vastu, valmistades sagedasti väga suurt päävalu Vene riigi „julgeoleku“ kaitsjatele.

10. juul. 1826 arutab kõrgem kriminaalkohus dekabristide asja ning 13. skp. puuakse üles dekabristid P. Pestel, K. Rõlejev, S. Muravjev-Apostol, M. Bestushev-Rjumin ja P. Kahovski.

Kindral-adj. Golenishtshev-Kutusov, kes dekabristide hukkamisest Nikolai I aru annab, ütleb keisrile muuseas: „Eksekutsioon lõppes tarviliku rahu ja korra juures — niihästi sõjavägede kui ka suure päältvaatajate kogu poolt. Meie timukate vilumatuse ja kaakide ehitamise oskamatusse tõttu kukkusid võllast esimesed kolm, nimelt Rõlejev, Kahovski ja Muravjev maha, kuid tõmmati peagi uuesti võlla ja said teenitud surma, mida Teie Keiserlikule Majesteedile kõige alandlikumalt ette kannan“.

Järgmiseks suureks sündmuseks Venemaal, mis tõsiseks rahulolematuse avaldusteks kujunes, oli talupoegade vabastamine orjaikkest 19. veebr. 1861. Senini kuulusid Venemaa talupojad mõisnikkudele. Talupojad vabastati osalt maaga varustatult, kuid selle maalapikese pidid nad ise mõisnikkudelt välja ostma. Enne pidid talupojad mõisale harilikult 3 päeva nädalas tööd tegema ning sellepärast oli neil tarvitada ainult nii palju maad, kui palju jaksasid harida ülejäänud (nädala) 3 päeva jooksul. Talupoegade vabastamisel ei saanud need uued Vene „alamad“ kõike seda maad, mida nad orjuse ajal kasutasid. Neilt võeti ära umb. 20% nende endisest maatagavara üldarvust, mõnes kubermangus (mustamulla maades) koguni 23½%. Selle vastu anti küll lääne kubermangude talupoegadele maad kuni 41% juure. Kuni 1861. a. oli talupoegadel 15 mittemustamulla kubermangus tarvitada 13.944.000 tiinu, pärast 1861. a. aga 13.390.000 tiinu, seega 4,0% vähem. 21 mustamulla ja ida kubermangus olid vastavad arvud 14.016.000 ja 10.709.000 tiinu, vahe seega vähenemisele 23,6%. Lääne 9 kuberm. olid need arvud 7.737.000 ja 10.901.000, vahe seega + 40,9%. See asjaolu aga, et mustamulla maa viljakandvam on kui läänemail, mispärast pääliskaudselt vaadatuna mustamulla kubermangudes talupoegade maanormi vähendamine nii väga ülekohtusena ei võigi paista, ometi oli sel maa äravõtmise süsteemil just mustamulla maades tõsised tagajärjed. Nimelt ei jatkunud siiski talupoegadele nende maatagavarast ning ei võimaldanud äraelamist, mispärast talupojad veelgi enam mõisnikkudest ärrippuvateks said. Paremini olid maaga varustatud keisrikoja mõisate ja veel paremini kroonumõisate talupojad, kes said täiesti nii palju maad, nagu vajasisid äraelamiseks. Üldse said talupojad „hingemaad“: mõisnikkude talupojad (1860. a. 11.907.000 meeshinge) 37.758.000 tiinu ehk meeshinge pääle 3,17 tiinu maad, keisrikoja mõisate talupojad (1860. a. 870.000 m.) 4.260.000 tiinu ehk hinge pääle 4,90 tiinu, riigimõisate talupojad aga (10.347.000 m.) 69.712.000 tiinu, s. o. iga meeshinge pääle 6,74 tiinu. Seega said Vene talupojad orjaikkest vabanemise tagajärjel üldse maad (1860. a. 23.124.000 meest) 111.730.000 tiinu, s. o. keskmiselt iga meeshinge pääle 4,83 tiinu. Võrreldes seda tiinude arvu, mis said riigimõisate talupojad, keisrikoja ja mõisnikkude talupoegadele antud tiinude arvuga, näeme seega, et viimased esimestest said vähem umbes 44 miljoni tiinu! Talupoegadele hingemaaks määratud maa hinnati ka selle aja maa hinna kohta liig kõrgelt, kõrgemalt kui maa tõeline hind oli.

15 mittemustamulla kubermangus talupoegadele antud maa hind oli (1862. kuni 1872. a.) tõelikult 179,9 milj. rubla, väljaostu hinnaks aga määrati re-daktsiooni komisjoni poolt 342,0 milj. r. Nii võeti talupoegadelt (91,1%) kõrgemat hinda, kui maa tõepoolest maksis. 21 mustamulla ja ida kuberm. kohta olid vastavad arvud 283,9 ja 341,5, seega talupoegadelt 20,3% rohkem nõutud, kui maa väärtus oli. Läänemaade 9 kubermangus oleks talupoegadele antud maa eest sel ajal müügikorral saanud 184,0 milj. r., talupojad aga pidid neile määratud maa välja ostma 183,1 miljo. r. eest (vahe seega — 0,5%). Kokkuvõttes tuli talupoegadel keskmiselt mõisnikkudele maksta saadud maa eest (tõelik müügihind 647,8 milj., määratud väljaostu hind aga 866,6 milj.) 33,8% kõrgemat hinda, kui maa turuhind välja tegi. Nii pidid talupojad enese vabastamise hinnaks maksma mõisnikule 219 miljoni rubla ehk 25% kogu väljaostu hinnast. Pea kogu Venemaal olid talupoegade huvid mõisnikkudele ohvriks toodud, vabastamine ei olnud talupoegadele õnneks, vaid nende hävitajaks, ütleb S. Prokopovitsh. Keegi teine Vene tolleaegne tegelane tähendab selle reformi kohta: „Arusaadav, et 1861. aasta talupoegade vabastamine mõisnikkude raske käpa vahelt sarnasel kujul, nagu ta tegelikult teostus, ei olnud kellegi õige vabastamine. Ta heitis talupoja veel raskemasse seisukorda, kui ta seni olnud. See oli Vene rahva kallal kuulmata vägivald. Nii-sugune hoolimatus, mäng suure inimkoguga pidi ellu kutsuma näriva rahulolematuse, paisutama revolutsiooni tüübi. Aleksander II ja tema mõisnikkudest nõuandjad oleks tõesti targemini teinud, kui oleks talupojad mõisnikkude pärisorjadeks edasi jäetud — eeskujuks kõrgele Lääne-Euroopa kultuurile, et näidata maailmale, millised olud võivad jumala armust Venemaal valitseda XX aastasaja ligineval silmapilgul. Pimedad need, kes peaks nägema omas vabanemises õnne ning veelgi pimedamad need, kes arvavad, et nad Venemaa talupoja vabastamisega loonud surematuse oreooli ja taevani ärateenitud ülistuslaulu!“

Tõesti, Venemaa talupoja mõisa alt vabastamine läbiviidud kujul ei olnud kaugeltki õnnelik samm ning revolutsionäärid kasutavad selle ära, et üles kihutada rahva hulke. Nagu meie tunneme kommunistide määratsusi, nii hakkab noil läinud aegadel liigutama end lohe, kardetav ja väsimatu. Kuna meil kommunistid aga praegu tühja tuult taga ajavad ja ainult kommissaride kohtadele pretendeerivad, oli Vene revolutsionääride teguviis õigustatud, sest õelamat korda, kui Venemaa oma, ei võinud Euroopas olla, ei olnudki. Ainult Venemaa purjetas täiel jõul pimeduses, galeeridel sõudmas ahelates orjad, nagu muistsetel aegadel Vahemere kallastel. Mässumehed tegutsevad vahetpidamatult ning meile on teada need protsessid, mis kannavad küll 20-ne (senatis 9. veebr. 1882), 50-ne (21. veebr. 1877), 14-ne (sõjaringkonnakohtus 24. sept. 1861), 18-ne (Odessas 26. märtsil 1880) j. t. protsesside nime. 23. apr. 1849. a. vangistatakse Peeterburis 33 isikut Antonelli äraandmise tõttu (sotsialistlike ideede levitamise pärast. Need mehed valmistasid ette mässu juba enne talupoegade vabastamist. Muuseas kandsid nad kõikjal ette Belinski kirja Googolile). Esimene revolutsionääride proklamatsioon pärast talupoegade vabastamist nende seisukorra parandamishüüdeks ilmus „Maa ja Tahe“ poolt 3. märtsil 1863. a. Nagu vastuseks sellele avaldab valitsus (16 aasta pärast!) tsirkulääri (16. juun. 1879), kus siseminister Makov muuseas ütleb: „Juba mõnda aega liiguvad maarahva keskel vale kuulujutud, nagu kavatseltaks lähemas tulevikus üldist maaajaotust ette võtta. Keisri käsul ei saa ega võigi olla mingisuguseid uusi maade juuremõõtmisi talupoegadele. Meie sea-

duste kaitsel ei või kunagi juhtuda niisugust õiglusetust, sarnast ülekohut, et maa, mis seaduslisel teel kellelegi kreposteeritud, saaks tema seaduslisesl omanikult ära võetud ja teisele antud. Talupoegadel on juba maa olemas kõigekõrgemalt poolt 19. veebr. 1861. a. kinnitatud määruse põhjal. Hoiatan küla-, valla- ja politseiülemaid kuulujuttude levitajate eest“.

Suureks tõukejõuks Vene revolutsionääridele saab ka 1863. a. Poola mäss, õigemini Poola vabadusvõitlus, mille Sangaste krahv Bergi onu, Poolamaa asekuningas, veriselt maha surub. See oli uus poolakate katse vabaneda äärmiselt rõhuvast Vene ikkest. Vastavaid kaitseid olid poolakad teinud 1830, 1831, 1840 ja 50-as aastates. 1857. a. algasid uue mässu ettevalmistused ning 1861—62 — suurepärased demonstratsioonid kogu Poolas. 2. jaan. 1863. a. kuulutas Vene valitsus välja Poolas nekrutite võtmise, viimaste hulka olid arvatud ka poliitilised meelevaldajad. See asjaolu saigi mässulaine paisutajaks. „Rshond Narodovõi (rahva ajutine valitsus) määras mässu algatamiseks 10. jaan., millisel päeval ka 15 kallaletungimist Vene vägede pääle ette võetakse. 5. veebr. valitakse Poola diktatooriks Miroslavski, 2. märtsil aga tema asemele Langevitsh. Mäss omab partiisaanivõitluse ilme. Poolakad said paar väiksema tähtsusega võitu Vene vägede üle. Üldse oli Poola revolutsionääridel Vene vägedega 1863. a. 547 ja 1864. a. 84 kokkupõrget. 11. veebruaril löödi viimaste mässajate hulgad puruks. Ametlikkude andmete järele kaotasid mässajad umbes 30.000, Vene väed aga 2.169 inimest. Poodi üles ja lasti maha ametlikult mitusada revolutsionääri ja saadeti Siberi umbes 10.000 poolakat. Poola mässu toetasid soojalt omas südames „õige asja eest“ seisjad Vene kaasvõitlejad, kes põnevusega jälgisid Poola sündmusi.

Järgmistest, väiksema tähtsusega „punastest sündmustest“ nimetame 193-e protsessi (23. jaan. 1878), keda süüdistati revolutsioonilise kihutustöö tegemises, 20. aug. 1878. a. valitsuse üleskutset seltskonnale, kus palutakse toetust võitluses riigis maad võtvate mässudega: „Valitsusel peab olema, nii tugev kui ta ka oleks, seltskonna toetus, mispärast nüüdsest pääle tarvilikuks peame kõikide klasside abi paluda. Näidaku rahvas tegelikult, et tema hulgas kurjategijatel pinda ei ole jne.“

Sel valitsuse hädaldusel on tõepoolest sügavad juured: teatakse, et riigis kogu aeg käimas „kramola“ ja õhutus valitsuse vastu, mis paiguti nii talupoegades kui linnaelanikkudes rahulolematuse pahvatusteks välja kujuneb. Nii puhkeb lahti 2. aprillil 1879. a. Rostovis Dooni ääres avalik rahva mäss. Revolutsionääride toetusel lõhuvad tööliselised politseiülema, pristavi ja maakonna politseiülema korterid ja hävitavad politseivalitsuses ja kahes politsei osakonnas kõik „asjad“. Kolm päeva on linn tööliste võimuses. Erilist osa Venemaa vabastamise ajaloos etendab ka 17. juuni 1879. a. n. n. „Lipetski sjesd“, kus esimest korda uuendatud „Vene sotsiaal-revolutsionääride erakonna Täidesaatva Komitee“ kavasse võeti need ideed, mis juhtisid kaua aega revolutsionääride tegevust. Seniseks võitluse perioodi iseäralduseks, ütleb N. Morosov, oli arvamine, nagu tuleks ja võib tegutseda ainult laialiste hulkade abil. Nüüd algab pääletung üksikult: „surm surma eest!“ ... Töötati välja sõjariistus pääletungi ja attentaatide kavad. „Meie algame pääletungivat võitlust poliitilise vabaduse eest, ainus kindlustus rahvale on — edustuslik valitsus“. Siinsamas määrati kindlaks „Rahva Tahe“ ilmekamad jooned, milline terroristlik organisatsioon 80-te aastateni sai tegutseda. „Surmavaiksed“ olid 80-dad ja 90-dad aastad.

„Rahva Tahe“ teoks (S. Halturini kaudu) sai ka plahvatuse tekitamine 5. veebr. 1880 Talve palees (ja pärast, nagu näeme, Aleksander II tapmine), mis tugevasti lossi vapustas ja valitsuse pääle määratu suure mõju avaldas. Plahvatus oli tekitatud keldrist. Selle teo tagajärjel muutis valitsus otsekohe oma senise poliitika, kutsudes muuseas ministriks liberaalse Loris-Melikovi.

Terroristliste tegude kõrval omavad tähtsused ka streigid vabrikutes ja tehastes, revolutsionääride õhutusel. Alguses võitleb valitsus töötörgete vastu äärmiselt karmilt (surmanuhtlused, sunnitöö, asumisele saatmine jne.), kuid on sunnitud aegamööda järeleandmisi tegema, kõigepäält laste tööaega vabrikutes piirates. Suure tähtsuse omab 7. jaan. 1885. a. n. n. „Morosovi streik“ Orehovo-Sujevis, mis kujunes suurimaks rahutuseks, nii et valitsus sõjariistus jõuga vahele astus. Pärast 1881.—82. a. töölisliikumisi kriipsutab see sündmus alla tööliste küsimust Venemaal ning just Morosovi streigile võlgnevad Vene tööliised saadud 1886. aasta „vabriku seadused“. Morosovi vabrikute streik oli tingitud väljakannatamata töötasu madalusest, mis 80-tes aastates lihtsalt hirmus oli. Viimase kahe aasta jooksul oli töötasu viis korda, pärast 1884. a. lihavõtteid aga koguni korruga 25% alandatud. Ka teistel ettekäändetel kurnasid vabrikandid oma töölisi, ning päev-päevalt kasvas tööliste viha. Streigi algatajaks sai kangur P. A. Moiseenko. Sõjaväed panid streikijate ridades hirmsa veresauna ja peksmise toime, kuid streikijad ei annud alla ka järgmisel päeval. Viimaks said kasakad töölistest jagu ning algasid vangistused ja väljasaatmised.

Edasi peame nimetama 1864. aasta tähtsat sündmust Vene riigi avalikus elus, s. o. keisri käsukirja s e m s t v o asutuste ellukutumise kohta 33 Euroopa Venemaa kubermangus, milline „poloshenie“ oli talupoegade vabastamise tagajärge otsekoheseks tulemuseks. Vana „käskiv“ kord langes kokku, ning tuli asutada uus, mis oleks tugenud kodanikkude isetegevuse alustele. Endine mõisnikulik-bürokraatlik kord kohapäälises valitsuses ja maksustamise alal ei võinud kauem kesta, ütleb V. Golubev: maa põllumajanduse rahuldav arendamine ega korrapärane ja küllaldane maksude kogumine ei võinud teostuda teisiti kui rahva poolt valitud rahva enese edustajate kaudu.

Alguses pandi selle reformi pääle suuri lootusi. Kuid peagi selgus, et 64. aasta „poloshenie“ abil oli mõeldud anda rahvale ainult oma majandusliste asjade ajamine, kuna keelatud oli semstvol'end segada küsimustesse, mis kuulusid valitsuse, seisuste ja seltskondliste võimude ja asutuste ringide tegevusse. Ka oli semstvo liigete varandusline tsensus määratud üsna kõrgeks, nii et kogu semstvo edustus üldiselt väga piiratud oli. Võis kõneleda eesõigustatud kodanikkude edustuse süsteemist, mitte kogu rahva huvide kaitsest semstvo abil: edustajaid võisid valida ainult need maaomanikud, kel oli vähemalt 200 tiinu maad ehk muud liikumata varandust vähemalt 15 tuhande rubla väärtuses, linnades — kaupmeeste seisuse paberitega varustatud kaupmehed, majaanikud, kelle maja oli vähemalt 500 r. väärt; äri- ja tööstusliste ettevõtete omanikud, kelle aastane läbikäik ulatas vähemalt 6000 r. ja maal maaga varustatud seltsid. Semstvo edustus oli rajatud varandusliste huvide harudele (maaanikud, linnaelanikud ja talumehed, kel raha oli). Ka oli sama semstvo iseseisvus „lubatud piirides“ (punkt 6) tõeliselt üsna piiratud, kuna semstvo tegevuse ja kompetentsi ulatuse järele valvas administratsiooni kontroll. Siiski oli semstvo loomine Venemaal suur samm edasi edu suunas, milles bürokraatliku vaimu kandjad aga nägid hädaohtu enesele ja riigikorrale. Algas sõjakäik semstvo vastu (erilise jõuga 90-tel aastatel), milles eri-

list tähelepanu äratavad kuulsad Sinovjevi revisjonid, mis tahtsid semstvist välja pühkida kõike, mis sääl näis liberaalse ja demokraatlikuna. Selle võitluse tagajärjeks oligi liberaal-demokraatliste olluste lahkumine semstvist ja talupoegade poolt paljudes kohtades semstvist asutuste boikoteerimine, kuni viimaks semstvist kujuneski kohaliku seltskondlise omavalitsuse asemel — puht maaomanikkude klassi organisatsioon, mis omal viimasel olemasolu aastal kujunes tõsiseks toeks reaktsioonile.

Võitluste ajajärgust reaktsioonilise vaimuga 90-test aastatest võtsid kodanikkude hulgast väga energiliselt osa üliõpilased, kes esile kutsusid n. n. 1899. aasta üliõpilasküsimise. Liikumine ulatas 30 kõrgemasse õppeasutusse 25-tuhande üliõpilasega. See oli esimene revolutsioonilise energia plahvatus õhkkonnas, mis sel reaktsiooni ajajärgul oli tekkinud, kuid ei ulatanud rahvamassidesse, vaid jäi puht-akadeemiliseks. Plahvatuse tekitas Peeterburi ülikooli rektori haavav kuulutus ülikooli aastapäeval (8. veebr.), kus kästi aastapäeva pühitseda vaikuses ja rahus. Rahurikkujaid ähvardas rahatrapp (kuni 25 rbl.) ehk 7-päevane arest, isegi väljaheitmine ja linnast väljasaatmine. Vihaseks läinud üliõpilased rebisid kuulutuse puruks, ega lasknud rektoril aktusekõnet pidada, lahkudes üliõpilaslaulu lauldes ülikoolist. Politsei korraldusel koguti üksikud üliõpilaste salgad nende eest teede kinnipaneku abil kokku, ning ootamatult attakeeriti siis neid ratsaväe poolt. See metsik ülesastumine üliõpilaste vastu löi kuulmata liikumise Vene üliõpilaste ajaloos, pääsedes tormilisteks meeleavaldusteks kõigis Venemaa kõrgemates õppeasutustes. Liikumise põhjused uuris komisjon eesotsas kindral Vannovskiga. Tollest ajast on pärit n. n. üliõpilasprouad. Üliõpilane kujunes „rahutuse elemendiks“. Ka hiljem tuli ette korratasi Venemaa ülikoolides (näit. 1901. ja 1902. a. korratused Moskva ülikoolis, millest osa võttis 1000 üliõpilast). Üliõpilased, ootes asjata tööliste ühinemist nendega — vabrikute ja tehaste töölised olid sõjavägede poolt ümber piiratud — kindlustasid end ülikooli hoones barrikaadide abil, kuid langesid öösel ülikooli sissepääsenud sõdurite kätte vangi. Järgneval aastal juhtus Tomskis õudne üliõpilaste läbipeksmine — üksikute tähtsusetate meeleavaldajate rongikäigu pärast. Selle tagajärjel korraldasid üliõpilased järgmisel päeval demonstratsiooni politsei vägivalda vastu, millest osa võttis 20.000 inimest. 1902. aastal (22. veebr.) oli ka Tartus uuditsameeleavaldus.

Üldse on üliõpilased viimastel aegadel Venemaal suurt osa etendanud ning õigusega pidasid Vene võimud just üliõpilasi silmas. Vene üliõpilaste hulgas oli tõepoolest palju neid, kelle ülimalt silmiks oli saanud — võitlus valitsuse vastu. Noorustuli ja Vene vaimule omane hingeline kannatuspiin, „vendade“ paremate päevade pärast — fanatism, märatsemine, mis täiuseni arenenud, enese sagedasti mõttetugi ohverdamine tähtsusetagi asja pärast, igavene filosoferimine ja haiglane unistus asiadest, mida mõnikord üldse võimata elaval olemisel teostada, viis Vene „intelligentsi“ viimaks koguni — enamiluse rüppe. Kõik tegid vendadele liiga, vennad aga olid ka juudid, kes hinge põhjas ometi venelast sala vihkasid, ning vene noormees ei saanud rahu. Seda vene „häd“ südan on hiljem kasutanud igasugused tumedad ollused, sageli röövmõrtsukad ja isikud, kel üldse ei ole kallis vend, kes oskasid ära kasutada eluvõõrate ideesid oma iha täideviimiseks. Alguses olid need ideed sihitud valitseva õigusliku korra parandamisele, nagu nägime, kuid sellega ei lepitud: ette rutates ajast ja rahva üldisest arenemiskäigust ei nähtud enam üldse piire omas „ideedesõjas“. Kuna rahvas igasuguses vabamat õhkkonda,

tööd, leiba ja päikesepaistet, hakati revolutsionääride poolt rahvale ette kirjutama ja pääle sundima fantastilisi olukordi — kõike, mida dikteeris „idee“, unustades rahva üldise haridusline tasapinna seisukorra (praegu on selle „vaimutamise“ tagajärjeks üldine inimese väärtuse hävitamine ja harimata hulkade loomastamine Venemaal). Aga venelane ei hoolinud millestki, ta võis kõigega valmis saada — ettekäändel, et see on hädatarvilik tulevastele põlvetele. Siiski, nagu tähendatud, ei kaotatud alguses meelt: oleviku paratamatus, aastasadu kestnud harjumus ei võinud veel tuua niisuguseid elust kõrvalekaldumisi, nagu need, alates 1918. aastaga, Venemaal pärast tekkisid. Ihati eestkätt muuta riigivalitsemise korda, et pärida paremat põlve. Kuidas uut luua, mida asemele tuua, see ei olnud alati hää südame, naiivi ideedekandja ja kannataja ülesanne. Ka meil, Eestis, tekkisid põrandaalused „punased“ ja sotsiaalrevolutsionäärid, ometi ei olnud siin tegemist venelastega: väga väike hulk eestlasi on uppunud Vene enamluse ideedemerre, suurem osa nendest unistas rahva elu kergendusest omavalitsuse tähe all, vabanemisest mõisnikust, lahedatest sotsiaaloludest ja tööst kodumaa kasuks. Kuna venelane kukkus lõhkuma ja hävitama, ei teades, mis varematega ette võtta, juhtis eesti meest-töö mõte ja tegeliku elu alused. Venemaa on suur ja lai, aga korda ei ole sääl tõesti kunagi olnud, ka praegu mitte, sest hääid südant peab valitsema, muidu hukkub ta ise ja hukkab vennad, kogu rahva ja riigi. Selle asemele aga, et maksvat korda vihata selleks, et muuta vana ja tarvitusele võtta oma kindlat, elule vastavat paremat korda, kirus venelane ja tagus enesele vastu rinda ning seadis pühakute ette küünlaid...

Niisugustest vaimustatud ringidest kujunes ka, nagu öeldud, n. n. „Rahva Tahe“ erakonna täidesaatev komitee, kelle liigetel oli tuleviku ülesehitamise töö mõnikord sama tume, kui nende ääretu fanatismki. Aga tundmatule tulevikule ohverdati verdki. „Rahva Tahe“ erakonna liigeteks ei olnud ülikooli ringkonnad üksi, vaid siia kuulus ka n. n. väikeintelligents (melkaja intelligentsija) — nooremad ohvitserid, kirjanikud ja palju neid, kellel elus ja hariduses takistusi oli tehtud. Ühed nendest olid eriti aktiivsed tegudes. Viimaste hulka kuulub ka Rõsakov ja J. Grinivetski, kes „Rahva Tahe“ erakonna täidesaateva komitee käsul viskasid 1. märtsil 1881. a. pommi keiser Aleksander II. pääle Katariina kaanali juures Peeterburis. Nagu läksid üle-määraselt liiale reaktionäärid, nii ka uuendajad — ning veelgi, tooremaks ja mitte targemaks. Paljud uuendajad olid naised, selle sõna halvast mõttes.

Aleksander II surmamist kirjeldab N. Rusanov järgmiselt: Kell oli veerand kolm. Enam kui tund olid vandeseltslased käinud kaanali kõrval päkkidega, mis varjasid laenguid, riskeerides äratada iga silmapilk politsei tähelepanu ja välja kutsuda enese arreteerimist... Ent sääl ilmus nähtavale tsaari tõld. Perovskaja, kellele ei jatkunud pommi, ja kes oli võtnud enese päalemärguandja osa, andis kaanali teiselt poolt märgi. Rõsakovi käte vahelt lendas õhku midagi halli — vastu kojahobustele ja langes maha. Käis kõrvulukustav plahvatus. Hävitatud tõlla rusude vahelt tõusis üles keiser küsimusega: „Kas on roimar kinni võetud?“ Aga Rõsakovi hoidsid juba plahvatuse kohale jooksnud kasakad ja politseinikud. Tsaar, vaadates ringi ja püüdes rutuliselt kõrvale minna vereloikudest, mis katsid lund, — Rõsakovi pomm surmas kasaka, saatja sõduri ja veel ühe mõõdamineja, — tegi ristimärgi ja ütles: „Noh, tänu jumalale, mina elan!“ — „Noh, ei tea, vast veel mitte — tänu“, tungisid sõnad Rõsakovi suust, kes oli näinud halastamata laenguid kaaslaste käes, kes toodud saani poole sammuvale tsaarile vastu ruttasid.

Nii möödus kaks-kolm minutit, mis näisid igavikuna Sofia Petrovskajale, kes selle suure Vene tragöödia otsustava akti ajal seisis kaanali teisel küljel. Surm sammus Aleksander II juure Grinivetskij näol, kes tuues enese ohvriks surematu ideele, nüüd seisis ainult kahe sammu kauguses tsaarist, ja et poleks mingisugust juhust, viskas, kätega kõrgelt keerutades, jõuliselt pommi enese ja keisri vahele. Plahvatuse ja suitsu tõttu ei saanud mõne hetke jooksul midagi seletada. Aga ju selgus vähe õhk ning vandeseltslaste pilkudele avanes haarav surma ja laastamise pilt: kleepuvus punases poris, lume ja vere segus, lamas paar surnut ja siplesid haavatud: laastud, riidetükid, lihätükid, lähedal asuvate majade aknaklaasid olid üle külvanud plahvatuse kohal maa mitmekümne sülla ulatuses; keiser tuges kätele, püüdis masinlikult kaanali võre juurest kõrvale ronida, kuid kogu tema keha alla poole taljet oli muutunud üheks vormituks veriseks massiks, ning kiirelt kadus ta meelemõistus, nähtavasti ei saades enam arugi omast seisukorrast ja juba agoonias viibides, — risti vastu kõikidele ajalehtede kirjeldusile, mis surevale keisrile mitte vähe ajaloolisi sõnu suhu panid. Kell pool neli oli ta juba surnud: teda saadi vaevalt-vaevalt lossi sõidutada...

Siin samas keisri kõrval lebas surmani haavatud Grinivetskij, ihuga, mis oli kaetud lugemata haavadega, ka surmavõitluses, mis kestis umbes kaheksa tundi. Kliinikusse viidud, tuli ta meelemõistusele, sedagi vaevalt mõneks minutiks ainult, kell 9, poolteist tundi enne oma surma.

„Kuidas on teie nimi?“ küsis temalt kogu aeg lahutamatu tema päitses istuv kohtuuriia, oodates sündsat silmapilku ülekiulamiseks. — „Ei tea!“ — oli energiline vastus olematuse öösse vajuva Aleksander II kohta tehtud otsuse täidesaatjalt...

Aga linnas ratsutasid juba mitu tundi kohalt kohale kasakad, marssisid sõjaväed, käisid politsei vahisalgad. Valitsus kartis mässu. Kaardiväelased, ülemuse käsul, jooksid tänavalt tänavale, lukustades kiirelt majade, kõrtside, odavate urgaste uksi. Publik, ennem segane kui erutatud, liikus salkades juba põlema pandavate laternate ümber ja luges Loris-Melikovi poolt kokku-seatud valitsuse esimest telegrammi: „Issand Jumal, on tarvilikuks pidanud ära kutsuda enese juure armastatud monarki“.

Palju elavamad kommentaarid kajasisid muidugi sel õhtul seltskonnategelaste erakoosviibimistel ja ajalehtede toimetuses. Mõned radikaalsed literaatorid, nende hulgas Mihailovski, lootsid peatseid järelandmisi valitsuse poolt. Revolutsionäärid ei olnud üldiselt nii optimistlikud, kuid lootsid Aleksander II tapmise järele seltskonna vastukaja ja rahva mässe, mille tulemusena nägid suurte poliitiliste pöörete võimalust. Takti pärast tsaari poja esimesi leinapäevi keisri järele ära oodates, valmistas „Rahva Tahe“ juba ajaloolise „Täidesaatva Komitee kirja Aleksander III-ndale“, milline ka revolutsionääride poolt levitati 12. märtsil. Selles kirjas, kirjutatud 10. märtsil, nõuti keisrilt kodaniku vabaduste maksmapanemist, amnestiat ja üldist valimisõigust, nimelt:

- 1) Üldine amnestia kõikidele senistele poliitiliste kuritegude kordasaatjatele, sest need polnud kuriteod, vaid kodaniku kohusetäitmine.
- 2) Kogu Vene rahva edustuse kokkukutsumine maksva riigi- ja seltskondlise korra läbivaatamiseks ja rahva soovidele vastavalt ümber-tegemiseks. Valimised olgu korraldatud vabalt. Selleks:
 - 1) saadetakse saadikud kõikide klasside ja seisuste poolt, proportsionaalselt elanikkude arvule.

- 2) Mingisuguseid valijate ega saadikute piiramisi ei toht olla.
- 3) Valimisagitatsioon ja valimised ise peavad korraldatud olema täiesti vabalt, mispärast valitsuse poolt peab ajutise abinõuna, kuni rahvuskogu otsuseni, olema lubatud:
 - a) täielik trükivabadus,
 - b) täielik sõnavabadus,
 - c) täielik kokkukäimisvabadus,
 - d) täielik valimiskavade vabadus.

„See on ainus abinõu Venemaa tagasiviimiseks õiglase ja rahuliku arenemise teele (seda nõu võiks nüüd anda ka enamlastele, kes niisuguse täielise vabaduse saavutades Venemaa uuesti orjaikkesse viisid). Nii siis, majesteet — otsustage. Teie ees on kaks teed.“ — nii lõppes kiri.“

Aleksander III. valis selle teise tee, mis tõi temale „rahukeisri“ nime, aga mitte — rahu Vene revolutsionääride südamesse, — nad töötasid edasi.

Aleksander II tapmise ja revolutsionääride kirja pääle vastas Aleksander III. (omas manifestis 29. märtsist, 1881):

„Alatu ja julm Vene Valitseja sürmamine, ustava rahva keskel, kes valmis andma oma elu tema eest, rahva hulgast väärtuseta metslaste poolt, on õudne, häbistav, ennekuulmata asi Venemaal ja tumestas kogu meie maad leina ja õudusega.

Ent meie suure leina sees käseb meid Jumala hää! asuda julgelt valitsema jumalikul näpunäitel, usus isevalitsusliku korra jõusse ja tõesse, mida oleme kutsunud kinnitama ja rahva hääks käekäiguks igasuguses ettevõttes kaitsma.“

Revolutsiooniline element, jätkates võitlust, kasutab edaspidi muuseas ka 1. mai pühitsemist, millise päeva mõtteks said „majandusliste loosungite kõrval ka poliitilised nõudmised, nagu: isevalitsusliku korra kukutamine, üldine valimisõigus, isiku-, trüki-, kokkukäimis-, ühingute asutamise, streikide jne. vabadus.“ Tõmmati kaasa Vene tööliste parved, kes oma esimest maid pühitsenud 1891. a. (Peeterburis). Esimene 1. mai proklamatsioon ilmus Peeterburis (varem ainult Poolas) 1896. a., vastav üleskutse aga kogu Venemaal (Vene sots.-dem. töölispartei poolt) 1. mail 1898. a., kus nõuti 8-tunnilist tööpäeva ja täielist poliitilist vabadust. Sellest ajast saadik omab 1. mai pühitsemine massilise ja avaliku ilme, eriti Baltimail (üldine streik ja avalik demonstratsioon Liibavis 20-tuhande inimese osavõttel, demonstr. Vilnos jne.). Nende meelevalduste vastu esines valitsus lööksalkadega (esimene sarnane juhtumine 1. mail 1903. a. Kishinevis). 1. mail 1902. aastal karjus töölishulk Sormovi uulitsatel: „Maha isevalitsuslik kord! Elagu 8-tunniline tööpäev!“ Politsei ja sõdurid peksid meelevaldajaid püssipäradega, paar töölistest ja intelligentist vangistati ja anti kohtu kätte.

Kui Aleksander III 21. mail 1883. a. jutule võttis valla- ja külavanemaid, ütles ta muuseas: „Järgnege oma mõisnikuseisuse edustajate nõuandele ja juhatusile ja ärge uskuge väljamõeldusi ja mõtteta jutte ning kõnelusi maa jaotamise, tasuta maa juuremõõtmise asjus ja muid sarnaseid. Neid kuulujutte levitavad meie vaenlased. Igasugune eraomandus, samuti, nagu teiegi oma, peab olema puutumata.“

Umbes samu sõnu kordas ka Nikolai II valla- ja külavanematele: „Mälestage sõnu, mis minu kallis isa teile siin ütles. Teie hulgas on neid palju, kes tema sõnu kuulsid. Mina tahan, et need sõnad ikka teile oleksid kindlaks juhiks.“

Need sõnad torkasid jälle Vene revolutsionääride südamesse mõõga, panes nende südamed verest nõretama. Hauti uusi plaane revolutsiooni esile manamiseks. Esimene vastus Nikolai kõnele on 40 tuhande Peeterburi tekstiilvabrikute tööliste „poliitilise värvinguga“ streik (sots.-dem. korraldusel), mis avaldas rõhuva mulje valitsuse pääle. Streigi päris põhjuseks oli vabrikantide keeld Nikolai II. kroonimispidustuste päevade eest palkasid maksta. See streik algas 24. mail (1896. ja kestis 17. juunini, mille tulemuseks oli 2. juuni 1897. aasta seadus tööpäeva piiramise kohta.

29. juulil 1899. aastal ilmuvad „Ajutised määrused üliõpilaste sõduriteks andmise kohta nende poolt korraldatavate segaduste puhul.“ See määrus mõjus püssirohu plahvatusena üliõpilasingkondis ning just nüüd algasid „segadused“ ja meelevaldused. Mitmed sõduriks võetud üliõpilased lõpetasid oma elu enesetappe teel.

1. juulil 1903. a. algasid Baku petrooleumitööstuses streigid sotsialistide õhutusel, mis levinesid üle kogu L.-Venemaa 250.000 inimese osavõttel. Ometi vaibusid streigid, sest töölised „ei olnud küllalt teadlikud omis sihtes.“ Sama aasta 12. augustil teostus väljaspool Venemaa piire n. n. „Agraar-sotsiaalse liidu 2. kongress“.

Oluliselt Venemaa revolutsiooni kiirustamisele mõjus kaasa ka 25. sept. 1897. a. Vilnos juudi Bundi poolt kokku kutsutud „Juutide sotsiaal-dem. I kongress“, kus asutati „Üldine juutide töölisühing“. Selle kongressi tegelased asusid energiliselt Venemaad päästma — kuni ta „päästsidki“, kavalasti õhutades ja esile kutsudes seltsimeestega esmalt 1905.—1906. a. punased päevad (millele suuresti kaasa mõjus ka õnnetu Vene-Jaapani sõda) ja viimaste järel-dusena 1917. ja 1918. a. suurevolutsioonid — kui maailmasõja tagajärgede ja eelmiste aegade riigikorra aluste õnnestamistöö tulemused. Kui senini Bundi tegelased töötasid kulisside taga teiste värjus, ilmusid nad nüüd päätegelas-tena julgelt Venemaa näitelavale ja haarasid peagi võimu täielikult oma kätte, juhtides ilmariiki oma äranägemise järele oma aineliste ja muude ka-su de seisukohalt.

Need on lühidalt allikad, kust Vene revolutsioonitegelased ammutasid enestele jõudu ja julgust Venemaal suursündmuste esile manamiseks.

Juurde lisada võiksimis veel järgmist: Vene keisririigis oli kogu aeg käi-mas kõdunemisprotsess, mis paljastus kõikide ees alles 1905. a. „Üldine nurin valitsuse vastu tekkis igalpool päevakorrale. Rahvas kaotas usalduse valitsuse töötustesse“. Ja kui sotsialism nurisejate ridades järjest võimsa-malt pääd tõstis, oli vaja ainult teatud tõsisemat tõuget, et heita põrmusse maksva korra ja teha jumaluseks uued isikud uues kuues, teiste sõnadega — samad vanad isikud uue kesta varjukatte all (praegune enamlus)!

II. 1905. ja 1906. a. Venemaal.

1. Venemaa sündmused 1905. a.

Suur käärimine Venemaal algas juba 1905. a. algul, tõmmates ametnik-kude valitsuse hiilguselt peitva kätte ära. Kõige maailma ette tuli ilmsiks tema alatuse häbi. Valitsuse poliitika ei hoolinud sellest, et rahva kõlblus langes, et rahva haridus alla libises, et õigus kadus ja ülekohus hooples. Ta tormas sõgedast pääst. edasi, et aga rahva iseolemist hävitada ja maa päält kaotada. Seaduse asemele astusid ametnikkude käsud ja tujud. Seltside tegevus ja avalik elu suruti uimastusse. Kõnele ja kirjale olid mitmekordsed

lukud suu ja sule ette seatud, ütleb V. Reiman. Ametnikud olid äraostetavad ja omavoli õitses. Riigi siseelundid mädanesid. M. J. Eiseni järele tuletas Vene riik sel ajal elavalt meelega orduriiki 16. aastasaja keskkohalt. Üldine nurin kasvas valitsuse vastu igal pool. Usaldus valitsuse töötustesse oli kadunud. Oktoobrikuu sündmused raputasid ahelad puruks ja paljastasid bürookraatliku valitsemiskorra paised. Venemaa raudteelased alustasid üldise töötõrke, millega posti ja telegraafiametnikud ühinesid. Kuulujutud, üks hirmsam kui teine, tekitasid kõikjal ärevust. Ometi toibus riigivalitsus pea esimesest kohmetusest. Detsembris kuulutati välja sõjaseadus, saadeti üle Venemaa laiali „süüdlaste“ otsijad. Rahva ässitajaid, kõnemehi ja süüdlasi mõisteti sagedasti ilma ülekuulamata surma. Alles 1906. a. lõpuks vaibus üldine ärevus ja saabub rahu. Aga kuigi „mäss“ maha surutakse, on aeg ometi oma töö teinud: kõik endiste aegade revolutsionääride töö, kõik sugused attentaadid ja kihutustöö ei saanud nii suureks toeks järgnevale suure-revolutsioonile, kui just nimetatud punased aastad 1905 ja 1906.

Meie ei hakka siinkohal pikemalt üles lugema ja ette tooma kõiki neid põhjusi ja allikaid, mis löid revolutsioonilise liikumise Venemaal, esile manades viimaks sündmuse, mida mõned nimetavad Venemaa väikerevolutsiooniks, tähendame ainult, et selleks liikumiseks suurelt kaasa mõjus ka õnnetu Vene-Jaapani sõda, mis riigilt ja rahvalt suuri ohvreid nõudis. Alaline äraandmine sõjaväljal ja sellepärast „strateegilistel põhjustel“ ikka „kodu poole“ taganemine oli — vesi revolutsionääride veskile. Kui siia juure arvame viletsa elupõlve „armastatud“ isevalitsusliku riigikorra juures, alalise intelligent jõudude tagakiusamise ja valve nende järele ning lõpuks valitsuse palgaliste teod (kes pidid selleks kihutustööd tegema ja isegi attentaatte korraldama, et teada saada revolutsionääride pesapaika ja nende pääteglasi), siis on täiesti arusaadav, miks sünnib Venemaal „ustava rahva keskel, kes valmis andma oma elu keisri eest, väärtuseta ja alatute metslaste poolt alatu, -kuritahtlik, õudne, häbistav, ennekuulmatu tegu“ (pärast Aleksander II surmamist „Rahva Tahe“ täidesaatva komitee käsul 1. märtsil 1881), nimelt 1905—1906. a. liikumine. Ning tõepoolest oli see liikumine — ennekuulmata asi Venemaal, sest kuni selle ajani arenes revolutsioon Venemaal aeglaselt, tigu sammudel. Kuidas see valmimiskäik üksikasjaliselt on arenenud, kuuleme eriti selle Vene kirjanduse veergudelt, mis avaldatud pärast 1917. a. riigipööret. Viimase hulka kuulub ka V. L. Burtsevi toimetatud huvitav „Vene revolutsiooni kalender“, kust leida mõningaidki andmeid ja märkeid, mis senini avalikkusele tundmata olid. Vaatame, millistest 1905. ja 1906. a. Venemaa sündmustest, kronoloogilises järjekorras, kõneleb Burtsevi kalender. Nüüd, kus möödunud nendest aegadest 20 aastat, ei ole huvituseta neid meelega tuletada, seda enam, et nendest omal ajal kirjutada ei tohitud, kuna pärast 1917. a. riigipööret nad jälle nagu teiste, suuremate sündmuste varju jäid.

Tähtsamad sündmused — peame algama 1904. a. lõpuga — sellest revolutsiooni ajajärgust on järgmised:

28. nov. 1904. a. korraldavad Peeterburi üliõpilased Neeval demonstratsiooni. Selle tagajärjel surutakse „rahutused“ nii toorelt maha, et kogu seltskond ägedalt protesteerib. Linna nõukogusse antakse teadaanne, kus protesteeritakse noorsoo läbipeksmise vastu politsei ja kojameeste poolt. 30. nov. samal aastal teeb Moskva linnanõukogu otsuse, mille järele tunnistatakse edasilükkamatult vajalikuks põhjalikkude reformide läbiviimine. 12. det. avaldatakse senatile ukaas reformide asjus, millise akti mõte selles

seisis, et lubati Venemaale seaduse ja korra kindlustus ilma, et oleks vaja muuta seadusandluse ja valitsuse senist mehhanismi. 14. detsembril algab Baku petrooleumitööstuses suureilmne töötõrge ühes majandusliste ja poliitiliste nõudmistega, muuseas nõutakse Asutavat Kogu, sõja lõpetamist jne. Töölised saavutasid lõpuks 9-tunnilise tööpäeva.

Uus, 1905. a. 1. ja a. n. algab veretöö katsetega. Nimelt visatakse Smolenskis pomm kubeneri maja pääle, mis aga ainult maja välist külge ja mõnda maja ülemise korra tuba lõhub. Moskvas on sunnitud tagasi astuma kindr.-kub. suurvürst Sergei Aleksandrovitsh. 2. ja a. n. teeb Moskva kaubanduskooli õpilane (19. a. vana) katse surmata 1. a. 5. ja 6. novembri demonstrantide läbipeksmise pärast D. F. Trepovi. Pensas surmatakse kindr.-leitn. Lisovski. 3. ja a. n. algab Peeterburi Putilovi tehase töötõrge (4 töölise tagandamise pärast, kes olid „Venemaa vabrikutetehaste tööliste kogu“ liigeteks). Kindr.-kubeneri korraldusel sulatakse Kiiemis 4. ja a. n. rahvusvahelise kriminalistide ühingu Vene grupi 5. kongress. See kongress oli vastu võtnud resolutsiooni, kus tarvilikuks peeti Venemaal edustusliku valitsuse sisseseadmine ja surmanuhtluse täielik ära kaotamine. 5. ja a. n. kandub Peeterburi Putilovi tehastes alanud töötõrge Semännikovi tehasesse. 6. ja a. n. langeb börsi läheduses asunud kahuri laeng „kogemata“ tsaari paviljoni telingile Neeval, veepühendamise ajal, samuti tabades Talve paleed, mille 4 aknal purunesid klaasid. 7. ja a. n. algab Peeterburis üldine töötõrge. Nõutakse valitsuselt abinõusid õiglusetuse, vaesuse ja Vene rahva harimatuse kaotamiseks. Kavatakse neid nõudeid palve kujul keisrile edasi anda. 8. ja a. n. inimrikkad miitingud kõigis vabrikute ja tehastööliste ühingu 11. jaoskonnas. Pööratakse Svätopolk-Mirski ja Vitte poole palvega ära hoida verevalamist. Esimene ei võta tööliste seletusi kuulda, kuna Vitte teatab, et tema midagi teha ei või. Järgmisel päeval arreteeritakse kõik tööliste saadikud. 9. ja a. n. — suurim hulkade mahatapmine sõjaväe poolt Peeterburis Talvepalee läheduses ja mujal, kui tööliste parved liikusid keisri palee poole, et ära anda oma eelnimetatud palvet. „Narva värvate juures, Schlüsselburgi maanteel, Vassiljevi saare 5. joonel, Troitski silla juures Peeterburi poolse küljel, Admiraliteedi prospektil ja paljudes teistes kohtades panid jalgväe ja ratsaväe osad tööliste tee kinni ja andsid nende pihta kogupauke. Ainult vähesed jõudsid (elusalt) määratud ajaks lossi platsini, mida ümbritses rõngas sõduritest ja kasakatest. Siin kordusid samad sõjariistuta rahva hävitamise stseenid. Sajad mehed ja naised ning lapsed langesid sel päeval oma alandlikkuse ja naiivse usu ohvrina. Kogupaugud äratasid rahvahulga, kes nüüd tormas erineva paigast, kus ta nüüdsamuti jumalakartlikult ootas rahu ja õigust. Pöörases vihas tungisid inimesed sõjavägedele vastu, ning uuesti ja uuesti langesid jälle uued ohvrid: Hirm oli kadunud, inimesi valdas põlgus ja viha. Linna äärtele tekkisid barrikaadid ja pandi lehvima punased lipud.“ 10. ja a. n. suluti Saratovi kubermangu semstvo koosolek vürst Uhtomski poolt — P. A. Stolõpini käsul, sest ei olewat lubatud Peeterburis semstvo tegelaste novembri kongressi otsusi avalikult arutada. „Kuna maksva olukorra juures võimata rahva tõelist häda valgustada“, panid volinikud oma kohustused maha ja lahkusid päältkuulajate tormiliste kiiduavalduste saatel saalist. 11. ja a. n. Üldine tööliste streik Moskvas ja Jaroslavis, töötõrge Kovnos ja Vilnos. Helsingis suur tööliste meelevaldus, rahvahulk karjub: „Elagu revolutsioon! Maha Vene hirmuvalitsus!“ Poet Runebergi ausamba ees peetakse kõnesid jne. Selle järeldusel lubatakse väljasaadetud soomlastel kodu-

maale tagasi tulla. Samal päeval, aasta eest, — demonstratsioon Peeterburis Vene arstide IX Pirogovi kongressi vägivaldse katkestamise puhul. Arstid olid vastu võtnud rea resolutsioone, kus hukka mõisteti Venemaa poliitiline reshiiim. Politsei ja kasakad kihutasid päältkuulajate ja protesteerivate kongressi saadikute kogu laiali, ning sellest ajast saadik olid Pirogovi nimelised kongressid keelatud. 12. ja a. n. algavad streigid Tallinnas, Riias, Minskis ja Kiievis. Samal ajal avaldavad õpetlased (akadeemia liikmed, professorid, assistendid ja laborandid), kokku 342 meest, Moskva ülikooli 150-aasta olemasolu mälestuspäeva pühitsemise puhul avaliku kirja Vene kooli hädadest, öeldes, et „haridus on Venemaal kõige armetumas olukorras, valitsuse poliitika, mille ette dikteerib politseilik mõtlemisviis, on rahva haridusele tormasiks ja hukkab riigi, ainus pääsetee on — põhjalik ja täielik olemasoleva korra ümberkuundamine.“ 13. ja a. n. Liibavis algab streik. Riias vangistatakse kirjanik Maksim Gorki, kuid vabastatakse hiljem agitatsiooni tagajärjel, mida korraldati tema sõprade poolt välismail. 14. ja a. n. avaldab püha Sinood teadaande, kus on öeldud, et sündinud rahutused on Venemaa välisvaenlaste töö, et takistada sõjamoona vedu kaugesse idasse. 15. ja a. n. streigivad Krasnojarski raudteetöölised. 17. ja a. n. sulutakse Peeterburis kõik kõrgemad õppeasutused, et üliõpilased ei saaks protesteerida 9. jaan. sündmuste vastu. Töölised streigivad Kaukaasuses ja Vindavis. 18. ja a. n. on sunnitud ametist lahkuma siseminister Svätopolk-Mirski. Lüblinis, Samaras, Shavlis ja Tomskis — streigid. 19. ja a. n. kujundatakse politsei poolt „töölise saadikute“ kogu, kellele siis Nikolai II kõne peab, öeldes, et tekkinud „mäss“ (9. jaan. sündmused) on — Venemaa vaenlaste töö. Streikide ja töötõrgete vastu astub ikka üles sõjaline jõud, seda peetagu meeles. Samal päeval algab üldine liikumine Poolamaal. Odessas tehakse katset surmata politseiülema Golovini. 20. ja a. n. sulutakse Kiievi, Harkovi, Varssavi ja Kaasani ülikoolid. 21. ja a. n. määratakse siseministriks Bulõgin ... 23. ja a. n. asutatakse senator Kobekos komisjon — trükiasjanduse asjas. Poliitiline demonstratsioon Mogilevis Dnjeperi ääres. 27. ja a. n. — tööliste rahutused Sosnovitsõs, kokkupõrkel sõjaväega 21 surnut ja 20 haavatut. 29. ja a. n. asutatakse n. n. Shidlovski komisjon, et selgitada tööliste rahutuste põhjusi. Komisjoni töö tagajärg oli tööliste õiguste veelgi enam kärpimine. nimelt nende valimiste asjus „selgitustöö komisjoni“.

Veebruarikuu 4. päeval korraldab Kaläjev Moskvast attentaadi suurvürst Sergei Aleksandrovitshi elu pääle, visates pommi, mille tagajärjel suurvürst koha pääl hinge heitis (sotsiaal-revol. partei otsus). 5. veebr. — segadused Suhum-Kalees. 6. veebr. — armeenlaste-tatarlaste rahutused Bakus. Sajad haavatud ja surnud. 7. veebr. — Peeterburi ülikooli üliõpilaste koosolek, millest osa võtab üle 5000 üliõpilase, et selgitada 9. jaan. sündmusi. Hoolimata professorite üleskutsest tööd jätkata, võtsid üliõpilased vastu resolutsiooni ülikooli kinnipanemiseks kuni 1905. a. sügiseni, et „anda üliõpilaskonnale võimalust kogu oma energiat koondada revolutsioonilisele tööle.“ 10. veebr. algavad Orlovi kubermangus agraar-rahutused. 12. veebr. algavad „streiki“ kõik Kurski keskkooli õpilased. Kooliõpetajate seminari ees tungivad komando järele — „Tagavarad ette, löö!“ erariietes politseinikud ja strashnikud õpilaste kallale. Algab õudne lõõming. Mõõkade ja rusikahoopide all langevad kividele verrega kaetud õpilased, kuid tõstetakse juukseid pidi üles ja heidetakse nad siis jalalöökidega uuesti maha. 16. veebr. katkestatakse kõikides Minski koolides töö. Tänavatel meeleväl-

dused. 17. v e e b r. — üldine streik Dvinskis, korraldatud sots.-dem. ja juudi Bundi poolt. 18. v e e b r. avaldatakse manifest, milles kõiki „kainelt mõtlemaid seisusi“ üles kutsuti koonduda trooni ümber rahutuste kaotamiseks. Sama päeva õhtul ilmub kõige kõrgem käsukiri Bulõgini nimele rahvaesituse kokkukutsumiseks. 20. v e e b r. — tänavameeleavaldus Tifliisis. Shidlovski komisjon lõpetab oma tegevuse. Talupoegade rahutused Thernigovi kubermangu Gluhovi maakonnas. 3000 Kurski kubermangu talumeest astuvad üle Tshernigovi kubermangu piiride ja süütasid põlema Tereshshenko suhkru-tehase ning purustasid selle majapidamise. Vangistatakse Neeva laevatehases, Paali vabrikus, Vene-Prantsuse ja Aleksandrovi tehases Shidlovski komisjoni valitud tööliste saadikud. 21. v e e b r. surmati Belostokis maakonna politseiülem. 22. v e e b r. — üldine töötõrge Tsaritsõnis, suur meeleavaldus Smolenskis, Dmitrovi ja Sevski maakondades talupoegade rahutused. 25. v e e b r. purustab tuhandepäine rahvahulk Kaukasuse linnakese Tshiaturi politseiavalitsuse. Orehovo-Sujevis kokkupõrge tööliste ja sõdurite vahel. 26. v e e b r. — konstitutsionalistide kongress Moskvas; säälsamas — linnategelaste nõupidamine. Tveris kokkupõrge sõjaväe patrulli ja tööliste vahel. „Bristoli“ võõrastemajas. Peeterburis surmatud plahvatuse tagajärjel tundmatu sotsiaal-revolutsionäär. Tshitas surma mõistetud ajalehe artiklite pärast Okuntsov, Spikmann ja Mirski.

Märtsikuu 4. päeval — üldine töötõrge Jusovkas. 15. märtsil pommi lõhkemisel haavatud Varssavis ülem-politseimeister Nolken. 18. märtsil peksab politsei Saratovis rahvahulga läbi sellepärast, et keelati pärast loengut kooperaatori erakõnelejatel üles astuda. Kuna rahvahulk karjus „maha politsei!“ ja hakkas laulma revolutsioonilisi laule, tormas talle tänaval politsei kallale ja peksis ta armutalt veriseks. 22. märtsil põrkavad Peeterburi Paali vabriku töölised ja ratsastrashnikud kokku. 24. märtsil tungib sõjavägi õpilaste kallale Tambovis. 25. märtsil kõnnib üle 10.000 tööliste F. Aleksejevi puusärgi kõrval. Selle tööliste surmas 22. märts. meister Kolänski. 27. märtsil — agraar-rahutused Kaukasuses. Suur demonstratsioon Nishni-Novgorodis. 28. märtsil — rahutused Tambovis. Romeni reaalkoolis plahvatus, mille tagajärjel said haavata 4 õpilast.

Aprilli 1. päeval — tööliste ja politsei kokkupõrge Sormovis Nishni-Novgorodi läheduses. Helsingis manifestatsioon, nõutakse üldist valimisõigust. 2. apr. demonstratsioon Varssavis 7 päevalise nälgimise tagajärjel surnud tööliste surma puhul Paviakis — juudi Bundi korraldusel, revolutsiooniliste laulude saatel. Sõjaväe patrull annab demonstrantidele tuld, langeb 3 surnutena ja 20 raskesti haavatutena. 5. apr. algab Moskvas J. Kaläjevi protsess, kes viskas pommi reaktioonäride juhi suurvürst Sergei päale. „Mina ei tunnista teie õigust minu üle kohut mõista, mina ei ole süüalune, olen teie vang. Olen üks nendest kättemaksjatest rahva hulgast, sotsialist ja revolutsionäär. Teie kuulutasite rahvale sõja, meie võtsime selle väljakutse vastu“, ütles ta enese kaitsekõnes. 7. apr. — Bakus raudteelaste ja ametnikkude streik. 10. apr. peksavad kasakad Belostokis juute. 18. apr. esimese mai demonstratsioon Varssavis. Jerusalemma puiesteel antakse meeleavaldajatele paar kogupauku, surnuid umbes 30, haavatuid üle 100. Kell 9 õhtul visatakse Viini vaksali lähedusse pomm, mis haavas 3 kasakat ja mõnda möödaminejat. Tshernigovis tehakse katset surmata politseiülemat. 22. apr. sõidavad Moskva semstvo tegelased, et ühiselt nõu pidada. 24. apr. juutide rüüstamine Shitomiris. Juudid kaitsesid end „mustasajaliste“ eest

enesekaitse abil. Rüüstamise põhjus oli — „demokraatide“ hävitamine. Rüüstamine kandis avaliku sõja ilmet ja nõudis mõnegi ohvri. Löödi vastastikku mõnigi korrapärane lahing. Ühele lahingukohale jäi 8 juuti surnutena ja 50 haavatutena. Politseinikkudest sai surma, ühe sots-revol. käe läbi, politsei pristav. 26. apr. — töötörge Shereshevski vabrikus Grodnos, mis kestab 1. juunini. 27. apr. — III Vene sots.-revol. („enamlaste“ fraktsiooni) kongress ja („vähemlaste“ fraktsiooni) konverents väljamaal. Moskvas — ülemaaline semstvo tegelaste koosolek. 28. apr. sots.-rev. otsusel surmatud shandarmeeria rotmister Nishni-Novgorodis.

Maikuu 1. päeval — pea üleriikline 1. mai demonstratsioon. 3. mail — Ufas tungitakse kuberner Sokolovski elu kallale. 7. mail — üldine töötörge ja meeleavaldus Ekaterinoslavis. Varsavis pommi läbi 2 politseiniku surmatud. 8. mail — „Ühingute ühingu“ saadikute 1. kongress, millest osa võtsid 14 poliitilise ja elukutselise ühingu esitajatena 60 isikut. Suurepärase meeleavaldus Batumis. 10. mail — pommi surmatud Baku kuberner vürst Nakashidse. 14. mail — Vene laevastiku hukkumine Tsusima juures. 15. mail — meeleavaldused Tallinnas ja Bränskis. 19. mail — ebaõnnestunud katse pommi abil surmata kindr.-kubeneri Maksimovitshi Varsavis. Hukkus 3 spiooni. 22. mail — demonstr. kontserdi ajal Pavlovskis Vene laevastiku hävinemise puhul. Nimetatakse erakordsete volitustega siseministriks D. Trepov. 23. mail — uued eeskirjad ajakirjanduse ja trükitööde kohta. 29. mail — tänavarahutused Varsavis. Kokkupõrkel sõjaväega said paljud haavata ja surma. 31. mail mõistetakse Dvinskis surma sõjavälja kohtu poolt pristavi surmamise katse pärast M. Deutsh.

Juuni 1. päeval harutatakse Dvinski sõjakohtus alaealiste Mankovski, Perelsteini ja Steimanni süüteo asja, keda süüdistati politseiülema abi elu kallale tungimises. Alaealised süüdlased mõistetakse surma. 3. juun. — kasakate poolt tööliste, naiste ja laste läbipeksmine ja mahalaskmine Ivanovo-Vosnessenskis. 28. surnut, palju haavatuid. 5. juun. — sõdurite ja tööliste vahel kokkupõrge Lodsis demonstratsiooni ajal. Paar surnut, haavat. umbes 40. 6. juun. — Peeterhofis ühinenud semstvo- ja linnategelaste vastuvõtt, kus vürst Trubetskoi kandis ette keisrile semstvo soovivalduse — rahva esitajate kokkukutsumise ja keisri ja rahva vahel seinte kaotamise asjus. Tsaar vastas, et temal on kindel tahe kokku kutsuda rahva esitajaid. Nagu vanasti, nii peab ka nüüd teostuma tsaari ja kogu Venemaa ühinemine. 10. juun. — üldine streik ja barrikaadidevõitlus Lodsis. Vastuhakkamine surutakse maha alles järgmisel päeval. 13. juun. — mäss Odessas, mida toetas merelt soomuslaev „Vürst Potemkin“. Linn oli — sõjalaager, rahvas ja sõjavägi olid sõjalal. Palju haavatuid ja surnuid. Terashiiglane sadamas julgustas mässajaid. Mäss laeval oli alanud ühe ohvitseri poolt madruse surmamise pärast. Kogu õõ läbi kõmisesid kahurite paugud, ning osa Odesast muutus varemteks. Hommikul ühineb „Potemkiniga“ „Georgi Pobedonossets“, kuid annab end hiljem ise vangi. 15. juun. — töötörge Berensi tehases Saratovis. Moskvas — kubermangulinnade esitajate kongress, kus vastu võetakse otsused, üldjoontes ühtlased semstvo- ja linnategelaste poolt vastuvõetud resolutsioonidele. 21. juun. — töötörge ja demonstratsioon Ekaterinoslavis. Vilnos kokkupõrge demonstrantide ja politsei vahel. 24. juun. visatakse pomm Varsavis sandarmite patrulli pääle. 27. juun. —

korratused Hersoni distsiplinaarpataljonis. Sõdurite poolt haavatud polkovnik Davõdov, kapten Mirgorodski ja alam-ohv. Kovalenko. 28. juun. surmatud Moskvas krahv P. Shuvalov, tuntud oma repressioonide poolest 1903. a. Odessas — sots.-rev. korraldusel.

Juulikuu 6. päeval — Helsingis pommiga haavatud kindr.-kub. Deitrich. Moskvas semstvo ja linnade tegelaste koosolek. 8. juul. kardetavalt Viiburis haavatud sandarmiväe alam-polkovnik Kramarenko. 9. juul. Nishni-Novgorodis Sormovi tehaste teenijate meelevaldus. 11. juul. — töötõrge Tuula sõjariistade ja padrunitehases. 20. juul. Feodosias reamees Joosep Mogedlober üles poodud katse pärast surmata polguülema. 21. juul. Balashovis, Saratovi kuberm., rüüstamine. 30. juul. mõistab mereväe sõjakohus 4 inimest surma ja 3 määramata aja pääle sunnitööle rahutuste pärast „Pruül“. Belostokis linna tänavatel kasakate poolt 36 juuti tapetud ja paljud haavatud. Lasti mõõdaminejate pihla, akendesse ja igale poole, kus aga nähti juuti, sest just „juudid on revolutsionäärid“. 31. juul. — „Ülevenemaalise talupoegade ühingu“ salajane asutav koosolek Moskvas, mida üles leida politseil korda ei läinud. Osa võtsid 22 kubermangu talupoegade esitajad, üle 100 isiku. Tehti ühel häälel otsuseks, et maad võib kasutada ainult see, kes teda harib ilma abitööjõuta. Maa on kogu rahva omandus, ta tuleb ära võtta mõisnikkudelt, riigilt, keisrikojalt, kirikutelt, kloostritelt. Saagu igaüks nii palju maad, kui ta harida suudab. Maa tuleb võõrandada tasuta. Üldine meeleolu koosolekul — sõjakas ja julge.

Augustikuu 1. päeval avaldatakse ukaas armeenlaste kirikule temalt 1903. a. äravõetud varanduste tagasiandmise kohta. 2. aug. — Varsavi sõjakohtus Poola sots.-revolutsionääridelt äravõetud trükikoja arreteerimisel sõjariistus vastuhakanud isikud. Kaspshak mõistetakse surma, Gurmann — sunnitööle. 6. aug. avaldatakse „Riigi Volikogu Asutamine“ ja „Määrus Riigi volikokku valimiste asjus“. Valida võisid 3 klassi: maaomanikud (kellel sama palju maad, et pääseda semstvosse), talupojad ja linnaelanikud (suuremad ärimehed, töösturid, ametnikud ja üürnikud (kes aastas maksid, näit. Peeterburhis, vähemalt 1320 r. aastas üüri majaomanikule). Volikogu pidi arutama temale ministrite poolt sisseantud seaduseelnõusid — piiratud arvul isikute osavõtul, mis siit (ka tagasilükatud) läksid Riigi nõukokku ning pärast keisri otsustamisele. Ainult need seadusprojektid, mis tagasi lükatud $\frac{2}{3}$ häälte enamusega, olid vastuvaidlemata tagasi lükatud. Nii oli Riigi Volikogu määratud mitte seadusandluse, vaid nõuandva asutusena. Kord, kuidas siia saadikuid valiti, oli täiesti aristokraatlik. 6. augusti seaduse põhjal võisid neist valimistest osa võtta üle Venemaa mitte üle 18.000 elaniku. Hiljem oldi sunnitud neid valimismäärusi laiendada, nii et 1. Riigi Volikogu siiski uue seaduse järele kokku kutsuti. P. Miljukov, kes uue asutuse ellukutsumise puhul liig tervitava artikli „Isamaa Pojas“ avaldas, vangistati. 7. aug. surmati Rostovis D/ä. sandarmiväe polk. Ivanov. Moskva läheduses Perovo jaamas massiline miiting, mille alguseks aga kohale jõudsid kasakad. Neid võeti kogupaukudega vastu. Võttes kaasa 1 surnu ja 2 haavatut, põgenesid kasakad. 8. aug. kardetavalt Helsingis haavatud politseinik Forsten. 23. aug. kirjutati alla Ports-muḥthi rahule, mille järele Venemaa pidi lahti ütlema poolest Sahalini saarest, poolest Mandshuuria raudteest, alates Port-Arturist jne. 27. aug. antakse ukaasiga kõrgematele õppeasutustele osaline autonoomia. „Georgi Pobedonosetsi“ mässu tegelastest mõistetakse 3 surma, 19 sunnitööle ja 33 vangi-

roodu. 29. a u g. kokkupõrge Tiflisis-tööliste ja kasakate vahel. Surnuid ja haavatuid üle 100.

Septembrikuu 4. päeval Vladivostokis valitsusevastane meeleavaldus. 9. sept. agrarkorratused Vätka kubermangu Malmõshi maakonnas. Ellujäänud strashnikud põgenesid rahva viha alt. Riias tehakse katset surmata kindr.-kub. Sollogubi. 10. sept. lubatakse õpetada jumalasõna Poola, Leedu ja Valge-Vene keeles Loode-Venemaal. 12. sept. korraldatakse energilised protestid Belostoki peksmiste asjus — juudi Bundi poolt meeleavalduste kujul paljudes linnades. Moskvas uus semstvo- ja linnategelaste koosolek. 16. sept. algavad miitingud kõrgemates õppeasutustes. 19. sept. Ivanovo-Vosnesenskis kasakate ja tööliste kokkupõrge. Schlüsselburgi kindluses puuakse üles kindr. Koslovi mõrtsukas. 20. sept. algavad Moskvas trükitehaste streigid, mis sai oktoobri liikumise alguseks. 23. sept. õppiva noorsoo ja rahvahulkade meeleavaldus Pushkini ausamba ees Moskvas sandarmite poolt laiali aetud. Haavatud 1 ohvitser. 25. sept. streigivad Moskva pagarid. Üks pagariäridest, kus asusid tõrkujad, võeti tormijooksul ära. 27. sept. — Moskvas ühinevad streikijatega suuremad tehased ja vabrikud. 29. sept. — vürst Trubetskoi surm Peeterburis, kelle matusel (2. okt.) politsei ja kasakad demonstrantide kogu peksid.

Oktoobrikuu 5. päeval — ülevenemaalise advokaatide seltsi koosolek, kus tehti otsuseks, toetada üldist poliitilist streiki, ühineda Ühingu Ühinguga, asutada Liiga surmanuhtluse vastu võitlemiseks ja osa võtta Riigi Volikogu valimistest ja Volikogust enesest, et viimane ei teeks orgaanilist tööd, vaid võitleks rahva edustuse eest, mis kokku kutsutud vastava vormeli põhjal. 7. okt. algab üldine raudteelaste poliitiline streik. 9. okt. algab Peeterburis raudteelaste 1. ülemaaline kongress, et arutada raudteelaste pensionikassa küsimust. Siin võetakse aga ootamatult vastu otsused, kus nõutakse kõikide erandliste seaduste kaotamist, surmanuhtluse hävitamist, kodanliste vabaduste otsekohest väljakuulutamist ja asutava kogu kokkukutsumist põhiseaduse kokkuseadmiseks. Kahe päeva pärast anti omast otsusest krahv Vittele ja vürst Hilkovile teada, mille järele välja kuulutati üldine raudteede streik. Järgmisel päeval streigivad juba ka Sõsrano-Väsemi, Harkovi-Nikolajevi, Räsani-Uraali, Sevastopoli ja Ekaterinini raudteed. 11. okt. streigivad Peeterburi vabrikud ja tehased. Harkovis suureviisilised miitingud veduriehituse tehases ja ülikoolis. Ülikooli ja linna tsentri piirasid sõjaväed. Ülikoolis — barrikaadid. 12. okt. — konstitutsionaal-demokraatide erakonna asutav koosolek Moskvas, päeval, kus revolutsioonilained olid tõusnud oma haripunktile, avaldades imponent protesti maksva korra vastu. Parteisse kuulus ka prof. Miljukov. Siin asutati esimene avalik poliitiline partei Venemaal ja nõuti ikka ja jälle eestkätt Asutavat Kogu ja kodanlist vabadust. Partei leidis tee Riigi Volikokku. — Saratovi kubermangus algab agraarliikumine ühes mõisate jagamisega, ulatades 99 maakonda. See liikumine ei tulnud valitsusele ootamatuseks, kuid ei suudetud alguses midagi ette võtta mõisate jagajate, suureviisilise metsaraiujate, võõraste karjamaade ja heinamaade ning võõra vilja omavõliliselt tarvitajate vastu. Mõisaid põletati süstemaatiliselt. Valitsus nägi selles kõiges — hari likku mässukest, vastates sellele kuulipildujate ja kindral-adjutantide saatmisega koha pääle, sõjakohtute ja külade mahapõletamisega suurtükitele kaudu. Alganud liikumine kestis kuni 1907. aastani, võttes oma alla lõpuks 143 maakonda. — Samal 12. okt. avaldatakse ajutised

määrused vaba koosolekute võimaldamise kohta. Streigivad Visla-äärsed raudteed. Harkovis purustatakse sõjariistade kauplus „Sport“ ja viiakse siit saadud laskeriistad ja laskemoon ülikooli. Seltskondlise julgeoleku komitee töötab välja tingimused barrikaadide käest äraandmise kohta. Mitmetuhandeline hulk läheb vabalt ülikooli miitingule. 13. okt. — esimene tööliste nõukogu saadikute istang Peeterburis. See nõukogu asutati eelmisel päeval miitingul Tehnoloogia instituudis. Kui Peeterburi tööliskonna valitav orgaan tekkis ta õieti 14. okt., kui siia astusid 40 suurtehase, 2 vabrikuga ja 3 ametiühisuse saadikud. 17. okt. valib ta enesele „täidesaatva komitee“, kuhu sai ka 6 sots.-demokr. (3 vähemlast ja 3 enamlast) ja 3 sots.-revol. Nõukogu otsustas jätkata poliitilist streiki ja andis välja „Tööliste saadikute nõukogu teataja“. Selle nõukogu tähtsus kasvas muinasjutulise kiirusega. Kui näit. 19. okt. politsei vangistas 3 nõukogu liiget, oli vaja ainult saata nõukogu poolt krahv Vitte jutule saadikuid, ning vangid vabastati viibimata. Nõukogu vastu astusid välja reaktioonäärid — n. n. „mustasajalised“, ning Peeterburi tänavatel voolab veri. Mustasajalised asutavad n. n. „püha rühma“ isevalitsusliku korra kaitseks. Nõukogu püsis kuni 3. detsembrini, siis läks valitsusel korda teda täies koosseisus vangistada. 14. okt. — Peeterburi tänavatel kindral-kub. Trepovi kuulutused, kus öeldud, et igasuguse korratuse puhul on käsk antud sõjavägedel tuld anda. „Padrunitest kahju ei ole ning tühje pauke ei lasta“. 16. okt. algab ülevenemaaline streik, mida toetasid suured rahvakihid. Liikumine ja läbikäimine kogu riigis jäi seisma, post ja telegraaf ei töötanud. Kõik hingasid otsekuu palavikus, kõneldi eneseunustuses, närvid väljakannatamatult pingul. Algasid võidu ja vabaduse päevad... Lauldi pühalikult, rõõmsalt, korraldati meelevaldusi. Ei suudedud kohe alguses uskuda, et tulemas verised teated. Pidi palju verd voolama, kuni saadi kaineks, muuseas osalt oma tehtud vigade pärast. 17. okt. ilmub kuulutus v a b a d u s e m a n i f e s t, kus „annetatakse rahvale kodanlise vabaduse kõikumata alused tõelise isikupuutumatus, südametunnistuse, sõna, koosolekute ja ühingute vabaduse alustel“. Riigi Volikokku võivad valitud saada ka need rahvaklassid, kellel senini puudus valimise õigus. Jääb kõikumata kindlaks, et ei või vastuvõetud saada ühtki seadust ilma Riigi Volikogu nõusolekuta, et rahva esitajatele on kindlustatud võimalus tõeliselt valitsusvõimude tegevuse järele valvata. — Kuberner Sleptsovi juuresolekul rüüstatakse ja põletatakse maha Tveri kubermangu maakonnaavalitsus. 18. okt. — Helsingis ja paljudes teistes Soome linnades politseil ja sandarmitel sõjariistad ära võetud. Mustasajaliste vastupääletungi algus kogu Venemaal: rüüstamised, läbipeksmised, põletamised ja tapmised. Odessas suur rüüstamine, mis algas linna äärtel sel ajal, kui linnas liikusid meelevaldajate rongikäigud. Rüüstamine kestis kuni 22. okt., surnuid 1000 ja haavatuid umbes 5000. Samal päeval — lõõmingud ja rüüstamised Kiievis, mis algasid kohe, kui sõjavägi meelevaldajate päale tule avas. Surnuid 150, haavatuid umbes 300. Liikumine kestis kuni 21. okt. 21. okt. — sajatuhande päine meelevaldajate rong Peeterburis eeluurimise vangikoja ees, nõudes amnestiat. Avaldataksegi osaline amnestia poliitilistes kuritegudes, vabastatakse paljud Schlüssesburgis viibivad vangid. 22. okt. — manifest, võimaldav Soome senatile Soome suurvürstirügile demokraatlise konstitutsiooni projekti väljatöötamise. 26. okt. sõjaväeline mäss Kroonlinnas, madruste ja sõdurite osavõtul, kes esinesid poliitiliste ja majandusliste nõudmistega. Öhtu tulekul rüüstasid madruste ja sõdurite sõjariistus salgad riigi monopolladused ja ohvitseride korterid. 28. okt. suruti mäss maha, kusjuures sai surma ja haavata 107 inimest.

Novembrikuu 2. päeval — teine poliitiline streik — Kroonlinna mässajate sõjakohtu kätte andmise ja Poolamaal sõjaseaduse väljakuulutamise puhul. Streik ei õnnestunud osa Peeterburi vabrikute tagasitõmbumise tõttu. 5. nov. — madruste miitingud Sevastopolis. 10. nov. — Moskvas talupoegade ühingu saadikute koosolek, kus otsustati ühingule ülesandeks teha kokku leppida töötavate klassidega, vabrikute, tehaste ühingutega ja teiste linnatöölisega, et tegutseda ühiselt. Maaomanikkudelt ei tohi maad osta ega rentida, üldse mitte nendega mingisugusesse ühendusse astuda — kuni ei rahuldada rahva nõudeid tema maaga varustamise küsimuses. Kui hakkab valitsus talupoegade ühingu taga kiusama, siis ei maksa talupojad mingisuguseid makse, ei anna nekrute ega toiduaineid sõjaväele, nõuab pangast oma hoisummad kullas välja ja sulub kõik viinakauplused. 12. nov. ühineb mässavate madrustega Sevastopolis kaks jalgväe polku. Kindluse komendant ja ohvitserid sõjariistuta jäetud. 14. nov. vangistatakse talupoegade ühingu koosolekust osavõtjad. Sevastopolis tõstavad „Potemkin“ ja „Otshakov“ oma masti punased lipud. Leitnant Schmidt signaliseerib: „Juhatan Mustamere laevastikku“. Sevastopolis kuulutatakse välja piiramis seisukord. Kogu järgmine päev linnas kuulipildujate ragin ja kahurite mõrge. „Otshakov“ põleb. Määratu palju ohvraid, kuid ametlik teadaanne ütleb, et mässuohvraid olnud 2—3 inimest. Hästi kirjutab kirjanduslik admiral Tshuhnin, ütleb nende Sevastopoli sündmuste ohvrite kohta A. Kuprin. 17. nov. — sõjaväe mäss ja juutide rahutused Kiievis. 22. nov. surmab sots.-rev. otsusel Bitsenko kindr.-adj. Saharovi. Moskvas arreteeritakse posti-telegraafi ühingu büroo. 24. nov. ilmuvad ajutised määrused trükite tööde asjus, mille järele kaotati tsensuur, asemele tuues väljaandjate kohtuliku vastutavuse oma tegude eest. 30. nov. antakse keisri käsukirjaga kohapäälsele administratsioonile luba maksma panna kohtades, mis temale alluva, erilist kõvendatud valvet ja isegi sõjaseisukorda — juhtumisel, kui streigivad post ja telegraaf.

Detsembrikuu 1. päeval — avalik mäss Pätigorskis, raudteajaamas „Mineralnõja vodõ“ ja üldse kogu Teri oblastis. Võimudelt võeti sõjariistad ära, otsiti läbi ametiasutused ja konfiskeeriti riigi ja eraladudest sõjariistad. „Kavkaskaja“ jaama juures kokkupõrge kasakatega, kusjuures viimastest 8 meest haavata sai. 2. det. — uus seadus streikide kohta, milles oli ette nähtud karistused „riigile kõige kardetavamate“ jaoks. Vangistatakse posti-telegraafi ühingu büroo uus koosseis. Sots.-dem., sots.-rev., talupoegade ühingu j. t. tööliste saadikute manifest, mis nõudis Asutavat Kogu ja keelas kuni selle kokkukutumiseni igasuguse maksude maksmise riigile jne. Selle manifesti äratrükkimise pärast pandi kinni 9 ajalehte. 3. det. vangistatakse Peeterburis tööliste nõukogu saadikud koosoleku ajal. 6. det. algab Moskvas töötõrge, poliitiline. Ta siht oli (sots.-dem., sots.-rev. j. t. korraldusel) — sõjariistus väljaastumine. Kaasani vaksalis jagatakse tööliste sõjariistu. Esimesel päeval streigib 50 tuhat, teiste teadete järele aga ligemale 100 tuhat töölisi. 8. det. piiravad sõjaväed Moskva „Akvaariumi“, kus parajasti miiting. Vangistati öösel umbes 50 inimest, kuid vabastati teisel päeval. — Samal päeval n. n. „detsembri streik“ Rostovis D/ä. Sõjariistus vastuhakkamiseks kujuneb see streik alles kell 2 päeva 13. det., kui kahurtuli ilma hoiatuseta avati tööliste asula pääle. Esimesed laengud langesid kiriku, kooli, eramajadesse ja viimaks kuues — rahva hulka. Üldse lasti inimeste pääle 15 laengut. Samal ajal ilmusid tänavatele kasakad,

kes ilma mingi hoiatuseta maha tapsid umbes 100 inimest. Järgmisel päeval pommitati uuesti Temernitsi asulat, kuid 30 laengust langes ainult üks maija, kus tuhandepäine rahvakogu end surmasaanud seltsimeeste matustele valmistas. Pärast seda võtsid kasakad ette tormijooksu selle maja pääle, kuid visati pommidega tagasi, nii et nad enam lähineda ei julgenud. 14. ja 15. dets. saabub tööliste abivägi ning 19. ollakse sunnitud valitsuse poolt linnas välja kuulutama sõjaseisukord. Lastakse rahva pääle 150 pauku kahuritest. Kuna linn kasakatest täitub ja töölistel padrunid otsa lõpevad, antakse alla. 9. dets. — sõjariistus väljaastumine Moskvas. Hävitatakse ära Fidleri maja suurtükikule abil, sest siia olid kogunud inimesed miitingule. Maja oli sõduritest sisse piiratud. Kell 1 öösel oli maja tublisti shrapnelli läbi purustatud, sest seesolijad ei tahtnud end vangi anda. Viimaks oldi sunnitud seda siiski tegema. 11. dets. avaldatakse ukaas Riigi Volikogusse valitavate valimise määra kohta. Selle järele võisid linnades valimistest osa võtta umb. 2 miljoni inimest endise 18.000 asemel. Valijateks võisid olla endiselt linnaelanikud, maaomanikud, talupojad ja töölised. Püsis ebavõrdne hääleõigus, mitmeastmeline valimisviis jne., ka agitatsiooni võimalust ei laiendatud kuigi märgatavalt. Sellepärast vaatasid laiemad hulgad uue seaduse kui pettuse pääle ja pahempoolsed ignoreerisid valimisi. Valimised teostusid alles 1906. a. (veebr. — maini), kuna Volikogu ise kokku kuisuti 27. aprillil (aeti laiali 2 kuu pärast, nimelt 9. juulil). Teise Volikogu valimised sündisid 1907. a. jaanuaris ja veebruaris. 14. dets. jõuab Moskva Semenovi polk. 16. dets. läheb see polk kui karistusväeosa polk. Rimanni juhatusel maale, saades käsu „vange mitte võtta ja tegutseda halastamatult“. Kaasani raudteeliinil selle väeosa poolt surmatud 150, Sortirovoshtnajas 35, Perovis 72, Ljubertsõs 14, Ashitkovis 3 inimest. 18. dets. purustab kahurvägi Moskvas Prohorovi manufaktuuriladu Presnal, kus asusid kõik revolutsioonilised jõud. Selle tagajärjel lõpeb Moskvas vastuhakkamine 19. dets. 20. dets. Tiflisis raskesti haavatud politseipristav ja surmatud sandarmiväe ohvitser. Golovini prostektil sureb pommi läbi 7 inimest. Moskvas surmab pristav Ermolov dr. Vorobjevi. 22. dets. — sõjavägede ja revolutsionääride kokkupõrge Tiflisis läbiotsimiste ja vangistuste puhul. Kahurtuli hävitab ühe maja ja surmab 34 ning haavab 30 inimest. Saadakse kätte pommiladu, kusjuures hukkus 3 kasakat ja 1 sõdur. 23. dets. tehakse katset surmata Ekaterinoslavi politseiülema. 26. dets. — tänavameeleavaldus Tshenstohovis. 27. dets. tulevahetus kasakate ja tööliste vahel miitingu ajal Ekaterinodaris. 29. dets. — esimene sots.-rev. partei koosolek.

Nagu sellest näeme, nõudis 1905. a. nii revolutsionääridelt kui võimudelt suuri ohvreid, kuid üldine seisukord ei paranenud veel kummagi kasuks lõpu-likult. Pidi algama uus aasta möödunud aasta sündmuste tähe all. Tähtsamaks sündmuseks tuleb lugeda oktoobrikuu ülevenemaalist raudteelaste streiki ja lubadusi Riigi Volikogu kokkukutsumise asjus ning mõnesuguste kodanliste õiguste „kindlustust“. Kuidas samal ajal arenesid sündmused Eestis, näeme allpool teisel.

2. Aasta 1906.

Pöördeaastana Venemaa väikerevolutsioonis esineb aasta 1906. Kohe uuel aastal, 1. jaan. 1906, püütakse revolutsionääride poolt surmata Tshernigovi kubernerit Hvostovi, kelle pääle pomm visatakse, mis teda raskesti haavab. Irkutskis haavatud asekuuberner ja surmatud politseiülem.

2. ja a. n. lastakse maha Ljublini ajutise sõjaväelise kindr.- kub. korraldusel 17-aastane tööline Markov, keda kahtlustati raudteejaama ülema tapmises, ühes temaga ka J. Mirkovski, samal ettekäändel. 4. ja a. n. — läbiotsimised sots.-dem. ja sots.-rev. klubis Smolenskis. Vangistatute arv — 150 inimest. 6. ja a. n. surmatakse Homelis pristavi abi. Belostokis tungitakse pristav Fedosjevi elu kallale. Mõlemad laskjad kadusid jäljetult. 9. ja a. n. — demonstratsioonid paljudes linnades 1905. a. 9. jaanuari mälestuseks, muuseum ka Lääne-Euroopas, isegi Saksamaal. Riias kokkupõrge rahva ja kasakate vahel. Viljandis lastakse korratustest osavõtu eest maha 45 inimest. 10. ja a. n. plahvatab Odessa sandarmiväe valitsuses põrgumasin, kuid ohvreid ei ole, kuna ohvitserid parajasti majas ei viibinud. Vladivostokis mässavad madrused, ära lõhkudes sõjariistade ladu ja sõjariistad ära viies. Madruste rongikäik katkestati kuulipildujate tulega, paljud madrused said surma. Järgmisel päeval haavatakse kättemaksuks raskesti linna komendanti kindral Selivanovi. 12. ja a. n. konfiskeeritakse Riias 30.000 revolvri padrunit, revolvrud ja püsse, mis kuulusid löökorganisatsioonile. 13. ja a. n. — barrikaadid Kutaisi tänavatel. Palju tulekahjusid ja vangistusi. Vangistatakse ka revolutsionääridele abiandmise eest Kutaisi kuberner Staroselski ja kubeneri abi Kinshidse. 14. ja a. n. visatakse Minskis pomm kuberner Kurlovi pääle ja lastakse revolvrust politseiülema Norovi, kuid mõlemal korral ebaõnnestunult. 16. ja a. n. korraldab M. Spiridonova kubermangu valitsuse nõuniku Lushenovski elu pääle kallale tungimise, lastes maha selle mustasajaliste juhi. 17. ja a. n. tungitakse Riias salapolitseisse ja vabastatakse 5 vangi. 18. ja a. n. surmatakse pommi läbi kindral Gräsnov. Poltavas surmatakse kubermangu valitsuse vanem nõunik Filonov, kes juhtis eelmisel aastal karistussalka. 20. ja a. n. — sõjaväeline rüüstamine Homelis. 21 ja a. n. tabatakse Luganskis salatrukikoda. 25. ja a. n. lastakse Baltimaal karistussalkade poolt „ametlikult“ 25 inimest maha. 26. ja a. n. surmatakse pommi läbi 4 sandarmit Varssavis. Samuti visatakse sel päeval pomm Peterburi „Vene rahva ühingu“ teemaija — revolutsionääride poolt, kusjuures oli 2 surnut ja 15 haavatut. Sevastopolis haavab raskelt Ismailovitsh (sots.-rev.) admiral Tshuhnini, kuid viimane paranes siiski.

Veebruarikuu 1. päeval — linnavahtide tapmine ja viinaladude rüüstamine Varssavis. 4. veebr. puuakse üles Hasenpoti läheduses õpetaja ja lastakse maha 2 talupoega. Umanis röövitakse ära riigi raha 220 tuhat r. ja surmatakse sääljuures 4 inimest. 11. veebr. surmatakse Varssavis Vislaäärsete raudteede ülem Ivanov. 12. veebr. vangistatakse Odessas anarkistid, kellest sai surma 3 ja haavata 3, vastuhakkamisel. 13. veebr. röövitakse Helsingi pangast revolutsionääride poolt 160.000 r. 18. veebr. mõistetakse Sevastopoli kangelane ltn. Schmidt poomise surma 20. veebr. avaldatakse „Riigi Volikogu asutamise“ seadus. — 6. aug. 1905. a. vastava seaduse asemele, kus Volikogu vähe suurendatud. 23. veebr. liigub 20.000 inimest revolutsionääri puusärgi järel, kõik Varssavi eeslinna vabrikud seisavad.

Märtsikuu 1. päeval määratakse surmanuhtlus Tshita muuseumi direktorile Kusnetsoville, Kostüşhkole ja 4 töölisle. 2. märts. hukkab Rennekampfi karistussalk Tshitast 1903. a. Jakutskis korraldatud sõjariistus vastuhakkamise eest A. Kostüşhko-Valüşhenitshi. Permi läheduses kokkupõrge tööliste ja kasakate vahel. 3. märts. mõistetakse Saratovis surma Bitsenko, kes surmas kindr.-adj. Saharovi tema toore ümberkäimise pärast talupoega-

dega, samuti Baklanov, kes katsus surmata asekuuberneri parun Knolli. 4. märts. avaldatakse ajutised määrused koosolekute, seltside ja ühingute asjus. Belostokis surmab sõjariistus rahvahulk pristavi abi Kultshitski ja haavab raskesti pristavi. 6. märts. Beresani saarel maha lastud ltn. Schmidt ja 4 madrust. Odessas haavab põrgumasin 10 sandarmi. 7. märts. konfiskeerib sots.-rev. fraktsioon Moskva kaupmeeste vastast. krediitasutusest 775.000 r. 11. märts. — pagariäride streik Tiflilis. Osavõtjad saadeti Tobolski kubermangu asumisele. 12. märts. mõistetakse surma Maria Spiridonova (pärast väljamaa mõjul eluks ajaks sunnitööle saadetud). 13. märtsil muudetakse ajalehtede artiklite eest surmamõistetute Mirski, Okuntsovi ja Schinkmanni karistus eluaegseks sunnitööks. 14. märtsil — agraar-rahutused Guri maakonnas. Tshitask mõistetakse surma 3 töölist streikimise pärast, kuid saadetakse hiljem määramata aja pääle sunnitööle. 17. märts. — Smolenskis surmatud sots.-rev. poolt sandarmiväe polk. Gladššev. 18. märts. — pommi läbi Belostokis surmatud 1 sandarm ja haavatud 2. — Tehakse korraldus tähtsamate kriminaal-asjade arutamise aja lühendamise kohta. Asjad, mida senini arutasid vandekohtud, antakse üle kohtupalatile, kusjuures eeluurimine neis asjus ei ole sunduslik, nii raske kui ka oleks süüdistus. 20. märts. — valimised Peeterburis I. Riigi Volikokku. Konstitutsionaal-demokraatlike partei hülgav võit. 25. märts. — surmatud sots.-revol. poolt pommi läbi Tveri kuberner Sleptsov. Tapja oma nime ei avaldanud. 26. märts. — sõjaväe rahutused Tiflisis, kusjuures sõdurite miitingul vangistati 100 inimest. Mõngreli polk nõudis vangistatute vabastamist. Palju haavatuid ja surnuid.

Aprillikuu 2. päeval sots.-rev. poolt surmatud Borisoglebskis alam-esaul Avramov. 4. apr. teel Grosnõisse surmatud alampolk. Dobrovolski, Võnnu ringkonna ülem. 5. apr. peksab politsei metsikult rahva läbi referaadi ettekandel Mogilevis. 7. apr. — läbiotsimine Odessa ülikoolis. 13. apr. Saratovi vangimaja ülem Shatinin surmatud. Dushetis sõjariistus revolutsionäärid renteist 315.000 r. ära röövinud. 14. apr. Tshenstohovis pommi läbi surmatud politseiülem. 17. apr. — rahutused Odessa vangimajas, kaks poliitilist vangi kannatanud, üks nendest lasti maha. 18. apr. üldine streik ja rahulik 1. mai manifestatsioon Varssavis. 22. apr. lahkub ametist Vitte-Durnovo ministeerium. 23. apr. nimetatakse pääministriks Goremõkin. Venemaa põhiseadustele alla kirjutatud, enne Riigi Volikogu kokkukutsu- mist. Moskvast pommi läbi haavatud kindr.-kuberner adm. Dubasov. Pommi viskaja, sots.-rev., lasti koha pääl maha. Ekaterinoslavis surmatud kindr.-kuberner Sholtanovski. 27. apr. — esimese Vene riigivolikogu avamine (valida oli senini suudetud üldarvust 524 ainult 25 saadikut). Volikogu avas lühikese tervituskõnega keiser: „Tervitan teie isikutes neid paremaid inimesi, keda käsksin oma armastatud alamatel enda poolt valida“. Vastu- aadressil juhiti tähelepanu „nende raskete kannatuste pääle, mille tõid maale need, kes veel püüavad teed kinni panna rahva ja keisri vahel ja ümber lüka- tes 17. oktoobri vabaduse manifesti alused, saatsid maa kohtuta hukkamiste, rüüstamise ja vangistuse häbi seisukorda“. Selles aadressis palus Volikogu poliitilistele kurjategijatele amnestiat, juhtis tähelepanu agraarküsimuse la- henduse vajaduse pääle, nõudis poliitilist ja isikuvabadust ja ministeeriumi vastutavust Volikogu ees ja tegevust seadusluse alustel. See Volikogu vas- tus kutsus esile valitsuse ridades hirmsa pahameele tormi, ning algas süste- maatiline võitlus Goremõkini ja Volikogu vahel, mis kestis vähe üle 2 kuu.

9. juulil kuulutati keisri käsikirjaga Volikogu kojusaadetuks ehk, õigemini — laiali aetuks, ütleb V. Vodovosov.

Maikuu 1. päeval — üldised streigid, 1. mai miitingud ja demonstratsioonid. Vologdas peksab politsei meelevaldajaid. Muuseas saavad peksa õpilased ja intelligents. „Põhja Maa“ toimetus ja trükikoda hävitati päriselt ära. Tsaritsõnis kokkupõrge kasakate ja rahva vahel. Kohale jäi palju haavatuid maha. 3. mail mõistetakse juba 1883. a. protsessi pärast sunnitööle saadetud „Harbini Teataja“ toimetaja Rovenski uuesti ajalehe artiklite eest 8. aastaks sunnitööle. 4. mail surmatud Tambovis sots.-rev. poolt pristavi abi Shdanov, kes peksnud M. Spiridonovat. Sevastopolis suurekoguline tööliste, sõdurite ja madruste miiting. 10. mail viiakse Schlüsselburgi kindlusest üle Akatnisse Karpovitsh, Sasonov, Gershuni, Sikorski ja Melnikov. 11. mail — streigi algus Odessa sadamas. 12. mail annab valitsus oma deklaratsiooni Volikogule. Volikogu avaldas valitsusele umbusalduse ja nõudis ministeeriumi ametist lahkumist. 14. mail visatakse pomm Sevastopoli kindluse komendandi pääle. Palju ohvreid. Neplüjev ei saanud vigastada. Vangistati 16-aastane Makarov, kes pommi viskas ja sots.rev. Bor. Savinkov ja tema kaaslased, kes asjasse ei olnud segatud. 15. mail visatakse pomm Tiflisi kindr.-kuberneri pääle. 16. mail kergesti kahe pommi läbi haavatud Kutaisi kindr.-kub. Alihanov. Riias 8 töolist pristavi surmamise pärast maha lastud. 26. mail streigib Peeterburis 30 linna-vahti (gorodovoid). 27. mail tehakse katse surmata Tiflisi politseiülemat Martõnovit. Belostokis surmatud politseiülem. Poltaavas streigib Eletski polk. Riias sõjakohtu otsusel hukatud 7 inimest. Poola sotsialistide otsusel 25 viinapoodi hävitatud ja Varssavis riigi raha röövitud, et näidata sõjaseisukorra tarbetust. 29. mail suur miiting Astrahanis, mille politsei ja kasakad laiali ajasid. Surnuid 17.

Juunikuu 1. päeval suurem juutide rüüstamine Belostokis I Riigivolikogu istangu ajal. 4. juun. miiting Teriokis, mille korraldasid Riigivolikogu töögrupi edustajad. 6. juun. pahameele torm Sevastopoli kahurväes. 7. juun. hakkab vastu Räsanis Bolhovski polk, surma saanud 1 ohvitser, paar haavatud. 8. jaan. — Riigivolikogus paljastatakse politseidepartemangu rüüstamistegevust. 9. juun. rahutused Vladikavkasis. 15. juun. Preobrashenski polgu 1. pataljon poliitiliste ja majandusliste nõudmistest pärast ümber nimetatud jälgväe pataljoniks, kaotab kaardiväe õigused ja saadetakse Medvedi külla. 19. juun. kaotab Riigivolikogu Venemaal surmanuhtluse. Seadusprojektis on öeldud: 1) surmanuhtlus kaotatakse ära, 2) kõigil juhtumusil, kus maksvate seaduste põhjal ette nähtud surmanuhtlus, muudetakse see raskuse poolest järgmiseks karistuse astmeks. Volikogu võttis selle otsuse vastu ilma vaielusteta ühel häälel. 23. juun. korraldavad Jusovka töölised meelevalduse kasakate kasarmute juures. 24. juun. suureviisiline kaevandustööliste miiting Jusovkas. 25. juun. avaldatakse Belostoki garnisonile kõigekõrgem tänu tema tegevuse eest juutide peksmisel. 28. juun. korraldatakse sõjariistus kallaletungimine sadama-tolli laekahoidja vastu Peeterburi admiraliteedi uues hoones. Sots.-rev. partei otsusel surmab Sevastopolis talupoeg Aximov Mustamere laevastiku pääadmirali Tshunini, tema omas „Hollandi“ suvilas, kahe rauaga jahipüssist. Laskja madrus põgenes.

Juulikuu 2. päeval Peeterburis surmab sots.-rev. eksikombel Trepovi asemel kindral Koslovi. 4. juul. surmatakse gümnaasiumi aknast Tif-

lisi pristav Martõnov. Gümnaasium võeti viibimata tule alla, pärast läbiotsimisel sai surma inspektor ja raskesti haavata 2 õpetajat. 6. juul. võtab Volikogu vastu otsuse pöörata rahva poole agrarüksimuses, kadettide partei redaktioonis. Kuna küsimus tagasihoidlikult oli käsitatud, keeldusid sotsiaaldemokraadid ja töögrupp hääletamast. Parempoolsed hääletasid vastu. 7. juul. kinnitatakse uus seimi põhikiri Soomemaa valimise ja kujuures Soome sai otsekohe, üldise, ühtlase, salajase ja proportsionaalse valimisõiguse. Naised said esimest korda aktiivse ja passiivse valimisõiguse, pääle selle võimaldati nende valimist kõigi Seimi ametitesse. Peeterburis arreteeritakse „Mõtte“ toimetuse ja trükikoda (kokku 32 inimest). 8. juul. ilmub ukaas Riigivolikogu kojulaskmise kohta. Goremõkini kabinet astub tagasi, ministrite nõukogu esimeheks nimetatakse P. Stolõpin, ühtlasi on ta edasi siseministriks. Peeterburi kubermangus ja Peeterburis võetakse tarvitusele erilise julgeoleku kaitseabinõud. 9. juul. ilmub manifest Riigivolikogu koju saatmise kohta. Manifestile, pääle keisri enese, ei olnud alla kirjutanud ükski minister, kuigi see nõuetav oli. Kell 4 öösel kleebiti manifesti tekst linnas tänavatele ja suluti Tauria palee ukseid ja väravad (siin istus Volikogu) ning pandi välja vahid. Oma 72 olemasolu päeva jooksul sai Volikogu vastu võtta ainult 2 seadust: surmanõutluse ärakaotamise seaduseelnõu ja 2) Volikogu andis loa valitsusele nälgivate kubermangude jaoks tarvitada 15 miljoni r. Esimene seadus ei saanud astuda jõusse, sest seda ei harutanud Riigi Nõukogu. Järgmisel päeval, 10. juul., peavad Volikogu liikmed Viiburis nõu ja avaldavad n. n. „Viiburi üleskutse“, mille alla kirjutasid 180 Volikogu liiget. Siin öeldi, et valitsusel ei ole õigust ilma rahva edustajateta koguda maksusid, võtta nekrute ega teha laenusid. Ühtlasi selgitatakse oma tegevust Volikogus. Palutakse rahvast mitte kopikadki anda riigikassale, mitte ühtegi sõdurit sõjaväkke. See üleskutse sai üldiselt tuttavaks ja sai aluseks „raskele kuriteole“, mille eest saadetakse asuma. Paljud nendest saadikutest vangistati (ka sinna juure arvatud Jaan Tõnisson) ja heideti vangikotta. Nii sugune oli „paremate inimeste“ saatuse, keda keiser 2½ kuu eest nii tervitas, ütles V. Vodovosov. 11. juul. sulutakse Peeterburis poliitilised klubid, professionaalsed ühingud ja edumeelsed ajalehed. 12. juul. panevad 5 liberaalset Riigivolikogu liiget (liisu järele) oma volitused maha. Sots.-dem. ja Riigivolikogu töögrupp avaldavad manifesti Vene sõjaväele ja laevastikule ning kogu Venemaa maapidajatele (talupoegadele) üleskutsega võidelda rahvaesituse õiguste eest. — Elisavetpolis surmatud raudtee sandarmiohvitser Litscher. Tiflisis haavatud politseiülem Kovalev. 16. juul. — vägivaldne paljude trükikodade ülevõtmine, et ära trükkida Viiburi üleskutset. 17. juul. vastu hakkamine Sveaborgi kindluses, mille põhjuseks oli miiniroodust 200 sõduri vangistus. Kindluse kahurvägi valdab õhtu kell 10 püsside ja kuulipildujate abil Mihailovski, Aleksandrovski ja Inseneri saared ning avab tule Komen dandi ja Laagri saarele, kus asus kindluse komendant oma Sveaborgi polguga ja Helsingist päralt jõudnud 2 Soome polguga. Samas vaimus töötas Punane Kaardivägi, kes jättis väevõimul seisma liikumise Abo, Helsingi ja Viiburi vahel. 19. juul. plahvatas kahurväe tule all Mihailovi saarel püssirohu keller ning õhtul algas Sveaborgi pommitamine Tallinnast kohale jõudnud laevastiku poolt. 20. juulil annab Sveaborg alla. Valitsuse „Valge“ ja mässajate „Punase Kaardiväe“ vahel paar verist kokkupõrget. 21. juulil avaldas Soome senat käsu „Punase Kaardiväe“ laialisaatmiseks ja tema ülema kapten Koki vangistamiseks, süüdistades teda isamaa äraandmises. Kapten aga põgenes

ära. 18. juul. „Rahva Kättemaksu Seltsi“ käsul mustasajaliste poolt Teri-
okis surmatud Riigi Volik. liige M. Herzenstein. 19. juul. madruste mäss
Kroonlinnas. Madruste vastuhakkamine ristl ajal „Pamät Asova“. 21. juul.
põgeneb Sevastopoli hauptvahtist Savinkov. Samaaras pommiga surmatud
kuberner Block. Varssavis surmatud kindr.-kub. abi kindr. Markgrafski.
22. juul. kuulutatakse vastuseks Riigivolikogu laialisaatmise puhul üldine
streik Peeterburis. 24. juul. — Moskvas üldine streik. Kümnetuhande
päine miiting Sevastopolis Onipko protsessi puhul Kroonlinnas. 28. juul.
teeb Tamara Prints ebaõnnestanud katse surmata kindr. Kaulbarši. P. lõpetas
oma elu enesetappe teel. 30. juul. sõjakohtu otsusel Sveaborgi kindluses
hukatud alamleitnandid Emeljanov ja Koshanov ja 5 alamt meest.

Augustikuu 1. päeval pommi läbi Lodsis poolenesti lõhutud poli-
itseijaoskonna hoone, raskesti haavatud 5 sõdurit, kergesti 3 linnavahti ja
pristavi naine. Samal ajal linna tänavatel surmatud ja haavatud mitu poliit-
seinikku ja sõdurit. 2. a u g. Varssavi tänavatel revolvriga surmatud 25 lin-
navahti, sõdurit ja sandarmi, palju haavatuid. Kahe päeva jooksul kasakate
ja politsei läbi linnas 15 eraisikut surmatud ja 200 haavatud. Varssavis sõja-
ringkonna kohtus istang Poola sots.-dem. erakonna trükikoja arreteerimisel
vastuhakkanute asjas. Kaspshak hukatud ja Gurumann sunnitööle mõiste-
tud. 3. a u g. korratud Moskva vangimajas. Rongilt põgeneb, teel Peeter-
buri, Schveitsi poolt väljaantud Belentsov, kuid tabatakse hiljem. 4. a u g.
Moskvas antakse keisri poolt sõjariistus vastuhakkamise mahasurumise eest
201 Moskva garnisoni alamväelasele aurahad hoolsuse eest, 144 vahvuse ja
73 püha Anna ordenid „väljapaistmise“ eest. 5. a u g. mõistab Kroonlinna
sõjakohus 10 inimest surma mahalaskmise läbi, nende hulgast 3 eraisikut.
Varssavis visatud pomm kindr.-kub. Skaloni pääle. Tallinnas „Aasovi Mä-
lestuse“ 17 madrust ja 1 kihutaja maha lastud. 7. a u g. lastakse kohtu otsu-
sel jälle 10 inimest maha Kroonlinnas. 8. a u g. Samaras surmatud polgu-
ülem Georgiu. Sedletsis pommi abil surmatud politseiülem Goltsev. 12. a u g.
maksimalistid lasevad pommidega õhku siseministri Stolõpini suvila Peeter-
burgis. Haavatuid umbes 30, surnuid 32. Osa maast Udelnago vedomstva
üle antud talupoegade pangale tema abil talupoegadele ära müümiseks.
13. a u g. Sots.-rev. otsusel S. Konoplännikova surmab Uus Peeterhofi jaa-
mas kindral Mini. 14. a u g. Varssavis surmatud kindr.-kub. Vonlärlärski.
16. a u g. Batumi läheduses ajab politsei laiali inimrikka miitingu. 19. a u g.
avaldatakse keisri poolt kinnitatud ministrite nõukogu otsus sõja välja-
kohtute asutamise kohta 1906. a. riigi põhiseaduste kogu väljaande § 84 põh-
jal. Väljakohtud asutatakse kindr.-kuberneride, ülemjuhatajate ehk nende
võimuga varustatud isikute nõudel. Kohus peab kõige hiljem 2 päeva jooksul
asja lõpetama, kinniste uste taga, otsus astub kohe jõusse. Selle seaduse põh-
jal hukati 6 kuu jooksul 950 inimest. 25. a u g. Sevastopoli surmatud san-
darmiväe alampolkovnik Rogolt. 26. a u g. ukaasiga määratud müügile kõik
riigi obrokimaad, s. o. ülesküntud põllud ja osa riigimetsast, mida võimalik
põlluks harida. 28. a u g. Grodnos surmatud sardarmiväe polk. Gribojedov.
Sõjaväljakohtu otsusel Schlüsselburgi kindluses üles poodud Sinaida Kono-
plännikova. 31. a u g. Moskvas väljakohtu poolt üles poodud Vladimir Ma-
surin. Viimasega istus ühes vangimajas ka Leonid Andrejev, kes Masurini
sooje sõnu järele hüüab: „Vaene Venemaa! Nii võetakse sinult paremaid
lapsi...“ Masurin lästi üles puua kurjategijal eri tasu eest, vangimaja õues.

Septembrikuu 3. päeval Moskva ringkonnakohtu otsusel ülespoodud 19. aast. Sverev, keda süüdistati sõjariistus vastuhakkamises. Sevastopolis maha lastud madrused Deineg ja Koshuba. 5. sept. maha lastud Sveaborgi mässu tegelastest 17 alamväelast. 6. sept. Varssavis 4 revolvrakuuliga surmatud polk. Nikolajev. 7. sept. maha lastud 19. aast. Tarlo Odessas. Varssavis Pöbitski omas korteris läbiotsimise juures vastu hakanud. 12. sept. sõjaringkonna kohtus Peeterburgis surma mõistetud V. Vasiljev, kes surmas kindr. Koslovi. 13. sept. sunnitööle mõistetud salakuulaja Primi surmamise pärast üliõp. Nagornõi ja 3 töölist. 17. sept. Peeterburgi linnapää poolt mõisn. Desobriale ja mõisn. Grigorjevile luba antud asutada n. n. „Aktiivse võitluse selts revolutsiooni ja anarkia vastu“ (juhatus Peeterburgis). Sõjakohtu istangu ajal Ashabadis tundmatu revolvrakuuliga surmanud prokurööri kindr. Rinkevitshi, kusjuures teda ennast valvekorra ohvitser surmavalt haavas. 19. sept. Peeterburgis kohtupalatis arutusel „töölise nõukogu saadikute“ 52 tegelase protsess. Paljud tunnistajad (töölised) panid ette kohtule tuhandete allkirjadega varustatud protesti süüdiatsatavate üle kohtumõistmise pärast. Lõpuks keeldusid ka kaitsjad oma kaitsekõnedest, kuna kohus terve rea tunnistajaid ilma põhjenduseeta kõrvaldas. Sellepääle vaatamata mõistis kohus 15 isikut ühes õiguste äravõtmisega Siberi ja 2 kindlusevangi. 20. sept. Riias, möbleeritud korteris, leitud salatrükikoda ja pommid. Vangistatud 25 inimest. Moskvas surmatud tänaval kapten Dsankovski, kes juhatas sõjaväe osa mässu ajal Butörka vangimaja juures. 21. sept. Simbirskis pommiagentide surmatud kindr.-kub. Starõnkevitsh. Odessas revolvrakuuliga haavatud salapolitsei agent Grigorash. 25. sept. Kaasanis pommi läbi kergesti haavatud asekuuberner Kobeko. Pommi heitja põgenes. Sevastopolis kergesti haavatud kindr.-maj. Dumbadse.

Oktoobrikuu 10. päeval rahutused Irkutski vanglas. Surmatud paar poliitikategelast, vangivaht ja tema abi. 18. okt. sõjaväljakohtu poolt hukatud 5 isikut katse eest pommi visata Kroonlinna sõjakohtu ruumidesse. 20. okt. Varssavis tabatud 2 salatrükikoda. Moskva linnapää kindr.-maj. Reinboti surmata katsutud. Katse tegija tabati salapolitsei agentide poolt, kusjuures teda linnapää ise revolvriga haavas. 28. okt. Tsarskoje Selo vanglas enesetappe teel oma elu lõpetanud poliitiline vang Sevastjanova. 30. okt. teeb Irkutskis Nik. Korshun katset surmata kindr. Rennenkampfi. Revolutsionäär vangistati ja hukati ära.

Novembrikuu 8. päeval põgenema pääsnud tundmatu poolt surmavalt haavatud kindr.-maj. Goloshtshapov. 9. nov. kohtupalat sots.-dem. lehe „Võitluse“ toimetaja S. Skirmunti 3 aastaks kindlusevangi mõistnud. 11. nov. mitmetuhandepäime sõdurite ja madruste miiting Sevastopolis. Surmatud rooduülem, kes käsu saanud miitingu laialiajamiseks, ja aseadmiraal Pisarevski. 23. nov. Irkutskis surma mõistetud maikuu rahu-tuste pärast sapöör. 25. nov. Melitopolis dragunite rühma kaasabil üles leitud sots.-rev. miitingu paik, vangistatud 30 inimest. 27. nov. Vladivostokis arreteeritud sots.-demokraatide kohaliku komitee trükikoda, vangistatud 2 inimest. 28. nov. tehtud 2 sõjariistus katset hävitada Nikolajevi püssirohukeldreid. Pääletungijad põgenesid. 29. nov. sõjavälja kohtu otsuse põhjal Moskvas üles poodud 4 isikut, keda süüdistati linnapääle kallaletungimises. Alguses ülesteti need isikut sõjavälja kohtu poolt määramata aja pääle sunnitööle, kuid Moskva sõjaringkonna juhataja kindr.-leitn. Hershelmanni nõudel

vaatas selle asja samal päeval sama kohus uuesti läbi, kusjuures eelmine otsus süüaluste kahjuks ära muudeti ja uus (surma) otsus tehti.

D e t s e m b r i k u u 2. p ä e v a l tehakse ebaõnnestanud katse Moskvas surmata kindr.-kub. aseadm. Dubasovi, kurjategijad tabatud. Peeterburgis üles poodud M. Sokolov, keda süüdistati sõjariistus kallaletungimistes ja riisumistes 14 okt. 3. d e t s. katset tehtud pommiga surmata Radomis sandarmiväe polkovnikut parun Plotto't. Polkovnik kaotas mõlemad jalad. Pommi-viskajad tabatud. Ekaterinoslavis öisel läbiotsimisel Karnilovi korteris sõjariistus vastu hakatud. Vastuhakkajad põgenenud. 4. d e t s. sõjaväljakohtu otsusel üles poodud aseadmir. Durasovile kallaletungijad Beresin ja Vorobjev. 5. d e t s. Harkovis läbiotsimisel vastu hakatud, haavatud 8 isikut. 6. d e t s. Lodsi politseimeistri surmata kavatsetud revolvi ja pommi läbi. Politsei-ülem Hrshanovski põrutatud. 7. d e t s. Riias surmatud salapolitsei agent. Radomis maha lastud Verner, keda süüdistati polk. Platto surmamisesest osavõtmises. Pärast selgus, et Verner tapmisest osa ei võtnud, vaid ainult näitas tapetu isiku pääle. 9. d e t s. Kostromas läbiotsimisel vastu hakatud. Surmatud pristav ja haavatud 1 linnavaht. Vastuhakkajad põgenenud. Tveri kubermangu semstvo ruumes surmatud krahv Ignatjev. Laskja Iljinski haavas ennast, kuid jäi ellu. 1907. a. mõisteti ta 15 aastaks sunnitööle. 15. d e t s. Omskis surmatud kuberner kindr.-maj. Litvinov. Tapja põgenes. 21. d e t s. Peeterburgis revolviikuuliga surmatud linnapäa kindr.-maj. V. von-der-Launitz. Tapja laskis enese maha. 27. d e t s. surmatud Peeterburgis sõjaväe prokuröör kindr.-leit. Pavlov oma harilikku hommikuse jalutuskäigu ajal. Laskja madrus Egorov sõjavälja kohtu otsusel maha lastud.

Need teated Venemaa sündmuste kohta 1905.—1906. a. ei ole kaugeltki täielikud, kuid (suurem osa nendest pole senini Eesti keeles ilmunud) pakuvad, nagu nägime, küllalt ülevaatliku pildi ajast, mis kirjutanud Venemaa revolutsiooni ja vabadusvõitluse ajalukku olulised leheküljed.

III. 1905. a. Eestis.

Eestlaste olukord XX. aastasaja algul ja Eesti Pärtli-öö.

Pärast Aleksander II surma hakkas Vene valitsus meie kodumaal ajama äärmist rõhumispoliitikat. Rasked olid need rusumised, mis meie, vaevalt orjusest vabanenud rahva kallal ette võeti. Kõik mis meil edenemas oli, kisti tagurpidi. Kõik, mis kuidagi vabamalt liikuda tahtis, pandi kammitsasse. Kõik, mis ei lähendanud venestamissih tidele, hävitati ära. Venestamispoliitika katsus ka evangeeliumi kirikut surmata. Venestamine tegi rahvakooli poliitika tallermaaks. Venestamispoliitika ikkesse pandi kogu kord ja kohus, politsei ja valitsuskohad. Eesti rahva omavalitsust, nii palju ehk vähe kui seda ennegi oli olnud, kärbiti ja kitsendati päev-päevalt. Seaduse asemele astusid ametnikkude käsud ja tujud (V. Reiman). Igasugune asjaajamine pidi sündima võõras vene keeles. Venestamine ulatas koguni kohanimesesse ning kuberner Korostovetsi ajal tekivad meil Nikolai, Aleksandri, Maarja, Vladimiri j. t. uue, vene nimega vallad, 1893. a. ka Jurjev, Tartu asemele. Niisugune tegu võõrustas eestlast Venemaast eemale. Sellele mõjus kiirelt kaasa ka igasuguste õnneküttide tekkimine meie maale riigiametnikkudena, kes toetasid, lisaks kõigele muule, täielikult meie mõisnikkude poliitikat, mõisnikud aga hoolisid veel vähem maa viletsusest ega väsinud Peeterburis kuulutama, et talupoegade käsi meie maal hästi käib. Aga ka iga erapooletu peab-

tõeks pidama, et meie maa majanduselu tõelikult ometi sel ajal kängus oli, et maarent ja maksud talupoegadele võimatuks tegid maad parandada jne. Kõiksugused kohustused, nagu maakassa maksud, postimoona-maks, kiriku ülalpidamine ja muud, naturaalkohustused, ei annud rasket tööd tegevale põllumehele mahti vabamalt hinge tõmmata. Eesõigusega seisukord, ainult piiratud maatarvitamise võimalus (Eestimaa 1.758.271-tiinulisest maa-alast oli suurem osa mõisnikkude käes kasutuses), sest eestlase käes olev maa oli rängalt maksustatud (mõisnikkude maa aga millegipärast oli maksuvaba!) ja muu koormatus, mis eestlasele pääle oli pandud mõisniku ja Vene valitsuse suurest armust, kägistas rahvast, nii et eestlane üliloomulikku pingutusi enese äraelatamiseks pidi tegema. Oma maa pääl ei tohtud ka raha eest jahti pidada, ka omast järvest võidi kalu püüda ainult mõisniku loal. Iga vähemgi asi, mis iganes sissetulekut lubab, on mõisniku eesõigus (näit. ka veskid, kõrtsid jne.). Mõisniku ja Vene ametnikkude kõrval rüüstavad talupoega halastamatult igasugused mõisa ametnikud enese kasuks (näit. valitsejad, abivalitsejad, metsaülemad ja metsavahid, mõisniku toapoisid, koerapoisid jne.), kes kõik mõistsid talumeest pigistada ja rahvas kohmetut vaimu ja sõnakuulelikust kasvatada. Nähes, et võimata võidelda kõikvõimulise mõisniku vastu, keda päalegi kaitse Vene kotkas, kasvas rahva tuimus. Maksa, orja, kuule sõna — see oli talupoegade kohus. Rahvas pidi olema alandlik, kannatlik ja mitte midagi ihaldav. Mõisnikud, saksasoost õpetajad ja teised rikkad kodanikud olid — valitsev klass, kes võis teha, mis ta iganes soovis, kartmatult, et teda tema musta poliitika pärast ka keegi karistab (M. Jürisson). Oo, kuid tohiks Eesti rahvas soovida enesele paremat põlve, oma mõisnikkude ja valitsuse tegusid hukkamõistvalt arvustada ehk kätt tõsta ülemuse vastu! Nii oli, nii on, nii jääb — oli meie maa valitsejate soov ja risk. Kas tõesti aga peab kogu rahvas jääma varjusurma ja rahulikult edasi kannatama kuulmata vägivalda, vägivalda, mis teiste Euroopa rahvaste juures jäänud halli minevikku — „uskumatu“ õuduseks? Paljud väikerahvad on leidnud kaitset suurema tiiva all ja nendele on võimalus jäetud rahulikult areneda; kuid eestlast rõhuti kõikide abinõudega täielises orja vaimus, mis võis kasvatada ja kasvataski rahvuslise viha kõrval viha muulaste ja ülemate vastu üldse, viha, umbusaldust (ka oma vennaga vastu) ja muid jooni, mis sel ajal teistele vabadele rahvastele võõrastavatena tundusid. Ei ustud, et nii Venemaal elatakse. 1905., 1906. ja 1907. a. nuhtles rahvas omi rõhujaid „ennekuulmatult“. Nagu rõhujate teod, nii nende palk. Tasumine lähenes sõja näol. Sõja!?!...

Sõda, nii hukkamõistetav kui ta on, mõjub rahvaste elus ikka virgutavalt. Tõuseb üles kogu rahvas, virgub nagu unest ja häda siis võidetule kõigiti. Kõik massiinstinktid, kõik kõrged ja madalad instinktid kutsuvad ellu voolav veri, ning ajalugu näitab, kuidas on võimata oheldada kogu rahva virgunud tundeid ja uut meeleolu. Mis kord käärima hakanud, see käärib.

Algas õnnetu Vene-Jaapani sõda, õnnetu Vene riigile mitte ainult sellepärast, et sellest sõjast võitjana välja tuli jaapanlane, vaid ka sellepärast, et kaotusega leppida ei tahetud. Kõige oma tuimuse juures oli rahvas siiski juba arvustama hakanud, leides, et Mandshuuria sõda on meeletu mäng rahva vere ja varandusega. „Jumalikul ebemel“ hakkasid korraga valitsuse ilmpuutumatusse ümber maha pudenema. Sõjavälja kaotuste pääle õpiti vaatama kui valitsuse lüüasaamistele. See oli üldine arvamine ning juba 1905. a. algul on ka Eesti talupoja meeleolu revolutsiooniline. Juleti juba koosolekuid ja miitinguid korraldama hakata. Iseenesestki mõista, et nendel koosolekutel kõ-

neaineks sai maaküsimus. Alguses ei nõutud kuigi palju: antagu omal ajal mõisamaaks tehtud talumaa talupoegadele tagasi, alandatagu maa hinda ja renti ja pandagu ameti valitud komisjon, kes maa väärtuse ära määrab ja rendi kõrguse selle järele kindlaks teeb; sunnitagu mõisnikke müümata talumaid ära müüma; kaotatagu mõisnikkude eesõigused ja lastagu talupoegadel maapäevadest saadikute kaudu osa võtta; patronaadi õigused kaotatagu ja sunnitagu mõisaid kogukonna asutuste ülevõlpidamiseks ka omalt poolt makse maksuma; rahva keel tehtagu rahvakoolis õpekeeleks ja rahva saadikute kogu kutsutagu kokku üldise, otsekohese, ühtlase ja salajase hääletuse teel, sugu ehk rahvuse pääle vaatamata. Nendele nõuetele anti palvekirja kuju ja kaugemale nendes väljendatud soovid ei ulatanud. Kuid niisuguste palvekirjade tagajärjeks oli ainult see, et rahaministeerium sai tempelmarkide kaudu ilusaid summasid, kuna palve tähelepanemata jäeti“. Viimaks tõotas valitsus palvekirjade näol sisseantud alamate soove tähele panna ja parandusi ette võtta, aga lubadused jäid lubadusteks, kuigi reforme nõudis kogu Venemaa. Kui Vene raudteelased, kes sõja ajal eriti kannatanud, kannatuse kaotasid ja üleriiklise streigi välja kuulutasid ja kui nendega ühinesid ka posti- ja telegraafi ametnikud, nähti, et paras aeg on saanud omi nõudeid ise täide saatma hakata. Tallinnas algas käärimine sõjariistade ja viinakaupluste rüüsumisega. Saksa teater süüdati põlema. Gaasivabrik lisas streikijaid, ning linn langes pimedusse. Mõned ulakad hakkasid selle tõttu tänavail möödaminejate taskuid revideerima. Linna seisukord muutus kriitiliseks.

16. okt. (1905), ütleb Eisen, kihisesid Tallinna tänavad inimestest. Peeti miitinguid. Linnavalitsus läks kuberneri juure seisukorda arutama (ning nõupidamise tagajärg oli see, et sõdurid ilma hoiatuseta rahva pääle tule avasid, muutes päeva tapapäevaks, kus armutalt lähedusest lasti). Kell 6 oli maas üle 200 haavatu ja umbes 60 surnut.

Selle sündmuse kohta ütleb tollaegne „Postimees“ (nr. 231, 1905): „Hirmupäevad Tallinnas algasid juba 14. oktoobril. Reede, 16. okt. õhtul ilmusid sõdurid ringkonnakohtu poolt ja algasid kohe laskmist tööliste pääle, kes tulid suurele kaubaturule koosolekule. Kuulid tegid paksus rahvamurrus hävitavat tööd. Turg oli koleda lahinguvälja sarnane. Kesk turgu laterna-posti ümber oli inimesi ülestikku maas lademes. Sääil oli noori ja vanu, mehi ja naisi, ka lapsi, suurem osa — oma uudishimu ohvrid. Vereojad olid veel teise päeva hommikul nii jäledad, et maalt tulevad inimesed ei julgenud koor-matega turule jääda. See südantlõhestav pilt jääb eluks ajaks meele. Haigemaja teadete järele on üle 70 surnu“.

Nagu vastuseks sarnasele jälgile teole (tapmine Tallinnas võeti ette nähtavasti v. Giersi korraldusel, kes toimis ilma Peeterburgist luba küsimata, mõisnikkude huvides) hüüab „Postimehe“ veergudel teisel K. E. Sööt, kirjeldades rahvahulkade meeleolu Tartus: „Ärka üles sa, rõhutatud rahvas!“

Üldse on „Postimees“ sel ajal täies võitlushoos rahva vabaduse eest. 1905. a. nr. 1-es küsib ta: „Mis toob tulevik?“ Ning vastab säälsamas: „Õiget tahtmist ja jõudu, et meie sündsad oleksime oma ülesandeid muutunud oludes õieti ja ausasti täitma! Ida-Aasia sõda on mõtted liikuma pannud“. Nr. 228 ütleb ta oma kirjasaatja kaudu muuseas järgmist: „Meie oleme küllalt maganud, küllalt raskesti maganud, et nüüd enam midagi soovida ei suuda. Sellele tulgu lõpp! Ärksamad kihutagu teisi üles, kiskugu kaasa! Meie tahame oma keskel ise enese asju ajada“... Need sõnad on — üleskutse kooliõpetajatele mingis kooliküsimuses, kuid on selge, et siin ei mõelda

sugugi kooliõpetajaid, vaid kogu Eesti rahvast, keda üles äratatakse. Need on äärmiselt julged sõnad ja peegeldavad selgesti aja vaimu ja üldist meeleolu ning sündmuste käiku. Juleti nii lausa kõnelda, sest rahvas enam ei kartnud ega kohkunud tagasi, ka verevalamise eest, kui seda peaks nõudma vabadusvõitlus. Ning verd, nagu nägime, oli juba Tallinn nõudnud. Pärtli-öö oli algamas, suur vabadusvõitluse öö, öö, millele loodeti järgnevat kuldset koitu — varem ehk hiljem. Rahva verd valati, aga ka rahvas astus üles, kogu maa elas ainult üldisele ärevusele ja väljaastumise tuhinale, nagu mujalgi Venemaal.

Ärevusse viidud valitsus oli sunnitud astuma järeleandvaid samme, ning 17. okt. ilmub keisrilt kuulud V a b a d u s e m a n i f e s t, mis enneegselt üldisel rõõmul ka eestlase südant täitis. Nüüd näib kõigile, et täielik võit saavutatud, ja 20. okt. avaldavad Eesti käsitööliste selts, Eesti põllumeeste selts, „Karskuse Sõber“, „Taara“, „Ugaunia“ ja „Vanemuine“ „Postimehes“ järgmise üleskutse: „Kaaskodanikud! Üldine poliitiline streik pandi toime, et Vene riigis isevalitsuse kukutamiseks kaasa aidata. Isevalitsus on langenud! Nüüd peab Vene riigis seadus ja õigus maksma. Poliitilise streigi siht on kätte saadud. Kõik üles rahulikule töötegemisele!“ (Vaene petetud rahvas, äsja võidetud vabadus võetakse sinult siiski tagasi ja selle omandad sa lõpuks kätte alles suurte pingutustega enam kui kümme aastat hiljem!).

Päälle 17. okt., kui koosolekud avalikuma iseloomu võtsid ja mitte enam ainult (maal) peremeeste, vaid kogu rahva koosolekud olid, võeti koosolekuil juba laialatulisemad küsimused kõne alla. Ei tahetud enne „rahulikule töötegemisele“ asuda, kui oli kätte saadud südame iha. Valjult ja tugevalt nõuti Asutavat Kogu, kes riigile põhiseaduse annaks. Maale sooviti laialist oma-valitsust. Mõisnikkude poolt peab metsade laastamine seisma jääma; maalolud tulevad rutuliselt ära korraldada; kõik mõisnikkude eesõigused, nii isiklised kui ühenduses maaga, kaotatagu kohe. „Postimehe“ kõrval asub kõige käredamalt tegevusse Tartus „Uudiste“ toimetus. Kirjandust loetakse suure isuga.

Päälle muu otsustavad tartlased (nimelt seltsid), 28. novembriks Tartu kokku kutsuda ülemaalise rahvasaadikute kongressi „rahva asju arutama ja edaspidiseks tegevuseks juhtnööre välja töötama.“ Umbes 800 osavõtjat ilmus kongressile. Ju kongressi avamisel aga tuli kokkupõrge käremeelsete ja keskteed käijate vahel. Adv. Teemant lahkus enam kui poole osavõtjatega ja läks ülikooli aulasse koosolekut jätkama, kuna alalhoidlikumad elemendid J. Tõnissoni juhatusel edasi jäid nõu pidama. Aula saadikud tegid käremeelseid otsusi. Võeti nõuks päälle muu riigivalitsust boikoteerida, samuti sõjaväeteenistust, pankadest raha välja võtta, paberraha kulla vastu ümber vahetada, kogu rahvast sõjariistu panna, rahvaväge asutada, maa rahva ühiseks omanduseks kuulutada, mõisate- ja kroonumaad maksuta välja jagada, riigilaenu maksvusetaks tunnistada jne.“

„Vahepeäl oli Tallinnast inimesed maale läinud kõigi rõhumiste eest kätte maksma mõisnikkudele. Mõisates lõhuti telefonid, riisuti sõjariistu ja raha, purustati viinavabrikuid ja rahva suurimaid vaenlasi — alkohooliladusid. Pea pandi ka punane kukk lendama. Harju- ja Läänemaal tormas rahvaparv mõisast mõisa, kõike tuhaks tehes. Alles Pärnumaal jõuti edasitungimist peatada. Kuid enam kui 100 mõisa oli tuleroaks saanud.“ Suurem hulk mõisnikke oli aegsalt mõisatest linna põgenenud ja korraldasid siin, juba kohe pärast 17. okt., kui veel midagi paha mõisates sündinud ei olnud. n. n. m u s -

tasajalist väge. Viimasele vastukaaluks asutatigi Tartus omakaitsevägi. Üldse ei leidunud nüüd kodumaal enam ainustki paika, kus oleks püsinud rahu. Kõikjal liigutas end rahvas ja vaatas vihaga mõisate, kui kõige kurja juure poole. Vene ametnikud ja saksasoost mõisnikud said rahva silmas kõige enam põlatud elemendiks, kelle vastu ei tuntud kusagil poolehoiu kübetki. Mitmes kohas (näit. ka Sangastes ja Suure-Jaani Kaansoo) külas paugutati püsse ja kuulutati välja vabariik.

Üldist ärevust kasvatasid veelgi eelpool nimetatud mustasaja jutud. Paljud ei mõistnud seda sõna ning tõlgitsesid teda oma moodi, nimelt mustasaks-sõjaks. Arvati koguni, et see mingi metsrahvas on, kes riisub ja piinab. Tema vastu tuleb välja astuda omakaitse teel, muuseas taludesse välja pannes öövahid, kes varustatud märguande pasunatega. Märguandmise pääle peavad ligemas olevate talude elanikud kokku tulema, et abi kallaltungijate vastu käepärast oleks. Ka ajakirjandus näib silmapilgu ärevuses otsekui unustavat, kes peitub mustasaja nime all ja kardab, nagu riisuks tõepoolest Eesti talusid harilikkude kurjategijate-riisujate salk, ning 24. nov. hüüab „Postimees“, kirjeldades maal valitsevat meeleolu: „Terve rüüstajate vägi!?“ Üldiselt teatakse ometi peagi, et „mustsada“ pole muu kui reaktioonääride, vanameelsete, vasturevolutsioonääride eelvägi, valitsuse teenistuses olevad „saladuslikud“ isikud ehk õigemini — kõige mustemad jõud, kellega vabaduse eest võitlejatele pääle tungida tahetakse, noorte mõisnikkude „vastukaitse“ Saksa korporatsioonidest. Ning nimelt mõisnikud ise, nagu nägime, tõepoolest mustasaja moodustasidki. Mõisnikud ise seletasid maal, et nad saadavad mustasaja nende pääle, kes julgesid käia mõisas rendi- või intressialandamise pärast. Niisuguse ähvarduse tõttu viisid Jõeletme ühe külamehed oma vara metsa varju. Ka avalikult, kirjas, ei salanud mõisnikud, et nemad „mustasada“ organiseerivad, millise fakti kinni naelutab „Postimees“ oma 211 numbris (1905), kirjutades: „Nordlivländische Zeitung“ kutsub üles kõiki „truuid alamaid“ praegusel pahal ajal oma tervet jõudu ainult selleks tarvitama, et anarkistlisi mõrtsukaid, vargaid ja põletajaid kätte püüda ja karistada. Valitsus üksi ei suutvat avitada, mindagu valitsusele, maale ja keisrile appi... See tõendab, ütleb Post., et sakslased (nende ütelse järele — „valguse lapsed“, eestlased olevat „pimeduse lapsed“) viimse usu valitsuse tugevusse on kaotanud.“

Kuna üldine ärevus kasvas, mustasaja jutud (mida just sakslased ise meelega toetasid oma sala palgaliste kaudu) aga rahva pea viimse meheni sõjariistu panid, arvas Eestimaa asekuberner von Giers (ja hiljem ka Liivimaa kuberner) sündsaks aja olevat tulnud, kus võis hävitada Eesti haritlasi ja nupukamaid talumehi, et jääks järele rumal, harimata mass, kelle üle kerge valitseda ja keda hää rahulikult edasi eksploateerida, ning kuulutas välja sõjaseaduse. Nagu rohutirtsude parv langes maa peale — karistajate salgad, s. o. kasakad, kelle ülemaks v. Giers seadis kohalikud mõisnikud ohvitseridena ohvitseri mundris. (kes aga tõelikult ohvitserid ei olnud), ilma Peeterburgi valitsuse teadmata. Muidugi oli neis karistussalkades ka ehtsaid Vene ohvitseri, kuid need muudeti meie mõisnikkude käsualusteks ja käsutäitjateks. Sõjaseaduse väljakuulutamisega suleti nüüd kõige päält ajakirjanduse suu. Lehed, mis aula saadikute otsused ilmutasid, pandi jäädavalt kinni. Mitte ainult tööliste juhte ega tuttavamaid sots.-demokraate ei vangistatud; vaid Tallinnas katsuti kõiki silmapaistvamaid Eesti tegelasi raudtrellide taha panna. Mitmed liikumisest eemalseisnud langesid ka karistajate ohvriks.

Tallinna linnapää K. Päts, sekret. M. Pung, volinikud Strandmann ja Teemant suutsid ometi õigel ajal põgeneda. Pätsi ja Teemanti kohta tehti nüüd seljataga surmaotsus. Teemanti isa maja põletati kõige varandusega maha. Üldse võeti seda abinõu oltralt kõigi nende vastu tarvitusele, keda kätte ei saadud ega isiklikult võidud nuhelda, ka nende vastu, kes üldse milleski süüdi ei olnud, vaid lihtsalt mõisnikule ei meeldinud. Teiste hulgas pääsidsi siiski pakku ka Ed. Vilde, Friedeb. Tuglas, M. Martna, H. Pöögelmanni j. t. Eriti tegevad olid karistajad väiksemates linnades (nagu Viljandis, Valgas), kus vähem venelasi elas (et need Peeterburki teadet hirmsast rahva mahatapmisest ei viiks). Vabameelsed kooliõpetajad, vallakirjutajad, ärksamad vallavanemad, seltside tegelased, arukamad peremehed, käsitöölised jne. sattusid timukate kätte. Viimased tundsid karistamisel ainult üht küsimust, nimelt — kas surm ehk läbipiitsutamine. Vabakslaskmist ehk kohtulikku ülekuulamist ei olnud olemaski. Pärnus langes karistuse alla õpetaja A. Niggol, kes välja saadeti. Enne jõulu käidi läbi pea kõik vallad. Omamaa võimumed (kes ise karistajate käes ei juhtund vast olema) heitsid karistajatele teejuhtideks ja koerakoonlasteks. Keda maha ei lastud, neid pekseti keppidega ja anti mõnele 100, mõnele enamgi hoop. Vigalas langes karistajate ohvriks Bernh. Laipman, kes aga temale määratud 100 hoobi asemel valis vabatahtlikult surma. Viljandis vangistati päälle teiste „Sakala“ toimetaja J. Peet alaealise pojaga, keda lossis pekseti ja keldri kinni pandi. Viljandis lasti maha 45 isikut.

Kasakate karistusrühmade juhatajateks olid: Üxküll, v. Sievers, Kotzebue, Maydell, Kaiserlingk, Stackelberg, Mantteufel, Lieven, v. Schröder, v. Brödrich, v. der Recke, v. Voigt, Rahden, v. Stryk, v. Brümmer, v. Wolff ja teised meie mõisnikud ja mõned venelased, nagu Orlov, Sollogub, Besobrasov, Nasimov j. t. ja eelmiste ühe pääjuhina muidugi v. Giers, kuberner — kasakatega eesotsas rahva vastu. Mitte ükski nimetatud meestest ei saanud riigi võimu poolt karistada, kuigi nad sagedasti päris ilmsüütuid inimesi peksid ja maha lasksid. Ainult Valgas lasksid enese „arusaamatuse“ tagajärjel kaks ebaohvitseri — mõisriku poega maha, kui neid parajasti kõrgem võimumees juhuslikult nägi viimseid ettevalmistusi tegemas hulga inimeste mahalaskmiseks ilma ülekuulamata. Lühikese ajaga oli „mäss“ maha surutud ja rahva juhid vagusateks tehtud.

Selle õudse aja kohta olgu veel öeldud:

Pea ainustki paika ei jätnud Eestimaa Saksa korporantidest karistajad puutumata, veel vähem leidus neid mõisnikke, kes ise mustadest tegudest targu avalikult eemale hoidsid ega karistajaid oma valda lasknud tulla.

Teistest „puhastamistöö“ tegudest karistajate abil eestlaste vastu nime-tame:

Tallinnas vangistati päälle teiste loomaarst Rabisson, gaasivabriku dir, Säckk, Dr. Masings, Dr. Lüüs, Dr. Köler, adv. J. Poska.

6. jaan. (1906) lasti Albu mõisa läheduses maha Hans Peethof, ilma ülekuulamiseta, ilma otsuseta ja ilma, et selles maakonnas sel ajal sõjaseadus oleks väljakuulutatud olnud. 10. jaan. lasti mesinik-kooliõpetaja Aleks. Meier (Keila kihelk.) Looga mõisa juures maha, muidugi jälle ilma kohtu otsuseta ja ülekuulamiseta. Kabala paruni Taube korraldusel võeti kinni Türi l. sots.-dem. Josia, kes ka maha lasti. Trööstiks rahvale niisuguste tegude eest

jäägu ühe praosti sõnad (Thomson): „Issand võtab, kust ta saab“. Virumaal lasti üks mees pastori soovil maha sellepärast, et mees tema vastu kord viisakaks pole olnud. Ambla kihelk. lasti maha üks noor peremees sellepärast, et mees kõlbmata üle-meelsuses (mõisniku sõnad) oma võlga tasuma sõitnud mõisa posthobustega.

Tapmiste kohta Viljandis kirjutab „XX Vek“: Niipea kui v. Sievers Viljandi jõudis, nõudis ta politseilt revolutsionääride väljaandmist. Politsei vastas, et nüsguseid ei ole, ei linnas ega maal. Siis nõudis S. „üldiselt kahtlaste“ nimekirja. Politsei andis väikestes vargustes kahtlustatavate nimekirja ühes 22 kaelakohtu kurjategija nimedega, kes osalt alles ülekuulamise all istusid. Neid nõudis S. enesele, „rahustajate salga“ kätte. 42 inimest anti tema kätte. Juba järgmisel hommikul kaevati linna lähedale määratu haud valmis, mille servale 42 surmaohvrit üles seati. S. laskis nad, 5 meest korruga, kinniseotud kätega põlvili lasta ja tuld anda. Timukas Sievers astus haa juure ja laskis oma enese käega ja oma revolvriga nende pääle, kes haa põhjas veel liigutasid. Tema kaaslased ei täitnud seda käsku, kuigi ta neid ka maha lasta ähvardas. Pääle selle, kui v. S. 42 inimest nii ära tappis, telegraferis ta Valka kindr.-maj. Orlovile, et tema ohvitserid käsku pole kuulnud, Orlov andis — iseäralisel viisil — ohvitseridele, kelle pääle v. S. kaebas, õiguse. Lõpuks kutsub Vene leht v. Sieversi ennast kaitsma...

Koeru kihelk. tapeti praeguse põllumeestest rkl. Jürmanni auväärt isa, täiesti ilmsüütu taluperemees oma kahe pojaga ja paari teise mehega jõulu õhtul 1905. a. Temale pandi süüks, et tema kohta oli räägitud, et tema revolutsionääridele õomaja ja toetust andnud ja et tema majast „kaitsesalga“ pääle lastud. Teatakse, et temaga mõisnik ja keegi kadak Kruuse (kes okupatsiooni ajal vihatujus Saksa sõdurite juuresolekul laskis 2 taluperemeest vankri ette rakendada ja nendel sel teel tema tallist sõnnikut välja vedada) vaenujalal seisnud. Enne Jürmanni surmamist pidas kohalik pastor v. Haller oma kohuseks patuseid veel viimasel silmapilgul hingeliselt päasta, ihu ei olnud seda väärt. Pastor pidi seda teadma, et Jürmann oma perekonnaga, kui rahulikud inimesed, kellegi pääle ei tunginud. Noore Jürmanni naine, raskejalgne, jäi nõdrameelseks...

Rannus lasti maha Viljandi ilmsüütu kooliõp. Kelder. Viljandis tapeti ja pekseti ka 14. aastaseid koolilapsi. Säälsamas võeti kinni koolijuhataja Raamot ja kooliõp. Liigand, kes imekombel surmast pääsid.

Kose Uuemõisa vallavanem Vahtmeister võeti kinni, viidi välja, seoti puu külge ja lasti maha. Ta omandus (suur elumaja, pood, auru-saeveski, villakraasimise vabrik, pagari elumaja töökojaga ja Kose karskuse seltsimaja) põletati maha. Tema elu ja eraomandus ei olnud sakslastele püha. Tema surmamise põhjuseks oli — pastor v. Hoerschelmanni viha tema vastu, sest Vahtmeister oli julgenud temale näkku öelda, et tema 15 tunnistajaga tõendada võib, millist kõlbmatut elu Hoerschelmann elab poisikestega juba 20 aastat (H. haigus oli patoloogiline nähtus). Mitmed noored olid selle tagajärjel haigeiks, koguni nõdrameelseks jäänud, aga keegi ei sõandanud „põrgupapile“ vastu astuda.

Märjamaal ja Raplas aeti terved vallad kokku ja pekseti pool surnuks. Põltsamaal sundis rahustaja peksetuid kõrgest balkoni trepist — lossi õues — üles ronima ja tema jalgu suudlema, et ta neile „elu kinkinud“. Kohilas lasti maha muuseas Temanti tädipoeg, noormees, kes üldse igasugusest poliitikast

eemal seisis. Ühesõnaga — on võimata üles lugeda neid alatusi, mis meie baltlased sel ajal eestlaste kallal korda saatsid.

Paljud talud tehti tühjaks ja põletati maha. Postiametnikkude kaudu tuli avalikuks, et kasakad Baltimaalt üle 3 miljoni rubla rahas ja paljude miljonite eest väärtpakke oma kodumaale saatsid — see oli „soomus“, kasakatele tasu nende tegude eest mõisnikkude ülemjuhatusel. Kõik raha, mis talupoegadel rendist, intressist ja mitmesugustest maksudest veel järele oli jäänud, võeti nende käest ära vägisi või „trahvide“ näol.

Mitte üksi peksukeppidega ei peksetud terved kogukonnad vaese omaks, vaid kasakad ja dragunid tarvitasid oma nagaikasid ja muid sarnaseid „rüütu“ samasuguste tagajärgedega. Ning mitte üksi mehi ei peksetud, vaid ka naisi. Kuulus v. Sievers laskis Kongotas ja Rannus nelja naist 50, 100 ja 150 loobiga karistada. Vitsad, õigemini kepid, mis seks otstarbeks tarvitati, olid 3 tükki koos, otsad traadiga kokku pandud. Neid veeti hobuste koormatena „rahustajatega“ kaasa igale poole.

Viimaks kui maa sarnaselt „rahustatud“, s. o. kui vald vallast mõisnikkude poolt nõnda oli läbi peksetud, tuli Vene valitsus ja hakkas omakord nõudma, et „süüdlased“ välja antaks... Algas uus rahustamisajajärk, mis vähem öudne polnud, sest kogukonnad pidid ise nende nimekirjad kokku seadma, keda vaja Siberi saata. Ühest vallast saadeti naine Siberi, kellele ei osatud muud süüks panna kui asjaolu, et ta vallalisena oli sünnitanud 2 last, ilma et mehel oleks olnud...

Kui lõpuks ka see töö tehtud ja kogukonnad puhastatud, hakati tervet tegu „kroonima“. Jälle aeti vallad kokku ja sunniti neid saatma keisrile tä n u t e l e g r a m m i selle eest, et ta oma truu sõjaväe abil maa ausasti vabastanud pahuratest elementidest. Ning talupojad pidid t ä n a m a, sest nii oli — ülemuse käsk. Nikolai II vastas tänutelegrammile armulikkude sõnadega, manitsedes talupoegi, et nad ikka viisakaks jääksid ja oma ülemate sõna kuuleksid, keda jumal neile ülemateks seadnud (M. Jürisson).

Nii sundisid meie mõisnikud eestlasi keisrit tänama, et ta 1905. ja 1906. a. mõisnikkudele appi saatis iseeneste vastu niisugused mehed, nagu Besobrasovi, Orlovi, Sieversi...

Näidendi viimane vaatus on lõpul, järgnevad ainult veel n. n. järeilmängud Euroopale: augustikuus 1906. a. paneb Stolõpin väljakohtud tegevusse ja need töötavad ühes sõjaseadusega täiel hool edasi seni, kuni tuleb maailmasõda ja sunnib ajutiselt unustama koduse veresauna 1905. a.

Kaljo Randa.

Religioonist.

Jumalasalgaja prof. J. M. Verweyen sõnab tundmusega:

Püha metsatuka kõlav vaikus, kutsu kärsituid inimesi oma vaiksesse riiki, et nad säälsid uulitsakärast ja kõigest aja metsikusest eemaldatud, leiaksid uuesti vaikset rahu südamesse! Püha õhtu säravad küünlad, soojendage inimeste südameid niivõrd, et nad jätavad viha ja vaenu ja hakkavad aitama vaeseid hädas! Püha armastuse hiilgavad vood, voolake miljonite südamesse, et nad puhastud teie tulest, pühendaks end ülimale!

Püha valu õmmistatud tunnid, kõlage edasi tasaste viisidega, millela minu elu laul kõlab liig tühjalt!

Püha rõõmu vabastav naer, vabasta ihu ja hinge kangestavast krambist, mis ähvardab voolava elu ilusamat õilmitsemist, ja randa karm raskemeelsus rõõmu elustavas jõus.

Püha elu võitja valgus, anna usku inimestesse ja inimeste jõusse, mis ihaldades täiuslikkust ju nii palju on teinud okkalisel teel, ja saada järeltulevatele põlvedele suurimat võidupidu!“

Kui nüüd selle õpetatud ateisti väljenduste kõrvale asetada teiste maade arvurikaste ateistide tundmuse ja küsida: kas on see religioon? — siis lähivad arvamised lahku. Kuidas võib sääl usku olla, kus pole jumalat — öeldakse vastuväitena. Kuid, vastavad teised, siin on siiski religioon.

Uuem religiooni uurimine on näidanud, et viimane ei pruugi tingimata jumalamõistega ühendatud olla. Sellest seisukohast väljaminees on Upsala ülempiiskop, Leipzigi ülikooli prof. Nathan Söderblom meile erilise tähtsusega. 1916. a. ilmus saksakeelses tõlkes ta teos „Usu tekkimine Jumalasse“, milles õige laiaulatusline religiooni selgitus antakse. Ühes osas — „Religioon ja usk Jumalasse, religiooni algelemendid“ lhk. 193—214 — kirjutab N. S. järgmist:

„Kui tähtis ka usk Jumalasse ja Jumala austamine religiooni jaoks ei oleks, on siiski, nii kuis me ju toonitanud, veel tähtsam lähtekoht religiooni iseloomustamises vahe „püha“ ja „profaanse“ vahel. Võib olla tõeline vagadus ilma väljaarenenud usuta Jumalasse. Kuid ei ole vagadust ilma „püha“ ettekujutuseta. „Vaga“ on see, kelle jaoks on midagi pühat. Pole tagajärgeta jäänud liig kitsas vaade pühaduse ideele usuteaduses. Religioonist lahutatakse nähteid, mis erapooletust tundmusest religioonile ta juure kuuluvad, ja mitte üksi religiooni algastmel, vaid ka kõrgemal astmel.

Religioon ei ole mitte puhkepäev siin-sääl, vaid elu tõeline sisu ja alahoiudev jõud.

Kui inimene midagi pühaks ei pea, ei ole ta mitte vaga, isegi kui ta ilma vaates Jumala ideele koht on antud. Selle järele oleks siis isikliku religiooni definitsioon järgmine:

„Vaga on see, kes midagi pühaks peab“.

Kokkukõlas prof. Söderblomi uurimustega, lõi J. Koltau religiooni kokkuvõtliku definitsiooni:

„Religioon on püha ja vaga veendumus, mis on ühenduses häätegudega ja mille jaoks valmis ollakse ohvrit tooma“.

Selles mõttes võib muidugi teaduslikult ülesseatud ilmavaade õige religioon olla, tähtis on ainult see, kui tõsiselt seda ilmavaadet võetakse. See pärast ütleb ka Söderblom:

„Kui me tänapäev otsime sarnast religiooni, ei puudu ta mitte. Meie ajal on sama palju religiooni kui endistel aegadel, religiooni lugemata variatsioonides, käega katsutavast primitiivsusest kuni peenema müstikani“.

Võiks tõusta küsimus: kas tarvitame meie teaduste ja tehnika ajajärgul üldse mingit religiooni? Kas ei anna meile kunst ja moraal kõike, mida tarvis? Sellest seisukohast on nimetamisväär, et sarnane vabameelne mees kui H. G. Wells oma „Grundlinien der Weltgeschichte“ järgmist kirjutab:

„Iga üksiku inimese hinges võitlesid seni ajani kaks tugevat jõudu metsikute, madalate ja egoistlike kirgede vastu: religioon ja kasvatus. Tihedalt üksteisega seotuna on religioon ja kasvatus võimaldanud suurimaid inimlikke

koondusi. Me tahame iseäranis toonitada, et meie arvamise järele, religiooni õpetus eris on maksvast kasvatusesit.

Täiesti vabalt, preestrite käte vahelt välja kistud, võib usutunne varsti suure tormi kombel elust läbi puhuda“... (lhk. 638).

Teine teadusemees prof. Georg Fr. Nicolai sõnab oma „Biologie des Krieges“ lhk. 525:

„Tõe vastu ei tohi me töötada — see on põhjapanev eeldus; kuid ka tõega võidame me ainult siis, kui ta meis instinktina asub ehk — kuis vanemad piltlikult öelsid — kui ta meis elavaks saab. Ei poliitika, ega loodusteadus ei suuda inimkonda päästa, vaid ainult nende mõtlemisviisi ümbermoondamine. Inimene töötab juba kord mitteselgelt tuntud tõe, vaid tumedate instinktide järele, mida me siin, kus see nii kõrgete asjade ümber keerleb, ka usuks nimetada võime.

Metafüüsiline või usuline tunne on alati õigustatud ja tarvilik, sest meie lootused ja soovid püüavad teadmisesit ette jõuda. Meie teadmine võib sel juhul vaid takistavana ja negatiivsena esineda, ta võib meile öelda, et seda või teist soovida on võimata, sest kuna me seda ju t e a m e, ei või see enam spekulatsiooni objektiks olla. Mida me aga tulevikult loodame, seda ei või mõistus iial sarnase selgusega näidata, et me säält jõudu tõeliseks positiivseks töötamiseks saaks. Kuid et see tarvilik on, siis on ka metafüüsika ehk religioon tingimata tarvilik. Nüüd jääb vaid küsimus, kas inimkond oma loodusteadusliku tähtsuse kõrval ka sarnase positiivse, usulise tunde lähtekohaks olla võib, s. o. kas meie teda usuliseks ümber mõelda oskame, sest ainult siis suudaks ta inimsugu julgetele tegudele vaimustada.

Tänapäev ei või enam religiooni mõte selles seista, et inimesi ühe abstraktse ehk kogumi konkreetse jumala mõistesse uskuma panna ehk jälle mõne kiriku võimu toetada; vaid kui religioon üldse õigustatud on, siis võib see ainult sarnane olla, et inimkonnale moraalseid väärtusi anda, s. o. praktiliselt inimeste vahekorda parandada — vennluse sihis töötada“...

Nicolai näitab, et kultuurse religiooni nõuded on: absoluutne, kuid siiski muutlik, inimestest kõrgemal seisev, kuid siiski inimlik, ideaalne, kuid siiski reaalne „inimkonna“ mõistes. Inimkonnast välja minnes annab ta moraali seaduse, mida ta 10 punktis väljendab:

- 1) Ei ole moraali ilma usuta üliinimlikkusesse.
- 2) Sa ei tohi katsuda millegisse uskuda, millest sa tead, et ta reaalne pole. Nõnda olgu siis kõigest üliinimlikkusest vaid inimeste ühtekuuluvus sinu moraali aluseks, sest et ainult see ühtekuuluvus on reaalne.
- 3) Inimsuse reaalsust eneses tunda, tähendab olla ilmaga seotud, omada religiooni, oma ligimest armastada, võidelda hääde traditsioonide eest (instinktid, mis veel kasulikud on).
- 4) Armasta ja austa inimkonna ühtekuuluvuse sümbole (perekonda, isamaad).
- 5) Armasta ja austa inimeste ja inimkonna elu.
- 6) Armasta ja austa inimsöö edasiandmist.
- 7) Armasta ja austa inimeste ja inimkonna tööd.
- 8) Armasta ja austa inimeste ja inimkonna tõde.
- 9 ja 10) Võitle halbade traditsioonide vastu (instinktid, mis pole enam kasulikud).

Põhimõttelikult samade resultaaside juure tuleb hoopis teistest eeldustest välja minnes Leopold Ziegler oma kaheandlises teoses „Gestaltwandel der Götter“ Darmstadt 1922.

Ziegler leiab üles uskliku hingeelu peenemad tunded ja välja minnes usklikust lähtekohast, tarvitades usu põhjusi ja vastuväiteid neile, juhivad ta modern inimkonna pilgud lootusrikkasse usklikku tulevikku, kus pole Jumalat:

„Igavene tendents religioonis — religioon jumalata. — Ühel päeval oli uus jumalata usk, ilma et tähele pandud, kuidas ta tekkinud“.

Jumalaga aga ei kaotanud usuline element oma olemasolu, ta jäi arvustuse ja eitamise pääle vaatamata „tendents religiooni juure, kui igavesem ja püsivam kõigist religioonest: tendents religiooni juure, mille all tarvidust ja soovi, püüdmist ja ergutust mõista tuleb“.

Võib tähele panna, et vabamõtteliste ja vabausuliste hulk on kõikides maades päev-päevalt kasvamas; nii näit. on Saksamaal nende arv juba ligi 2 miljoni, — ka kirjandus väljendab suuremalt osalt vaba religiooni. Sellest peab järeldama, et meil tegemist on suure kultuurilise vooluga, mis kristlik-jogmaatilise kiriku takistavad katsed purustab, ehk jälle peab praegune kirik vaimlise revolutsiooni läbi tegema ja Jeesuse ja teiste suurte meeste religiooni esitama tõelikult teadusliku inimkonna religioonina.

„Nüüd Trompeter! Alga kõrgemat laulu

Kui senised!

Laula mu hingele. elustades ta kaduvat usku ja lootust;

Kõvenda mu nõrka usku ja anna mulle tuleviku pilti!

Anna koos etteaimdusele täidemineku magusat lootust.

Oh, rõõmust hõiskav kõrgeim laul!

Ta kõla on suurem kui maine jõud.

Võidumarsid! Vabadus! Lõpuks võitjana inimene!

Võidulaul kõikide inimeste Jumalale! Rõõm!

Uues valguses uus sugu! Täiuslik ilm! Rõõm!

Mehed kui naised täis tarkust, noorust ja tervist! Rõõm!

Kõlavad, hõiskavad pidud, täis rõõmu!

Kadunud sõda, mured ja hädad!

Ja pahedest puhastud maa!

Pole muud kui vaid rõõm!

Täidetud mered on rõõmust! Õhk küllastund rõõmust!

Rõõm! Rõõm vabaduses, armastuses, austuses!

Jatkub eluks! Jatkub hingamiseks!

Rõõm, rõõm! Igalpool vaid rõõm!

(Walt Whitman.)

L. Sapotzki.

Haridusküsimustest.

Üleriiklik kooliõpetajate seitsmes üldkongress peetakse õpetajate liidu juhatuse korraldusel Tallinnas 18, 19 ja 20 juunil. Kongressi päevakorras on tähtsamate küsimustena: 1) Väljamaadete selgitamine 6 kl. algkooli lõpuliikudeks teostamiseks; 2) kesk- ja kutsehariduse korraldamise päevaküsimused; 3) õpetajate ettevalmistamise ja edasiharimise küsimused. Sellel kongressil ja tema otsustel on tuleviku kohta suur tähtsus. Kuivõrd põlevad need küsimused, sellest annavad tunnistust üksikute linnade ja maakondade

hariduspäevad, mis käesoleval kevadel ära peetakse. Osavõtt nendest on igal pool väga elav ja küsimusi arutatakse kirglike huviga. Rõõmustavaks nähtuseks on, et neist päevist osa ei võta mitte ainult õpetajad, vaid ka igasuguste organisatsioonide esitajad, kes haridusasja toetavad, nagu linnavolinikud, maakonnaõunikud, hooldekogude liikmed, haridusseltsid jne. Rahuldustundega näed ka haridusministeeriumi esitajaid teiste hulgas, see lubab oletada, et sääl kaugel, üleval, mitte kõik rohelise laua taga ei sünni, vaid et vähemalt püüdu on, kohapääl rahva tarvidustega ja hädadega tutvuneda. Nii avaneb ka hää võimalus, kohapäälseid tegelasi riigi kultuurpoliitika asjus informeerida. Kasu on otsekohesest kokkupuutumisest ülepää mõlemale poolele. Laiale alusele toetub kultuurpoliitika, see nii tähtis ala, kust tuhanded niidid ulatavad teistele aladele.

18. ja 19. apr. peeti ära Tartumaa hariduspäev. Ma ei kavatse käesolevas kirjutuses anda täpset ülevaadet hariduspäeva kohta, vaid ainult mõnda sääl saadud muljet edasi anda. Hariduspäev algas statistika tähe all. Hra Uiga, Tartu maakonna koolivalitsuse juhataja, ja hra Reeben, Tartu linna koolivalitsuse juhataja, tõid huvitava ülevaate algkoolide praegusest seisukorrast maal kui linnas. Arvud arvude järele, pikas reas, käisid meist mööda, ei oleks uskunud, et nad sedavõrd meie tähelepanu köidavad. Koguni ekslik on arvusid surnuteks nimetada, sääl ettetoodud arvud elasid igatahes. Meie kuulsime mitu kooli praegu töötab kui mitme klassiga, kus nad asuvad, mis-suguses seisukorras on koolimajad, koolide inventaar jne. Aga mitte ainult praeguseid töötamise võimalusi ei lasta silmi eest mööda käia, vaid arvudes näidatakse ära, kuipalju tuleks veel kulutada aastani 1930, mil meil seaduse järele 6 kl. algkool peab teostatud olema. Neis kooles töötavate õpetajate ja õpilaste üle saame üksikasjaliku ülevaate: missugune on õpetajate koosseis, nende haridusline tsensus, vanadus jne., missugune õpilaste majandusline seisukord. Armas ei ole tõesti mitte kuulda, kui lõpmata palju meil veel puudusi, kui palju haridusalal veel tühje kohti vastu haigutab, kuid mõlemad kõnelejad rõhutasid, et teatavate eeltingimustel meil 6 kl. algkool nõutud ajaks võib teostatud saada. Üks on kindel, mitte ühegi hariduspäeva osavõtja suust ei kuulnud nõudmist, seisma jääda, leppida olemasolevaga, vaid kõik jaatasid edasipüüdmist kõigi raskuste kiuste.

„Ülim kuritegu on vaesus“, ütles kord üks suur mees. Kui meie oma viletsast majanduslikust seisukorrast tahame lahti saada, siis on see mõeldav ainult terve rahva jõupingutuste abil. Selle eelduseks on korralik haridus. Mõõdunud aastasadel on rängasti patustatud rahvahulkade vastu, neid takistades nende tungis ülespoole. Nüüd on meie eneste asi ütelda, kas mõtleme edasi pimedateks, rumalateks jääda või mitte. Vaevarikas on tee ülespoole, raskete kogemuste varal õpime valitsema ennast ja teisi. Mitte asjata ei nõudnud mitmed, et hariduspoliitilise propaganda selgitustöö pääle tuleb suuremat rõhku panna. Kui riik, ei saa ja ei taha meie ennast maksma panna sõjariistade abil, kuid meil tuleb siiski lahinguid lüüa ja võituseid saavutada — kõlbliste abinõudega, vaimliselt. Teadku iga üksik, et paremast parem haridus just küllalt hää on meie jaoks, et osa võtta avalikust elust täie arusaamise ja vastutustundega. Iga üksik on selleks kutsutud. Demokraatia ilma kõige laiema rahvahariduseta ei ole lihtsalt mõeldav, rahvariik saab mõtte tuks ilma tõsise rahvahariduseta. Luusse ja lihasse peab meile minema tõde, et kapital, mis on paigutatud haridusasjasse, kõige produktiivsemalt ära on mahutatud.

„Kõik on ju väga kena“, ütleb mõni, „kuid meie oleme vaesed, haridus maksab palju raha ja meil seda ei ole. Meil on tähtsamaid ülesandeid, mis enne lahendamist nõuavad“. Ei, tähtsamat ei ole ülesandest, täisnimesi kasvatada, kes suudaks praeguse aja keerdküsimustega valmis saada. Iga laps Eesti Vabariigis peab algharidust saama.

Omavalitsuste seisukohast on 6 kl. algkooli teostamine läbiviidav, kui riik erakorraliste kulude katteks senisest suuremat toetust annab, kuid raskem on see lastevanemate seisukohast. Meil on algkool küll maksuta, kuid kooliskäimine toob enesega teisi väljaminekuid kaasa, mis varandusliselt kehvematel vanematel üle jõu käib. Omavalitsused ja riik on küll iga aasta eelarve korras summasid määranud kehvade õpilaste toetamiseks, kuid nendest ei jatku kaugeltki kõikide hädatarviliste tarbete muretsemiseks. Et õpilasi varustada õppeabinõude, jalanõude ja riietega, neile sooja einet koolis võimaldada, selleks on tarvis seltskonna kaasabi. Mis oleks, kui meie jõukamad kodanikud, kes oma varanduse pärandavad mõneks üldkasulikuks otstarbeks, mõtleks ka meie rahvakooli pääle? Meie Carnegie'd en miniature aitaksid oma kingituste varal meile nii raskest üleminekuajajärgust üle.

Kahjuks ei tulnud hääletamisele ettepanek: „keskkoolide juures töötavate algkooliklasside likvideerimine tuleks lõpule viia“. Algkool on ühfluskooli esimene aste. Kui palju kergem oleks avalikkudes algkoolides puudusi, mida keegi salgama ei hakka, parandada, kui kõikide lapsed sunnitud oleks sääli käima. Inimlikult arusaadav, et huvi selle kooli vastu kõige elavam, kus su oma laps haridust saab. Võib olla, et siis hakatakse meie jõukamate kodanikkude poolt jälle kiva ja palke kokku kandma, et seda kehva riiki aidata, kiiremini koolihoonete küsimusest üle saada. Kellel vähegi võimalik, see ei laseks lastel üleriides külmas klassiruumis, halva valguse juures tühja kõhuga töötada, vaid aitaks abinõusid leida, kuidas seisukorda parandada. Ka suvine vaheaja küsimus linna- ja maa-alkkoolides kaotaks hulga omast teravusest. Kui lapsi tahetakse „hääs“ koolis õppida lasta, siis tehtagu iga kool hääks. Mõned meie kasvatusteadlastest soovivad kaaluvama väitena erakoolide kasuks ette, et nendes olevat võimalus uusi vagusid ajada hariduspõllul, et ühtlustamise juures uuenduspiüüded hävinevat. Ma ei ole seda iialgi uskunud. On arusaadav, et selle üle peäd murtakse, mida meil ilmtin-gimata tarvilik on õpekavasse võtta, meie geograafilist seisukohta ja teisi meie kodumaa eritingimisi arvesse võttes; on ka täitsa loomulik, et üldise korralduse asjus kokku lepitaakse, mis ju tööd aina kergendab, — kõik muu olgu vaba. Terve küsimus seisab ainult õpetajates. Andke meile geniaalseid õpetajaid ja teie näeks, kuidas nende kätes meie koolid juba praegustes rasketes oludes õitsele lööks. Ära kaoks igasugused distsipliiniküsimused, sest õpilased ootaks igit sõna sarnase õpetaja suust, ei raatsiks midagi kaotsi minna lasta, neil ei tuleks pähegi rumalusi teha, mis sagedasti ainult igavusest tingitud. Veel kaua heliseks õpetaja sõnad kõrvus. Ja elav eeskujuga veel! Suure vaimlise bagaashi ja ülevoolava elujõuga õpetaja teeks ise palju ära ja õhutaks ka õpilasi isetegevusele. Meie kaebame selle üle, et lapsed kooli lõpetades saamatud on, see kaoks siis üsna ära. Koolil ei ole õppeabinõusid — hää küll, teeme neid ise. Koolimaja on vilets, — meie ei saa küll otsekohe uut maja ehitada, kuid teeme ta nii kauniks kui suidame, läheme, teeme peenraid ja istutame taimi. Teie ei ole sellest kuulnud, et koolilaps puhas peab olema, ma näitan teile, kui kerge see on, kui vähe see maksab — siin on tikk seepi, läheme, toome toobriga vett, teeme üks ühine pesemine

jne. jne. Koolis on elu. Kõige raskemat ainet saab nii käsitada, et temast jagu saab, ja see muutub õpilase rikastamiseks.

Ka meil on sündinud õpetajaid, kes oma kutset hindavad, ja täie andumusega ja oskusega koolipõllul töötavad. Tänu neile, ei ole meie kooli asi kaugeltki nii halb, nagu seda mõnikord kujutatakse. Oleks palju võidetud, kui suudaksime rutemini lahti saada neist, kes, kell käes, tunni lõppu ootavad ja ringi vaatavad, kas mitte mõni parem rahateenimisvõimalus ei avane, kellele kärsitud ja eluahned õpilased vastikud, kes ise õnnetu ja teisi õnnetuks teeb. Inimene, kes õpetaja ihust hingest, sellele on alati raamid liiga kitsad, ta liikuv vaim otsib uusi teid ka avalikus algkoolis ja kes suudaks neid takistada, kui see haridusasjale kasulik.

Koolinõunik hra Raudsepp tähendas väga õieti omas huvitavas referaadis, et sundusliku 6 kl. algkooli teostamisel ei ole raskused mitte ainult majanduslised ja tehnilised, vaid ka psükooloogilised. Nende all tuleb mõista v a n u. ajast läinud vaateid hariduse pääle, mis, iseäranis maal suureks takistuseks koolivõrgu teostamisel. Mitmed ringkonnad kujutavad omale ilma elu-olu vana ideoloogia mõttes ette: jõukamad koolitagu lapsi, saatku neid linna jne., vaesed käigu karjas, tehku tööd. Üldine haridusline tasapind ei puutu neisse. Eestile on eluküsimuseks, et siin muutus sünniks.

Inimeste tegutsemise sihiks on äraelamisvõimalus ja selle äraelamisvõimaluse pääle on kõigil elavatel ühesugune õigus. Igal inimesel, nii mehel kui naisel, peab kindel elukutse olema. Elukutse tähtsusest on juba nii palju kõneldud, et siinkohal üleliigne oleks sellest pikemalt kirjutada. Kuidas seda omandada? Kõige suuremat rõhku tuleb panna just igasuguste kutsekoolide avamise ja väljaarendamise pääle. Hrd Kurvits, Kiivet, Saar ja prl. Johanson töid meile ülevaate praeguste kutsekoolide ja kursuste kohta, samuti esitasid nad nõudmisi, mis tuleks lähemal ajal ette võtta. Õigest ja otsustarbekohasest kutsehariduse korraldamisest oleneb meie majandusline ja kultuuriline arenemine. 6 kl. algkooli lõpetajaile tuleb avada täiendusklasse, ehk kus see võimalik ei ole, siis vähemalt lühemaajalisi kutsehariduslisi kursusi; need täiendusklassid ei tohi milgi tingimusel muutuda lihtsalt kordamisklassideks.

Elu ise paneb töösunduse maksma, seisku see meil seadusena paberil või mitte, sellepärast võib hääd meelt tunda, et riigi hariduskomisjonis on asutud tööstusliste koolide seaduseelnõu arutamisele. Tööstuslised koolid jagunevad õppelaadi poolest tööstuskoolideks ja tööstusõpilaste koolideks. Tööstuskooli ülesandeks on ette valmistada õppinud töölisi, kes oleks varustatud ametioskusega ning pääle selle tarviliste teadmistega ja võimistega, et vastata — pärast kauemat praktikat — nõudmistele, mis üles seatakse meistri kutse saamiseks. Tööstuskoolid peavad silmas pidama alasid, millistel meil tööstuse arenemiseks on tarvidust ja väljavaateid. On soovitav, et maakonna- ja linnavalitsused neid koole koos korraldaksid linnades ja alevites, kus antud tööstusharu arenemiseks väljavaateid, on otstarbekohane, neid avada mõne suurema ja täielikuma tööstusettevõtte juures, vastaval kokkuleppel ettevõtte peremehe ning vastava omavalitsuse vahel. Sellēs asjas on juba samme astutud, on läbirääkimisi peetud Narva vabrikuvallitsusega, samuti ka teiste vabrikute juhtivate tegelastega. On saadasti selle pääle tähelepanu juhitud, et meil tihti asju väljamaalt sisse on veetud, mida väga hästi kodumaal võiks valmistada. Meil on hääd pinda tekstiiltööstusele, paberi-, ehitus- ja sepatööstusele ja veel paljule muule,

Meil on lai mererand käes, kuid vähe on tehtud kalaasjanduse korraldamiseks. Õppinud tööliste puuduse üle on kaevatud, kuid sama tuttav on puudus tehnilistest abijõudest, kümnikuist, mehaanikuist jne. Neid puudusi loodetakse kõrvaldada tööstuskoolide abil. Hääd kutseharidust eeldab ka töö kaubandus-, panga-, ühistegevuse jne. alal. Kauplusteenijatele tuleks avada õhtukoole, kus rõhku pannakse võõraste keelde ja arvepidamise pääle. Meereasjanduse huvides tuleb ülal pidada merekoole. Tööstuslistes ja majanduslistes ettevõtetes teenivatele õpilastele tuleks avada tööstusõpilaste- ja majandusliste ettevõtete õpilaste koole, mis tuleks sundslikuks teha ja nii korraldada, et õppimine neis tõesti viljakas, et õpilased mitte liiga ära ei saaks väsitatud. Kõiki neid koole tuleb lähendada tegelikule elule. Kes selle vastu vaidleb, et meil põllumajandus tähtsam tegevusharu, kus tulevikus palju rohkem inimesi tööd ja leiba võiks saada kui praegu. Meil on tõsine tahtmine riikliselt iseseisvaks jääda, mille eeltingimuseks on higi ja vaevaga oma maapinda, mis küllaltki suur meie rahvale, käes hoida, loodusega võideldes iga ruutsülla pärast, mis veel kõlbmata. Põllumajandusline kutseharidus peab kõige paremat ettevalmistust pakkuma võitluseks maaga ja maa pärast.

Iseäranis tähtis on kutsehariduse otstarbekohane korraldamine naiste seisukohast. Naiste enamusel tuleb kaksikelu elada, majapidajana ja kutsetöölisena. Ka paremal korral ei tarvita perekond naise tööjõudu ära terve eluaeg, ja oleks suur eksisamm selle pääle lootust panna ellu astumisel. Iga tütarlaps peab algusest pääle kohe võimaluse vastu ettevalmistatud olema. Ametielu distsipliin on ühtlasi hääks kooliks algatusvõime ja enesevalitsemise kasvatamiseks, mis tulevasele perenaisele kasuks tuleb. Ühiskonna konstruktsioon on veel liiga vähe paenduv, et naiste tööjõudu kui naisjõudu ära kasutada, terve majanduselu on korraldatud eestkätt meeste tööjõudu aluseks võttes, kes ennast ühele tööle võivad pühendada. Mõõdetakse tööd pääasjalikult kvantiteedi seisukohalt, kvaliteedi pääle palju vähem rõhku pannes. Ei ole veel võimalust naiste töid hinnata naise eriomaduste seisukohalt. Ühiskonna huvides on kõige suurem differentseerumine tarvilik, sellepärast tuleb kõigile võimaldada vabalt elukutset valida ja sellele tarviliselt ette valmistada. Kui ülal rääkisime kutsekoolidest, siis muidugi selles mõttes, et nende ukсед ka naistele laialt avatud. Elutingimused on kiiresti muutunud, kuid inimesed ei ole sellele veel järele jõudnud. Loodusjõudude valdamine ja masinad on tihtiigi meeste füüsilise jõu väärtusetaks teinud, nõudmist tekitanud vaimliste omaduste järele, peenendatud pääaju ja erkude järele. Paljas musklijõud ei kaalu enam midagi. Näiteks võib meeste põlisel erialal, sõjapidamises, kehaliselt nõrk mehike moodsa suurtüki abil rea kangelas maha niita, kelle musklid tugevad kui raud. Tüübilise jõu ülekaalu pääle ei maksaks enam koputada. Ei ole veel aeg rääkida naiste ja meeste erialadest, seda ei tea keegi, missugused need oleks. Kui pentsikult mõjub meeste hirm naist välisilmas oma kõrval näha, nagu rõõviks see asjaolu naiselt tahtmise emaks saada. Meil, naistel, ei ole kõigevähematki tahtmist „neutrumiteks“ muutuda, meie elu kaunimad silmapilgud on seotud lapsega, loomusunniliselt hoiame kõrvale neist vähestest naistest, kes teadlikult emaks saada ei taha, kui see neil võimalik. Meie oleme Julienud ja julgeme veelgi praegumaksvat abielu kuju arvustada; hulk elujõulisi naisi peab lasteta närtisima, kelle keha ja hing kisendab lapse järele, sest voolu vastu ei ole kerge ujuda. Kuhu jääb selle juures kartus tulevase soo pärast? Ei, kutsetöö ei

võrruta meid emakutsest. Iga tööjõud võib ära kurnatud saada, abinõu selle vastu on tööjõu kaitse. Last silmas pidades on just naised nõudnud, et kõige suuremat rõhku tuleb panna ettevalmistuse pääle ema- ja perenaise kutse jaoks: laste hoolekand, tervishoid, majapidamine tema harudega jne. Inimkond seisab koos meestest ja naistest, koos peavad nad arenema, koos kohanema antud oludes, mis mõlemaid välja on kiskunud tuntud rööpast ja neid seadnud uute ülesannete ette.

Kutsehariduse tähtsust tuntakse, kuid nii mõnigi küsib, kas meil ka sel alal mitte liiale ei minda, kuhu mahutame kõiki? Haridusasja ei saa oma ette üksi yaadelda, lahus teistest rahva elu külgedest. Peened katsesarved peavad ulatama sise- ja välisturule, igale nõudmisele peab vastama pakkumine. Veel mõnigi aeg saab maailm kiratsema, puudusega võitlema, kuid igale majanduselu langusele on seni alati järgnenud tõus, sellele tõusule valmistame ennast ette. Poliitiline iseseisvus langes meile üllatavalt kiirelt sülle, majanduslisele tõusule astume hästi ettevalmistatult vastu. Ka praegustes rasketes oludes juba suudab kindla elukutsega inimene kergemini ära elada, kui see, kes midagi ei ole õppinud ja juhuslikust tööst ära ripub — see tee on ju temalgi lahti, kui ta praegu ajutiselt tööd oma kutsele vastavalt ei leia. Meie peame oma majanduselu korraldamisega hakkama saama, kas siis tõesti siin eestlase organiseerimiseand, mis tal üteldakse olevat, teda maha jätab? Ei tarvitse ju igaüks vabrikusse minna, ta võib ka iseseisvalt kodus töötada. Kodutöö tähtsust ei saa salata, kuid ei tohi tema jumaldamiseni minna. Vaene lesk ema, näit., kellel väikesed lapsed toita, oleks õnnelik, kui ta oma laste juure võiks jääda ja oma kodus tööd teha, temale keelata sääli töötada ja nälgida, seda ei söanda vist keegi, olgu küll, et temale „higi välja-pressimise hädaoht“ mitte teadmata. Naiste kodutöö saaduste välisturule toimetamiseks võimaluste otsimisel on pr. Saral palju tööd ära teinud. „Päevalehes“ ilmus hiljuti kirjutus, mis käsitas kodutöö tähtsust meie rahvale. Mitte ainult naiskäsitöid ei tuleks eksporteerida, vaid mehed peaks valmistama puutöid, mänguasju, korve, karpe, köögiriistu, igasuguseid puutöid jne. Leht kirjutab: „Mittmel tööalal tuleb kodutöö odavamalt välja, sest et vabrikutöö jaoks 8-tunniline tööpäev ette kirjutatud ja alaealised lapsed ei tohi tööl käia.“ Ka on vanematel inimestel raske minna vabrikusse tööle. Pääle selle peavad vabrikud veel tihti tohtri, haigemaja ja muid kulusid kandma. Kuna aga inimene kodus, kui tal hää tuju on, rohkem töötada võib ja ka lapsed kaasa aidata võivad, mille juures inimene iseseisev on, mitte ei ole vabriku vilets ori“. Meie kultiveeriks iseseisvat inimest ja mitte vabrikutöölisi, „kommunisti“.

Kui meie niiviisi asja pääle vaatame, siis toome kasu asemel kahju. Kõige meie püüdmise sihiks on ometi — meie rahvast alal hoida, teda degenererumise vastu kaitsta. Need töökaitseadused, mis maksmas, ei ole mitte kergesti, hääst tähtmisest, antud, vaid siis, kui enam teisiti ei saanud, tõsisel kaalumisel, et inimese tööjõul on piir. Väga tüsedad ettevõtjad on must valge pääl rõhutanud, et pikast tööpäevast kasu ei ole. Vanade töövõimetute õigus on nõuda, et neile enne surmaga veidi puhkust antakse. Haigeid tuleb ravitseda. Lapsi ei tule arenemisaastatel üle koormata jne. Kodutöös töökaitset maksma panna on äärmiselt raske, kuid see olgu üheks meie nõudmiseks, et samal ajal, kui organiseerime kodutööd, paigutame ka kodustöötajad kaitse alla. Üldiselt tuttavad on meie viletsad korteriolud, kust võrsub meie tiisikushaigete pääkontigent, meie peame algusest

päale selgelt hädaohule silmi vaatama, mis selles peitub, et täistuubitud elamistuba muutub ühtlasi töökojaks, laduruumiks jne.

Meie haridustegelased ei hellita muidugi lootust, et hää haridusega inimesed ühe ropsuga õndsaks saavad, küll aga on põhjust oletada, et need lennud, mida koolid iga aasta välja lasevad, ise käe külge panevad ja aitavad meie majanduselu korraldada ja tervendada, mis ju eeltingimuseks meie üldisele kultuurile. Kutsekooles ripub nii lõpmata palju õpejõududest ära. Neid on raske leida ja tuleb alguses sagedasti leppida väljamaalastega, mis aga loomulik ei ole. Neid õpejõude tuleb kasvatada, neile võimaldada edasiõppimist, kõige paremat eelharidust. Need ajad on ju õnneks jäädavalt kadunud, kus mõni väljateeninud soldat lastele aabitsat õpetas, kirikuõpetaja püüblitunde korraldas — selle haridusega võib käesoleval aastasajal püsti nälgida jääda. Ka pooliku haridusega õpetajal on raske pädagoogiliste ja majandusliste küsimuste rägastikus orienteeruda. Meil ei tarvitse nii palju juurelda õpetaja usuliste ja poliitiliste vaadete kallal, vaid küsime kõige päält, mis ta oskab, mis ta võib. Lahkuminekuid ilmavaates ei saa meie kaotada, ei tarvitse meil neid ka karta, sest õpetaja amet eeldab pädagoogilisi andeid, mis mõnel olemas, mõnel mitte, ilmavaate päale vaatamata. Igal tagakiusdmisel meelsuse pärast on keskaja lõhn juures. — Õpetajate palgaolude korraldamine on väga tähtis, sest kuidas suudab see päikest meie noorte hinge kanda, keda rõhub alaline mure.

Kõige palavam võitlus keeb meie üldharidusliste keskkoolide ja ülikooli ümber. Räägitakse haritlaste üleproduktsoonist. Tartu hariduspäeval üllatas kõiki oma referaadiga keskkoolide praegusest seisukorrast hra Lang, kes on üks meie tublimatest koolimeestest, kes isiklikult palju vaeva selleks on kulutanud, et tema juhatause all töötavat poeglaste keskkooli paremale järjele viia. Kuna meie riik väike ja vaene, siis ei vastavat meie keskkoolide üldkorraldus oma ulatuse poolest meie jõule. „Rahvahariduse alusmüüriks on võimalikult hää üldharidusline sunduslik algkool, sellele järgneva täienduskooliga, mis kannab kutselist iseloomu. Kõik hariduslised korraldused väljaspool sunduslikku üldharidust tulevad kavatseda ainult selles ulatuses ja määral, kui võrdnad on seotud rahva oluliste huvide ja tegelikkude tarvidustega. Praegune keskkoolide võrk ei ole põhjendatud rahva eluliste huvide ja tegelikkude tarvidustega ning tuleb sellepärast oma ulatuse poolest põhjalikule revideerimisele võtta. Statistilist meetodi tarvitades tuleb kindlaks määrata tarvisminevate keskkooli haridusega inimeste arv ja sellest välja minnes kokku seada avalikkude keskkoolide võrgu kava. Esialgset statistilise meetodi rakenduse tulemused näitavad, et kesk- kui ka kõrgemate õppeasutuste võrk umbes 30 prots. võrra praegusest ulatusest koomale tõmmata tuleb. Tütarlaste avalikkude keskkoolide arv peab vastama tarvidusele kesk- ja kõrgema haridusega naisterahvaste järele (umbes 30 prots. koolide üldarvust).“ Hra Lang esitas hariduspäevale täpse kalkultatsiooni selle kohta, kui palju meil tarvis läheks kesk- ja kõrgema haridusega isikuid, aluseks võttes k. a. riigi, linna ja maakonna eelarveid. Ta võttis ka arvesse teatavat reservi ja jõudis arvuni 22,175. Tõtt ütelda, minule imponeeris hra Langi referaat, olgu küll, et ma mitmes asjas temaga põrmugi nõus ei saa olla. Koolimees, kes ise igapäev puudustega meie koolielus võitleb, näitas meile üht kindlat teed, kuidas, tema arvates, asja parandada saaks, sundis oma järsude julgete ettepanekutega seisukohta võtma. Haridusministri abi hra Mikkel Saar, kes algusest saadik meie riigi keskkõhas juhtival kohal haridusalal töötab ja meie

koolikorraldust peensusteni tunneb, astus mõjuvalt välja meie keskkoolide kaitseks ja hoiatas liig suure närvilikkuse eest; praegusel silmapilgul on sulgumine enneaegne. Et parem haridus ka praktilisel alal töötavale kasuks, selleks tõi ta kujuka näite: Ameerikas, Kansases, oli ankeet korraldatud ligi paari tuhande farmeri hulgas, kui palju keegi teataval maüksusel puhast suudab teha. Algkooli haridusega — 422 dollarit, keskkooli haridusega — 554 dollarit, osalise kolledshi haridusega — 859 dol., täielise kolledshi haridusega 1452 dollarit. Omas referaadis „keskkoolide tuleviku väljavaadetest“ näitas ta teist teed, kuidas osaltki neid puudusi kõrvaldada, mille päale hra Lang näitas. Ei oleks sugugi tarvis koolisid sulguda, küll aga tuleks meil keelduda pikema aja jooksul keskkoolide võrgu laiendamisest, mahti võttes olemasolevaid koole paremini varustada tugevate pädaoogidega, majadega, õpessesseseadete ja abinõudega. Selle aja jooksul tuleks läbi viia ka koolide sise- ja ümberkorraldus vähemalt nendes piirides, missugused antud meie avalikkude ühtluskoolide seadusega. Koole tuleks nii korraldada, et kõik kooli harud lõppeksid elule ettevalmistava osaga, kas haridusesaamise lõpeb alg-, kesk-, ameti-, või ülikoolis.“ Läbirääkimistel sõeluti neid mõtteid elavalt, toodi uusi väiteid poolt ja vastu, millest osa võtsid haridusminister hra Rahamägi, hra Pöld, hra Tork ja palju teisi.

Valus on kuulda, kui tahetakse rahva haridustungile tõkkeid teha. Kultuurpoliitilise töö vili valmib aeglaselt, kas tõesti suudame praegu juba erapooletult kokkuvõtteid teha? Peab kannatust olema. Eestlane tahtis iseiseisvaks saada, ta ei küsinud, kui palju see maksab, kas temal selleks jõudu on. Eestlane tahtis maad saada, ta ei küsinud ka siin, kas selleks ulatab jõudu ja püsivust, Eestlane soovis rahu ja ta tegi rahu esimesena, mitte küsides, mis ütleb muu maailm. Meie võime palju näiteid tuua selleks, kus on otsusi tehtud mitte ainult utilitaristlikult seisukohalt, vaid järele andes mingisugusele sisemisele tungile, mis hoovab rahva hingest. Eestlane tahab haridust saada, võimalikult täielikku, võimalikult kõige paremat. Kaua küllalt on talle seletatud „jää oma liistu juure“, mille tõenduseks mõned kohad hiljuti „Kajas“ ära trükitud Kurt Faberi kirjutusest Berliner Lokal-Anzeigeris. „Endised jõukad rahvakihid on vaeseks jäänud ja selle asemel on aina „käsitöölised ning väikepõllumehed“ ülikooli voolama hakanud. Kust on tulnud niisugune üliõpilaste hulk ajal, kus kõik need elanikkude kihid, kes saatsid varem oma järeltulijaid ülikooli, on jäänud vaeseks? Kuhu tahetakse kord mahutada see iga hariliku korrapärase töö päale kõlbmatu haritlaste hulk? Aga kui neid ei saa mahutada — mis saab siis? Siis saavad neist Lenini õpetatud õpilased, hädaohuks riigile, kes oli kord neile häätegiaks“. Seletusi ei ole tarvis juure lisada. Nii kirjutab võõras, ja kuidas võiks meie „käsitöölised ja väikepõllumehed“ sellega päri olla, ja kuidas tihkaks meil haritlaskond, kes suuremalt jaolt ise kehvast kodust pärit ja juba heitluses meie iseiseisvuse eest tunda on saanud hariduse tähtsust, teiste ees uksi kinni lüüa? Üks on selge, meie ei tohi rahvale nuhtluseks kasvatada härrasid ja preiliseid, neid luksustaimi, neid parasiite ei ole kellelegi tarvis! Kuid on see teaduste süü? Schleiermacher ütleb: „Teadusline vaim ei ole oma loomu poolest aristokraatiline, vaid demokraatiline.“ Ühiskond on elav olevus, ta elu on ühtlasi kõikide liigete elu. „Mitte keegi ei saa õnnetu ehk loll olla, ilma et ta seda edasi ei annaks tervikule, ja see ühiskond on kõige parem ja tervem, kus kõrgemad võimed kõige üldisemalt laiali on laotatud ja kus igat ühte nii kasvatatakse, et ta neid kõrgemaid võimeid saaks arendada ja tarvitada.“ Karde-

takse, et parem haridus äratab inimeses kõrgemaid tarvidusi, mida rahuldada ei suuda, et tekib kardetav liik rahulolematuid. Kas mitte riik rängemini selle all ei kannata, kui kõrgemaid tarvidusi ei tunta. Tarvidustele võib täitmisvõimalusi luua ja kui see korda läheb, on ühiskond jälle veidi kõrgemale tasapinnale tõusnud. Meil ei ole ju veel kivinenud traditsioone, oleme loomis- ja otsimisajajärgus, meil on palju pääajusid tarvis, oleks õnn, kui meie omale lubada võiks rohkem inimesi vaikselt teaduslisele tööle panna, kõrval meie igapäevasest rabelemisest. Kuidas aga saab tõusta omapärane kultuur, kui ei ole nõudmist selle järele, kui meil haritlased jäävad ainult „õredaks pääliskihiks“ (dünne Oberschicht). Üks asi tohiks kõige selle „õppimise juures õppimise pärast“ mureks olla; kuidas hoida haritlast rahvast võõrdumisest? Selleks jäägu meist eemale talmikultuur, kõrgema, peenema kili kultiveerimispuüded. Meie rahvariik saab elada ja püsida ainult kõikide kodanikkude üheväärilsuse juures, mida rohkem varasid igas pääajus, mida paenduvam iga pääaju, seda parem meile. Tõsiselt haritud inimene ei saa olla südameta, kõrk ja tuim oma kaaskodanikkude vastu, tema oleks sellest huvitatud, et rahva elutingimised oleks inimvääriksed.

Õpetajate ettevalmistusest teine kord pikemalt erikirjutuses.

M. Kurs-Olesk.

Georg Brandese „Muinasjutt Jeesusest“.

Usku ülendavat ja süvendavat ning „hingekosutavat“ kirjandust on võrnatult rohkem, usku, eriti ristiusku, arvustavast kirjandusest. Kirjutada „jumala sõna“ ja aastasadasi valitsenud „tõe“ vastu, see nõudis suurt enesalgamist ja eneseohverdamist. Selleks tasandas teed õieti alles suur Prantsuse revolutsioon. Ja jatkus juba Voltairest, Feuerbachist, David Straussist ning Nietzschest, et sundida usumehi asuma kaitsekraavidesse, paiguti isegi taganema täiel väerinnal. Hakati usku kohendama ja „kooskõlastama“ teadusega. Oldi sunnitud loobuma paljust. Meil näit., sõandab veel ainult praost Põld kinnitada, et piiblis ka 2×2 võib olla 5. Asja ei päästa aga enam ka need „ultraprotestantlised“ seisukohad, et Jeesusel ei tarvitsenudki sündida neitsist Mariast, et ta võis olla ka ainult inimene. Veel enne, kui sarnane „usk“ oleks suutnud levineda, seadis „vana kätser“ — tuntud Daani õpetlane ja kirjandusloolane Georg Brandes, mees keda tunneb ja loeb terve haritud ilm, küsimuse üles järsult ja otse: „Kas on Jeesus kunagi elanud?“ Ja kui ta oma vastilmunud töös „Die Jesussage“ vastas kindlalt: „ei“, siis oli see torge sipelgapessa. — Juba 18 aastasada valitsenud „tõdedest“ ei saa ka veel praegu üle ühe ega kahe kirjutusega. Aga ka Brandesest saab kergesti jagu ainult mõni palvevend kusagil agulis, kus ta ees ainult ohkav, nuttev ja sarvedest ning sõrgadest ärahirmutatud auditoorium.

Nietzsche meetod oli huvitav: ta arvustas piiblit piibli enda sisu ja vastoludega, lõi piiblit piibli endaga. Brandes ei leppinud ainult sellega: ta võttis ette ka sügavama ajaloolise ja müütoloogilise uurimise. Ning juba Brandese töö motto William Lloyd Garrisonist näitab, et ka tema asub seisukohal: „mis ma kirjutanud, olen ma kirjutanud“.

Käsikirjad, mis Markuse järgi (14, 24) Uueks testamendiks nimetatakse, ei ole avaldatud kronoloogilises järjekorras. Juba 50 a. eest jõuti otsusele, et Joannese ilmutamise raamat oma algupära poolest mitte kristlik, vaid juudi

töö on, mis omas praeguse vormi alles hilisema ümbertöötamise tõttu. Kuid vaatamata sellele ümbertöötamisele ei selgu kuidagi, et sellel üliloomulikud kujul, kellest siin jutt, oleks midagi ühist noore Galilea puusepaga. Hingekosutav kirjandus, mille mõju oli Euroopa ja Ameerika inimkonna pääle määratu suur, mille ajalooline väärtus aga väga väike, on Unes testamendis segi paisatud. Pauluse kirjad, mis ainult väiksemas osas ehtsad ja mis võimaldavad heita pilku märksa varemaja tundeilmale, seisavad siin hilisematena.

Alles mõnikümmend aastat tagasi keerles võitlus imetegude ümber. Küsimus imetegude võimalikkusest ja tõenäolikkusest on nüüd iseenesest ära langenud. Sellega teevad tegemist veel ainult need, kes paljastavad taskukunstnikke, vaimude väljakutsujaid ja nõiamoore.

Juute kiusati naaberrahvaste poolt kõvasti. Siit tekkis lunastaja kuju. Huvitavam kui imede asi on jälgida, kuidas tekivad müütosed ja muinasjutud.

Juutidel ei olnud Palestiinas Rooma ajal oma jurisdiktsiooni. Edasi jääb täitsa tumedaks, mis huvi oleks neil olnud Rooma asevalitseja pääle survet avaldada, seda ähvardada, et see Jeesuse surma mõistaks. Niisama vähe kui Inglise asekuningal Indias oleks põhjust mõista surma hindut sellepärast, et selle vaated lahku lähevad Buddha õpetusest, niisama vähe oleks olnud Rooma asevalitsejal põhjust algetada süüdistust põhjustel, millest jutt Markuse 14, 54.

Vanast testamendist otsiti välja kohad, mis ennustasid Messiast. Õigemini: Jeesuse elulugu seati kokku nii, et see nende ennustustega klapiks. Sakaria 14, 21 järgi „ei pea sel päeval enam Kanaani inimest olema vägede Jehova kojas“, ja ootamata said piitsa templi juures asuvad kauplejad, kes müüsid ohvrituisid ja vahetasid tarvilist raha. Kas võib ette kujutada usuuendajat, kes läheb minema kihutama Notre-Dame ees vahaküünlaid müüjaid naisi?

Juba sellest jätkub, et saada terve jutu vastu umbusklikuks. Ja siis on Jeesuse kannatuse lugu, nii nagu jutustavad sellest evangeeliumid, võimata. Jeesus pidi muidugi surema huulil Taaveti laulu 22 teine salm: „Mu Jumal! Mu Jumal! mispärast oled sa mind maha jätnud?“ Aga kes seda kuulis? sest „kõik jätsid teda maha ja põgenesid ära“, (Mark. 14, 50). Peetrus salgas ta koguni ära. Matteuse 27, 55 järgi aga: „oli sääl palju naisi kaugelt vaatamas“, sest oli piinlik lasta surra Jeesust kõigist täitsa mahajäetuna. Naised olid aga kaugel ja neil oli võimata kuulda surija sõnu. Ning edasi kordab Matteus (27, 39) sedasama 22 laulu. Riijetejagamise lugu (Matt. 27, 35) on võetud muidugi Lauust 22, 19 jne. jne. kõik sündis nii, et vana tarkus pidi täide minema, — mõttekäik, mis on praegusaja inimesele kaotanud mõtte.

Ei ole ühtegi usutavat paganlikku allikat Jeesusest. Flavius Josephuse tuntud Antiquit. 18, 3 on kindlasti võltsitud. Noorema Pliniuse kiri Trajanusele 111. ehk 112. a. eraldub juba oma käekirja pooldest teistest Pliniuse kirjadest. Edasi Tacituse Annales 15, 44, mis juure kirjutatud nähtavasti kaua pääle Tacitust kellegi kristliku munga poolt — Jumala auks. Ja lõpuks Suetoniuse väheütlevad read „uest ebausust“. Järjeliikult ei ole Rooma kirjanduses ühtki ehtsat väljendust Jeesusest kui ajaloolisest isikust.

Ükski evangelistidest ei sõanda tõendada, et ta oleks Jeesust näinud. Ristiusu tõeline laialilaotaja Paulus ei tea Jeesuse isikust öelda mitte midagi. Kui isik oli Jeesus juba mõne aasta pärast kaasaegsete poolt täiesti unustatud. Ka Markusel, keda loetakse vanemaks evangelistiksi, ei ole Jeesuse

väljanägemisest aimugi. Täitsa võimata on Jeesuse 26 liikmest koosseisev sugupõlv, kus ühes kohas isa ja poja vahet 300 a. See sugupõlv on mõtteta, sest kuigi „Jakob sünnitas Josepi, Maria mehe, ei sünnitanud ometi Jeesust Josep.

Esialgsest neljast jüngrist sai aegamööda 12 apostlit. Jumala poega oli ju vaja ümbritseda hoovkonnaga 12 apostlist ja 70 jüngrist. Aga isegi nime-dega ei ole asi korras. Markuse 3, 18 järgi ei ole Alveuse poeg mitte enam Levi, vaid Jakob. Lukase 5, 27 ilmub näitelavale jälle Levi. Siis 6 pt. on Alveuse poeg jälle Jakob ja apostlite salgas leidub koguni korraga kaks Ju-dast. Segadus on suur. Terve 12 apostli lugu on muinasjutt.

Huvituseta ei ole siiski apostlite kujud. Legend Judasest on maksnud sajad tuhanded inimelud. Ning siis see koduta, rahutu, väike, inetu, küüra-akas, haiglane, norija Paulus. Maksab ainult lugeda eelmiseid ja järgnevaid päätükke, et näha, et tuntud Korintuse raam. 13 pt. tema kirjutatud ei ole. Paiguti ei tunne ta viha piire. Isegi Peetrus saab Kalatia raam. 2 pt. niisu-guse „donnervetteri“, et las aga käia. Evangelistide järgi on Peetrus üldse andevaene, arg mehike. Anektootide, müstiliste jutustuste, imede, sümbolide ja nägemuste kogust on Markus keetnud segu, mida nimetatakse evangee-liumiks. Siit tekkisid siis teised evangeeliumid.

Paganate müüdid, kust sai aluse ristiusk, ei ole sugugi iluta. Adonise ja Attise uskude tuum oli, et surema pidi noor jumal õitse eas, taganutetuna naistest. See jumal pidi pääle tema matmist maha või Niilusse, uuesti ellu ärkama. Attise verest pidid tärkama maikellukesed. Ja kuigi lunastaja ideaal oli uue usu tõukejõuks, sulasid sinna muljed ümbruskonna uskudest.

Nähtavasti ei olnud Palestiinas ühtegi Naatsareti nimelist kohta. Otse rabavad on evangelistide eksitused, nende arusaamatus ja teadmatus. Mat-teuse 23, 23 järgi näit. maksivad kirjatundjad ja variseerid kümnest mündist, tillist ja köömnist. Kümnest äga ei maksetud kunagi kasvudest, veel vähem metsikkasvudest. Sama päät. 35 s. järgi olla variseerid tapnud „Sakaria, Pa-rakia poja, templi ja altari vahel“. Siin on Sakaria, preestri Jodaja poeg, keda laskis kividega surnuks visata Joas (2 Aja 24, 21), ära vahetatud Sa-karia, Parakia pojaga, kelle tapsid juudid templis Jeruusalema ümberpiiramise ajal roomlaste poolt aastal 68. Seega on ka Matteuse 23, 23 hilisema aja juurekirjutus. Evangelistide geograafilised teadmised piirduvad ainult mõne nime tundmisega: Galilea, Perea, Juudamaa, Galilea „meri“.

Evangelistide järgi ei teinud Jeesus kunagi tööd. „Teda aitasid naised oma varaga“ (Luka 8, 3). Lindude ja lillede viisi armastasid elada ka jüngrid. Moraalil, mida pidi kuulutama Jeesus, on praegu veel ainult ajalooline väär-tus. See moraal ei olnud ka algupärane, vaid mujalt ammutatud. Tuntud lugu paremast ja pahemast kõrvast näit. leidub juba Didaches, mis on vanem igast evangeeliumist. Isegi issameie palve ei ole Uue testamendi looming.

Äga kuidas tekkis ja levines siis ristiusk? Kui Jeruusalem 70. a. vallutati ja hävitati, kui nähti, et juutide jumal oma rahvast ei kaitse, vaid andis käest isegi oma templi, siis oli tee uueks usuks vaba. Arutud õnnetud ja rõhutud, enamasti vaesed ja orjad, põõrasid pilgud nüüd õiguseriigi poole, millest kõ-neleb Ilmutamise raamat. Et äga uus usk täitsa vabaneda võis vanadest tunnetest, oli vaja Palestiina, Ida-Aasia ja Vahemeremaade meelte otsusta-vat tõuget. See sündis, kui lagunes laiali teade, et Püha linn on hukkunud.

Poliitilisest momendist.

Erapooletult ajaloolisi tõsiasi ju hinnates ei saa mitte tunnistamata jätta, et Eestile iseseisvus täiesti ootamata ja ettevalmistamata osaks sai: ilma sõda löi rahvad ja riigid segi, endised vägevad langesid põrmu ja kes silmapilku tabada oskas, sai tasuks saagi, millest ta varem unistadagi ei julgenud.

Vene ja Saksa võimude kokkuvarisemisel oli Eesti ootamata seatud küsimuse ette, kas ootama jääda seisukorra arenemist või uue korra loomise algatust enese pääle võtta. Eesti rahva sisemine elujõud avaldus siin omas täies suuruses: nähes oma ees ülesannet, mille lahendamine ka suurema jõu rammetuks oleks teinud, haaras rahvas hulljulgelt teost kinni ja saatis toime töö, mille sarnast ajalugu ei tunne ja mille kordaminekut kaine kaalutlemise juures keegi ei oleks julgenud ennustada: Eesti sai võiduhinnaks iseseisvuse ja oma riigi. Kuid sellel riigi loomisel on suurem tähtsus, kui ainult see, et üks senine tundmata rahvas omale iseseisvuse võitis. Eestlane ei ole iialgi hoo belnud ega suurustanud; ta on sagedasti oma rasket kohust hästi ja korrallikult täitnud, ilma et ta selle eest omale kiitust oleks välja kaubelnud, sest eestlane on iseloomuliselt häbelik, kes ei salli, et teda tähele pannakse. Ja sellepärast ei ole ka Eesti mitte maailmale kuulutama hakanud, missugused teened temal selle maailma ees on. Maailm aga on tänamata. Mitte sedagi ei taheta tunnistada, mis Eesti teinud on; ei taheta veel õigeks võtta enne kui aastakümnete pärast erapooletu ajalugu seda tunnustab, et Eesti iseseisvuse võitlus Euroopale ja laiemale ilmale selle rahu võimaldas, mida Lääne maailm praegu maitseb, vaid avaldatakse arveid sõjamoona ja -varustuse pärast, mis ehk muidu palju tulutumalt oleks hävitatud. Meie häbeneme enesele nõuda seda, mille pääle meil õigus on ja oleme nõus rasket koormat enese kanda võtma, selle asemel et oma töö eest omale väärilist tasu nõutada. Võib öelda, siin avaldub meie poliitiline vilumatus.

Poliitilist vilumust meil kahjuks ei ole. Meie minevik ei võimaldanud meile vilumist. Balti vaim lamas kui raske vaip rahva hinge pääl aastasade jooksul. Kaugemal minevikus ei olnudki meid olemas kui poliitilisi indiviide. Alles 19. aastasada võimaldas eestlasele poliitiliselt esile ilmuda. See ei sündinud aga mitte rahulikult, ilma kokkupõrgeteta. Balti poliitiline areen on tegelasi täis: tegutses Vene riigivõim, tegutsesid eesõigustatud seisused, kes oma iganenud seisukohtasid katsusid kinni hoida. Eestlane oli võõras ja soovimata nii esimesele kui ka teisele, kuid nende kahe vastase omavahelise võitluse tõttu avanes viimati ometi teatav tegutsemisväli, sest uuest ollusest, keda kõrval hoida ei suudetud, taheti vähemalt omale tuge luua. Balti-Saksa ollus oma äärmises ahnuses ei tabanud silmapilku ja laskis „maarahva“ Vene mõju alla langeda. Kuid mõlemad olid ühes asjas vähemalt ühel meelel: „maarahvale“ võimalikult vähe lubada.

Riiklisest poliitilisest elust oli Vene riikliste olude pärast Eesti rahval võimatu osa võtta ja kodumaa omavalitsuse tegevusest hoidis rahvast Balti saksa võimkond eemale. Ainukene tegutsemisvõimalus poliitilise laadi alal avanes rahval vallaomavalitsuses ja käesoleva aastasaja hakatusel ka mõnes linnavalitsuses. Aseainena poliitikale osutus tegevus seltsides, nagu kirjameeeste selts, põllumeeste seltsid, haridus- ja karskusseltsid jne. Kuid see tegevus pidi piirduma äärmiselt kitsaste ülesannetega: poliitikaga ei tohtud tegemist teha. Ja mis ei olnud mõnisteistkümmend aastat tagasi kõik poliit-

tika! Riiklise võimu poolt seatud piirid kisti veelgi koomale. Balti vaim nõudis loiaalsust. Baltimaal pidi iga kodanik, terve elu liikuma riigiustavuse radadel. Ei olnud seltskondliselt lubatud keelatud asjadega tegemist teha, ja terve poliitika oli keelatud põld. Ja teatav enesekaitse tarvidus lisas ka kitsendusi juurde: riigivõim oli vali nende vastu, kes keelatud küsimustega tegemist tegid. Väljasaatmised ja asumisele mõistmised võisid rahva keskel ära kiskuda isikuid, kes kohalisele elule tarvilised olid, kui nad keelatud põllule asusid. Sellepärast kõlas ikka ja ikka jälle hoiatus: keelduda poliitika tegemist tegemast.

Niisuguse vaimu saadused olid suurelt osalt meie tegelased, kes uue riigi arendamise tööle pidid asuma. Revolutsiooni hoog tõi küll värsket vaimu enesega kaasa ja Asutav Kogu, kes revolutsiooni lapsena töötama hakkas, oli vabam mineviku köidetest. Kuid juba kaunis alguses hakkas vana vaim ennast ilmutama. Kui kuski mujal, siis maksab poliitilises elus sõna: „Es wächst der Mensch mit seinen höheren Zwecken, im engen Kreis verengert sich der Sinn“. Inimesed, kes vanaks olid saanud igasuguste seltside väikeste asjade ajamisega, kelle elu suuremalt osalt oli mööda saadetud pisikestes võitlustes tillukeste võimuküsimuste pärast, kellele kunagi ei olnud aega olnud suuremate küsimustega põhjalikult tutvuneda, ei saa ennast ümber luua. Revolutsioon oli juba palju muutnud ja hävitanud, nende silme ees avanes tühjus ja hukatus, kui sellelt aluselt edasi taheti minna. Nemad ei olnud iialgi sellest unistanud, et elu uueks luua, paremaks teha kõigile, neil oli eluaeg silmis seisnud ainult siht, kuidas teisi eest ära tõrjuda, et ise asemele pääseda. Senini olid nemad rahva nimel rahva eest ja rahva kasudest rääkinud, nüüd tahtsid seda teised teha, kes terveni uut keelt kõnelesid. Sellega ei saa leppida ja ei lepitud ning ei lepita nii pea, seda enam, et kõigel mis vana on, ka teatav poolehoid kindlustatud on.

Viimati võiks ju sellega ka leppida, kui vana poolehoidjatel mingisugused kindlad põhimõtted ja sirged sihtjooned oleks. Need aga puuduvad, sest meie rahvaelu kohaselt ei saa neid võõrsilt võtta, ise ei suudeta aga midagi välja töötada. Terve vastuseis avaldub eitamises ja tegevustakistuses. Olgu siin mõned näited: Asutav Kogu kokkukõlas vana rahva nõudega maad harijate kätte anda, tahtis maareformi seadust sirgejooneliselt läbi viia, suurmaapidamist ära kaotada ja maad rahvale põliseks tarvitamiseks anda; kavatsused mis iseenest uuega võõrad ei olnud. Kuid imelikul viisil hakkasid just need, kes aastakümnete jooksul sunduslisest maavõõrandamisest ja „Bodenreformist“ olid rääkinud ja kirjutanud, sellele süiliti vastu, tõendasid suurmaapidamiste tululikkust ja maaeraomanduse tarvidust.

Demokraatline kord ei tunne eesõigusi ega kitsendusi. Kui aga Asutav Kogu põhiseaduse teostamisel seisuste kaotamise eriseaduse välja andis, jättis selleaegne valitsus osa seadusest maksuma panemata, soovides nähtavasti, et seisusevahed edasi kestaks.

Kokkukõlas demokraatlike vaatega, et riik ja kirik üksteisest lahus olgu, andis Asutav Kogu perekonnaseisu seaduse välja, mille järele registreerimine vaimulikkude käest pidi valitsusasutuste kätte minema. See seadus on senini maksuma panemata, vaimulikud peavad ikka veel perekonnaseisu raamatuid, ei hooli seadusest ega põhiseadusest, registreerivad ametlikult kaotatud seisuste nimesid ja valitsus ei pane seda tähelegi.

Asutav Kogu andis välja põhiseaduse, mis pidi rajama riigi „õigusele ja seadusele ja vabadusele... pandiks praegustele ja tulevatele põlvedele nende

ühiskondlikus edus ja üldises kasus“, kuid vaevalt hakkas põhiseadus maksma, kui tema muutmise kallale kiputi asuma. Selle asemel, et uuel alusel üles ehitama hakata, tuntakse tarvidust uut maha kiskuma hakata, et vanale aset valmistada.

Kui meeles pidada, et meie hiljuti veel kahest ikkest oleme vabanenud, et meie kõike vana korra raskust oleme põhjani tunda saanud, siis peaks ometi loomulikult kõik meie tung ja iha sinna poole sihtima, et omas uues riigis uut, omapärast korda luua, võiks vähemalt neilt seda nõuda, kes varemalt meile ise sõna ja sulega uue tarvidust selgeks püüdsid teha. Kuid siin avaldub nende piiratud olek: seni kui midagi arvustada oli, siis katsuti seda teha. Kui tarvis uut luua on, ütleb jõud üles, ütleb isegi teadmine üles. See on kurb, kuid sellega peaks leppima: ultra posse nemo obligatur.

Kuid sellega ei taheta leppida: endised teened toodakse päevakorraks ja nõutakse et „rahva ja riigi huvides, nendel kõrgetel kohtadel, nagu seda on riigikogu esimehe ja riigivanema koht, peaks just need inimesed tegutsema, kellel on aateliselt ja tegelikult seljataga kõige suuremad teened ja kogemused rahva ja riigi elus“ (v. „Postimees“ nr. 149, k. a.). Siit tuleb seletada kriisi loomisi, ja intrigeerimisi, siit — tarvidust presidendile ameti järele, selle asemel, et tunnistada ennast poliitiliselt pankrotiks, sest poliitikat ei saa ajada ilma aadeteta, elades päevast päeva ja pihust suhu.

Lui Olesk.

Varia.

Ees-Aasia, moodustanud ilmasõja eel kompaktsed, pindalaliselt isegi suurriigi, on lagunened nüüd vähemate riikide kirjuks mosaiigiks. Neist väikseist riikest on oma haridusliste püüete poolest eriti tähelepanav Inglise mandaatala, väike 23.000 km²:line ja 700.000 elanikuga Palestiina riik, mis esialgse kavatsuse järele pidi kujunema Juudi riigiks, olgugi et elanikkest kõigest 10% juute. 9. veebruaril käesoleval aastal avati Haifas Karmeli mäe jalal asuvas väikeses sadamalinnas juudi tehnikum ja 1. aprillil k. a. avati Jerusalemmas juudi ülikool, mille hoone nurgakivi pandi juba 1918. a. Seega on täitunud 1901. a. 5. sionistide kongressil ülesseatud soov. Ülikooli hoone asub Scopuse mäel, millele iluliselt raske leida sarnast. Mägi valitseb täiesti ümbrust, avades avara ja kaugele küüniva vaate sellele. Läänes paistab all valge lamekatuline ja kitsa tänavastikuga vanalinn ja idas küünib pilk Jordani viljakale haudmikorule ja Surnumerele. Esialgu omandas „American Jewish Physician's Committee“ nimetatud mäel vähema valmis hoone, millesse mahutub ülikool mõnede laboratooriumidega seni kui valmivad kavatsusel olevad teised hooned, millest kolm ehitusel.

Jerusalemma Juudi ülikool pole mõeldud kasvatatava asutusena, vaid sarnaselt Baltimore Hopkin'i ülikoolile uurimisasutusena. Tähtsamaks osakonnaks Jerusalemma ülikoolis on arstiteaduse fakulteed, mis asutatud Ameerikas ja sääl ka energiliselt ülikooli avamiseks töötanud ja rahasid kogunud, mille arvel praegu laboratooriumide ruumid ehitusel ja osalt suveks valmivad. Kõige tähtsama instituudina on siin mõeldud Keemia ja mikrobioloogia instituuti, mis peab korraldama uurimusi bakterioloogia, seroloogia, immuniteedi jne. üle, pidades silmas sääliuures ka Palestiina tervishoidlisi olusid. Selle kõrval oleks Röntgeni instituut, haigemaja ja veel niinim. „Medical College“ kus ruumi leiaksid laboratooriumid füsioloogiale, anatoomiale, histoloogiale jne., ning kuhu on kavatsatud kutsuda tüsedamaid õpetlasi Euroopast ja Ameerikast loenguid pidama ja harjutusi juhtima.

Siis oleks Keemiainstituut üldise keemia ja biokeemia osakondadega, millest viimane peaks silmas just Palestiina tarvidusi. Arstiteaduse osakonna kõrval tegutses Juudi instituut, kus uuritakse juudi keelt, kirjandust, ajalugu, mõtteteadust jne. Eelmistest instituutidest erineb ta seeläbi, et siin ka loenguid õpilastele peetakse.

Samasse hoonesse on kavatsatud tuua ka 1892. a. Jerusalemmas asutatud Juudi rahvusline raamatukogu, mille üldkataloogi numbrite arv kerkib 250.000-ni, eraldi veel heebreakeele raamatud ja käsikirjad. 1923. a. suvel avati ses raamatukogus „American Jewish Physician's Committee“ poolt ka arstiteadusline osakond. Lähemal ajal on mõeldud ehitada ruumid füsioloogia, füüsika ja matemaatika instituutidele. Ühikool avaldab tugevat juudirahvuslist ilmet.

J. Ra.

*

„Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondis“ alustas mõne kuu eest Tartus oma tegevust. Tema ümber on koondunud terve rida nooremaid haritlasi, üliõpilasi ja teisi. Oma põhimõtted on koondis järgmiselt formuleerinud:

„Meie tahame ja püüame

1. et isik ja ühiskond kohustuksid üksteist toetama ja rikastama, kusjuures kumbki omas elukorralduses oleks juhitud kultuuritahtest ja jõu ekonoomsuse põhimõtteist;

2. et teostuks õiglusel ja demokratismil põhjendatav eksploteerimisvaba ühiskond, kus elamisvõimaluse kindlustab ainult üldkasulik töö ja igapäevase kohas selles ühiskonnas määravad ta isiklikud võimed, mille arendamiseks kõigile vastavad eeldused loodud;

3. et iga rahvus enesemääramise põhimõtte alusel püüaks säilitada ja arendada enda kultuurilist omapära, kuna rahvuste ja riikide vahel valitseks sõprus ja solidaarne koostöö ning kõik nende vastolud lahendataks rahulikul teel;

4. et religioonile suhtutaks kui autonoomsele siseelamusele ja seda ei rakendataks dogmaatilise kiriku teenistusse sotsiaal-eetiliste nõuete vastaselt;

5. et noorsoos tema psühholoogia kohaselt kasvatataks elavat arengutahet ja kaasaenamist oleviku kultuuriga, seejuures arvestades ta enese sisemisel toetundel põhjendatavate enesemääramispüüetega.

Märkus: Kõik liikmed on kohustatud neid põhimõtteid tunnustama ja kaitsma, nende piirides aga jääb igale mõttevabadus.“

Edasi on koondis oma lähemad ülesanded kokku võtnud järgmistesse lausetesse:

„Ligemas tulevikus püüame neis põhimõtteis mainitud aladel eriti järgmist:

I. 1) õhutada üldist ja sotsiaalset idealismi ning võidelda eetilise tuimuse ja sotsiaalse ülekohta põhimõttelise õigustuse vastu, nagu see väljendub näit. füüsilise jõu surves ilmavaatele, ühiskonnast mittehoovivas eneselahtuses, boheemilises elupõletuses, rahvast eralduvas korporantluses jms., kusjuures oleme aga ka üksikisikut nivelleeriva äärmise kollektivismi vastu;

2) edendada eluviiside võimalikku kokkukõlastamist tervishoiu nõuetega, eriti aga võidelda alkoholi ja teiste uimastusmürkide tarvitamise ja seda edendavate vaadete, kommete ja organisatsioonide vastu (lähemaks sihiks alkoholi täielik keeluseadus);

3) edendada harmoonilist kehakultuuri ja tervisrõõmu (kehaline töö, matkamine jne.), sääljuures võideldes kehalise momendi ülihindamise ja tervisvastase rekordspordi ning selle vaimu vastu.

II. 1) Kaitsa meie põhiseaduses ettenähtud kodanikuõigusi, eriti fascistlikute ja kommunistlikute kallaletungimiste ja neile õhutamise vastu;

2) kasvatada laiades hulkades rahvuse ja üldkultuuri nõuetega kokkukõlastat klasseseadust;

3) edendada ühistegevust, kui sotsiaalse vastutustunde kasvatamise ja majandusliku omaabi vahendit.

III. 1) Kasvatada Eesti rahvuslikku ja riiklikku ühtekuuluvustunnet ja -teadvust ning juhtida seda tööle omapärase rahvuskultuuri loomiseks, ühtlasi võideldes rahvusliku pääliskaudsuse, kadakluse ja venemeelsuse, kui ka rahvustunde reaktionaarse rakenduse vastu;

2) kasvatada vastastiku tutvunemise teel rahvuste ja riikide lähinemist ja kultuurilist ühtekuuluvustunnet ning võidelda shovinistlike salimattuseavalduste vastu.

IV. 1) Selgitada religioonsete elamuste kultiveerimistarvet ja sellekohaste ühingu- ja sümboolmõistete tähtsust, sääljuures olles aga selle vastu, et nende ühinguete kätte jäetaks mõnesuguseid riiklikke funktsioone, nagu perekonnaseisu registratsiooni jms.;

2) et, arvestades õpilaste usulise ilmavaate kujunemattusega, usuõpetus oleks kõigi usutunnistuse suhtes erapooletu, kusjuures selle aine õpetaja ei tohiks olla ühegi usuühingu teenistuses.

V. 1) Et noorsoole võimaldataks vähemalt ta enese organisatsioonides korraldada oma elu iseenese vastutusel ja oma sisemise tõetunde alusel, kuna praegused kasvatusvahendid — kool ja perekond — enamasti liiga vähe arvestavad noorsoopsükoloogia nõuetega;

2) et õpetus ümber korraldataks nii, et ta nooruri viiks otsekohesemasse kokkupuutesse oleviku kultuuriga.“

Lisame juure, et tähendatud koondise toetavateks liigeteks on kutsutud ja astunud mõned vanemadki haritlased.

Seni on koondis juba rida omavahelisi referaatkoosolekuid korraldanud eelpooltoodud põhimõtete ja ülesannete selgitamiseks.

*

Kas on Inglismaal praegu klassiviha? Selle küsimuse pääle vastab tuntud Vene ajakirjanik Nabokov, kes juba mõnda aastat elab Inglismaal, et kui seda üldse märgata võib, siis ainult alamate klasside vahekorras jõukamate vastu, kuid mitte ümberpöörduvalt: „Siinsed kõrgemad kihid on praegu sedavõrd kaugel põlgusest alamate vastu, et igapäev tähele võib panna koguni vastupidiseid nähtusi. Tarvitseb ainult ümber vaadata, et näha, kuivõrd suured on jõukate kihtide poolt tehtavad jõupingutused ja ohvrid vaesemate rahvakihtide seisukorra parandamiseks. Võetagu kas või need tuhanded haigemajad, mida üle maa ülal peetakse ainult jõukate kihtide vabatahtlikkude annetuste varal, sajad mitmesugused klubid, koolid jne., mis kõik määratud mitmesugusest kihist ja mitmesugusest east kehvemaile rahvakihtidele ja millede arv kasvab mitte üksi iga päevaga, vaid iga tunniga. Nimetus „klassiviha“ ei vasta Inglismaal seega tõeloludele, ehk olgu siis ainult kehvade suhtumises jõukate vastu — kitsas ja ihekülgnes mõttes. Omas rõhuvas enamuses on britilased — kannatlik ja hääsüdamik rahvas, kes lepib kergesti ainelise mitte-ühetaolisusega. Kuid äärmiste elementide kihitustöö, mis viimastel aastatel väga elavaks muutunud, — selle agitatsiooni rahaliste allikate üle ei tarvitse kahevahel olla, — loob varanduseta ja tööta kihtides meeelolu, mis peaaegu vastav pogrammimeeelolule. Kuid tähendatud elementide hulk on arvuliselt nii tähtsuseta, et ta üldises ühiskondlis-poliitilise meeelolu analüüsis enesest mingisugust tegurit ei esita“.

Nii Inglismaa Vene ajakirjaniku valgustusel, kes ise sugugi ei kuulu pahempoolsesse laagrisse. Kui sellega kõrvuti seada, kuidas meil Eestis jõukamaid kihte edustavad parempoolsed ringkonnad igasugust pisematki katset kehvamate rahvakihtide seisukorra parandamise sihis ainult „kommunismi tegemiseks“ oskavad kuulutada,

omapoolsetest vabatahtlikkudest jõupingutustest ja ohvrimeelsusest kõnelemata, siis peaks kiiltalt arusaadav olema, miks meie poliitilinegi elu ning meeolud nii kaugele lahku lähevad eeskujusseatava Inglismaa omadest.

*

Inglise parlamendi viimast istangjärku peetakse üheks kõige kahvatumaks ja kõige viljatumaks hulga aastate jooksul. Selle tõttu on ka publikumi huvi alamkoja tegevuse vastu peaaegu kadunud. See näitab, et rõhuv ühekülgne enamuse parlamendis kaugeltki nii soodne ei ole rahvaesituse töövõljakuse ja riigi poliitilise elu sisurikastamise mõttes, kui sagedasti kõneldakse ja kirjutatakse: mõjuva vastasrinna puudus teeb enamuse liig ükskõikseks, tegevusetuks.

Avalik elu aga nähtavasti ei salli suikumist, uinumisseisukorda, vaid igatseb võitlust ja tegevust. Ja kui ametlik olukord selleks pinda ei paku, siis hakatakse seda pinda lõppude-lõpuks otsima. Seesugusest pinnatsimisest tuleb teateid nüüd ka Inglismaalt. Nimelt on praeguse enamuserakonna enese ridades muhenemisel teatav ümberhindamise vaim, mille algatajais nooremad vanameelsed. „Need on“, nii tunnistab tööerakonna juht MacDonald, „kindlale äratundmisele jõudnud, et Inglismaal paljuiski asjus nii ei toimetata, kui tarvis oleks, ja et seda seisukorda parandada võib ainult uus poliitiline erakond. Varem ehk hiljem sunnib nende vaba, julge vaim ja mitte millegist kitsendatud soov rahvusliku poliitika väljatöötamiseks noori tory'sid asuma rahvuslikule vaatepunktile, aga mitte erakondlisele. Kui nad selle ülesande kallale asuvad, siis jääb vahe nende ja meie vahel sedavõrd väikseks, et neil parem on seda vahet ära kaotada ja sotsialistide laagrisse üle astuda“.

Kuid lõhe kõrval vanade äärmiste konservatiivide ja sama erakonna nooremate elementide vahel on valmimas ühtlasi lõhe ka Inglise tööerakonna ridades, millest pudenema kipuvad „need elemendid, kes usuvad, et ainukeseks abinõuks praegusest ebaloomulikust seisukorrast väljapääsemiseks võib olla ainult otsekohene verine mäss“, nagu iseloomustab Thomas.

Ja seesuguste lõhenemiste keerus ei ole sugugi võimata, et järk-järgult Inglismaal niisugune õhkkond kujuneb, milles MacDonaldi ettekuulutus sotsialistlike värvinguga „rahvusliku erakonna“ kujunemisest enam kaugeltki paradoksina ei kõla.

*

Poliitilises elus tuleb sagedasti ette, et üksikud silmapaistval kohal seisvad poliitikategelased ajakirjandusele jne. oma arvami avaldavad välispoliitiliste küsimuste üle. Kui need oma riigi välispoliitika juhtide avaldustega vastolus, siis võivad seesugused avalikkuse ette saadetud „arvamised“ tihtilugu sekeldusi tuua riigi välispoliitilises elus. Meil Eestiski on seesuguseid juhtumisi ette tulnud. Senise riigikogu esimehe omapärased sammud välislaenu küsimuses on veel kõigil värskelt meeles. Kord pidi üks meie siseminister sellepärast isegi ametist lahkuma, et ta oma ametlikus seletuses üht välispoliitilist küsimust puudutas niiviisi, et meie välisministril selle tagajärgede õnneliku lahendamise suuri raskusi oli. Ja üsna harilikuks on saanud meil juhtumised, kus üks ehk teine meie endisesse aadeliseisusesse kuuluv kodanik tarvilikuks peab väljamaa ajakirjandusele intervjuu'd anda, mida meie välisesitused siis tagantjärele korduvalt peavad ümber lükkama. On isegi juhtumisi ette tulnud, kus mõni meie ülikooli õpejõud (nende hulgas on teatavasti rohkesti muulasi) meie riigikorda ja poliitilist tegevust välisajakirjanduses väga omapäraselt selgitab.

Kuna meil kõigi seesuguste asjade puhul harilikult midagi ei osata või ei taheta ette võtta, leidub aga mujalt ilmast näiteid, et tähendatud küsimust sugugi nii vähese tähtsusega asjaks ei peeta. Nimelt teatab „New-York Herald“ alles neil päevil Washingtonist, et president Coolidge samme kavatses astuda ühe Franklini seaduse

uesti maksmapanemiseks, mis on pärit veel sellest ajast, kui Benjamin Franklin oli Ameerika Ühisriikide saadikuks Prantsusmaal. Tähendatud seadus näeb nimelt ette nende ameeriklaste karistamist, kes, ilma et nad volitatud oleksid Ameerika Ühisriike välismail esitama, seesugust esitamist enestele aga lubavad ja sellega Ameerika valitsuse välispoliitikat eksitavad. Karistusena tähendatudlaadiliste süütegude eest näeb seadus ette 5000-dollarilist rahatrahvi ehk kuni 3-aastalist vangistust, kui ka mõlemaid karistusi koos.

Rahvasaadik Hamilton Fish, saadikutekojas väliskomisjoni liige, on tähendatud Franklini seaduse maksmapanemiseks president Coolidge'le soovi avaldanud nimelt mõtteavalduste puhul, millega mõned silmapaistval seisukohal olevad ameeriklased on esinenud Euroopa ja Ameerika vahelistes võlgade küsimustes.

Igasuguste mitteametlike välispoliitika tegijate vastutustunde „kinnitamiseks“ kõlbaks meilgi päevakorrale võtta mõne seesuguse seaduslise kitsenduse maksmapaneku küsimust.

*

Kuidas demokraatlike vaimu arenemine kooliküsimusega kooskõlas seisab, selle kohta pakub huvitava näite kõige viimasest ajast Prantsusmaa kogukonnandukogude valimiste käik 3. ja 10. mail, mis andis võidu radikaalidele ja radikaal-sotsialistidele. Herriot' erakonna keskkomitee viimasel koosolekul märgiti see võit ühemeelselt kirikuvaba (ilmaliku) kooli tagajärjena ja otsustati koolide õpetajatele tänu avaldada selle eest, et nad noorsoo on kasvatanud, kelle suhtes demokraatia parema tulevikulootused kõigiti on õigustatud.

*

Neil päevil mälestati moodsa ühisoknateaduse põhielementide rajaja Prantsuse ühisoknateadlase Saint-Simoni 100-aastast surmapäeva.

Kui Oven ja Fourier ühiskondlikku korda veel olenevaks pidasid sellest, missuguste plaanide järele teda kujundada, ja sellepärast oleva ilmakorra parandamiseks oma tuntud süsteemid lõi, seletas Saint-Simon, et ühiskond areneb teatavate, ajalooliselt selgitatavate kindlate seaduste järgi, teadmiste kasvamise ja majandusliste suhete teisenemise kaudu. Ajalugu omavoliliselt muuta on inimestel aga võimatu ja sellepärast ei saa ükski mõtleja uut ideaalsemat korda teostada oma pääs valminud plaanide järele. Ta võib ajaloolisi arenemiseseid ainult selgitada ja nende põhjal tuleviku olude kujunemist ette aimata, aga mitte rohkem.

Ühiskondliku korra püüdel on omandusvahekorrad, omanduste vormid ühiskonnas, ühesõnaga — majanduslikud tegurid. Need on märksa tähtsamad, kui kõik seadused poliitilise korra kohta. Omanduste vormid ühiskonnas aga muutuvad ja teisevad alatasa ning tekitavad ühes sellega muutusi terves ühiskondlikes korras. Nimelt jaguneb ühiskond omanduste suhtes mitmeks klassiks, kelle huvid ja püüded on lahkuminevad ning kes sellepärast omavahel võistlevad. Missugune klass ehk misugused klassid valitsevad on majanduslikel alal, need panevad enese maksma ka poliitiliselt. Keskajal oli majanduslikult võimsamaks klassiks aadel, ta valitses ka poliitiliselt. Kui tööstuslik klass aadelist majanduslikult üle kasvis, nõudis ta — näiteks Prantsuse revolutsioonis — omale kohe ka poliitilist võimu. Ja kui nad Prantsuse revolutsioonis veel ei saavutanud nõuetavat võimu nõuetaval määral, siis pidas Saint-Simon, olles ise tolle ajajärgu kaasaeglane, seda ebaloomulikuks ning tähendas, näiteks, Bourbonide restauratsiooni aja kohta, et „meie elame veel praegu pahupidi pööratud maailmas“.

Kõige tähtsamaks ühiskondlikes elus pidas Saint-Simon väärtuste loomise alal tegutsevaid kihte, n. n. „industriaalid“ — töösturid, intelligents, töölisel, talupojad jne. Need loovad oma tööjõuga kõik varad ja väärtused, kannavad teaduslik ja tehnilist edu, edustavad ühiskonna füüsilist ja vaimlist jõudu. Kui kuningad, sõjaväelased ja

ametnikud, keda ainult umbes $\frac{1}{25}$, kogu ühiskonnad selle $\frac{24}{25}$, s. o. industriaalide üle ometi veel valitsevad, siis ei ole see kuidagi viisi loomulik. Senised valitsejad ei saaks „industriaalideta“ üldse läbi, viimased ilma seniste valitsejateta aga küllalt. Kui korraga 30.000 Prantsuse hoovkondlast hukka saaks, ei tunneks maa seda sugugi; saaks selle asemel aga ainult 3000 tähtsamat teadusmeest, kunstnikku, töösturi jne. hukka, siis tunneks kogu Prantsusmaa seda ränga kaotusena. Sellepärast pidas Saint-Simon ainukeseks loomulikuks valitsusvõimu kuulumist „industriaalidele“ ja kõlbmatute valitsejate ikke maharaputamist. Uues ühiskondlises korras valitseksid S.-Simon'i arvates kõige targemad ja kogemusterikkamad, kusjuures vaimlik võim oleks antud teadusmeestele, ilmlik tähtsamaile töösturitele. Need valitsevad kindlasti teaduse põhimõtete järele, s. t. hoolitsevad üldsuse huvide, ühiskondlise kooskõla ja rahu eest. Seda oletades ei märkanud Saint-Simon veel töö ja kapitali vahelisi vastolusid selle eneste iidades, keda S.-Simon ühteviisi pidas ühiste huvidega töötavaiks kihtideks. Ainult sellepärast, et ettevõtjad nende hulgas kõige kogemusterikkamad, oli ta valmis valitseva koha nende kätte kuulumist kõige loomulikumaks pidama. Alles oma elu lõpul hakkas Saint-Simon taipama ka töö ja kapitali vaheliste vastolude sügavust, kuid ta ei usalda vähearenenud töölisterhulkade pääle selleks küllaldaselt lootusi panna, et neid juhtiva võimuna küpseks pidada uues arenevas ühiskonnas. Selle asemel usub ta rohkem jõukate töösturite häatahtlikkusesse, kes juba ristiusu mõjul hoolitsema peavad ka nende varanduseta kihtide huvide eest, kes elavad ainult oma kätetööst: ainult need päriivad igavese õndsuse, kes maapäalses elus on töötanud ligimese kasuks.

Saint-Simoni järelkäijaid ühiskonnateaduses nimetatakse üldiselt saintsimonistideks. Need arendasid oma õpetaja üksikud katkendlised õpetused kindlaks süsteemiks ja läksid oma lõppjäreldest säält edasi, kuhu Saint-Simon ise nõutult peatama jäänud: Töölise ja tööandja vahelised vastolud põhjenevad oleval omandusõigusel, mis lubab tööd tegemata omandusest sissetulekut saada, teisi eksploateerides. Ja et eksploateerimist hävitada, peab ühiskondline kord arenema niisuguseks, et sääli võimata on ilma tööta elada. Riik kaotab pärandamisõiguse, mille tagajärjel ei saa keegi rikas olla juba sündides. Selle tagajärjel saab riik ise kõigi valmistusabinõude omanikuks ja kõikidest töötavaist kihtidest kujuneb niiviisi üldine rahulik assotsiatsioon, mis varade valmistamist ja vahetamist plaanikindlalt organiseerib. Iga inimene võib elada ainult tööst ja teeb nimelt seda tööd, milleks ta kõige kohasem, saades selle eest tasu vastavalt oma töö viljakusele ja hädusele. Teiste inimeste eksploateerimine kaob, järele jääb ainult looduse eksploateerimine, mis sünnib kõige anderikkamate ja tugevõimsamate ühiskonnaliikmete autoriteetlisel juhatusel — kõikide kasuks. A. 7.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- S. Talvik, **Rahva tervishoiu korralduse seadus**, Tartu Eesti arstide seltsi koosolekul 5. XI. 1924. a. Äratrükk „Eesti Arstist“ nr. 11, 1924. K. Matieseni trükk Tartus. 6 lhk.
- Prof. Dr. S. Talvik, **Eesti kriminaal-seadustiku eelkava kohtulik-arstiteaduslikult seisukohalt**. Äratrükk „Tervisest“ nr. 1, 1925. 22 lhk.
- Hans Madisson, **Sugemed alaaliste ulakuse ja kuritegevuse üle Eestis**. Kriminaal-antropoloogiline ja sotsiaal-meditsiiniline uurimus Harku kuralduvustega poeglaste kasvatamaja 1923. a. koosseisu põhjal. Kokkuvõtte trükitud Tartu ülikooli arstiteaduskonna nõusolekul, koosoleku otsuse põhjal 24. XI. 1924. Tartu, detsember 1924. H. Laakmanni trükk. 8 lhk.
- M. Sillaots, **Eduard Vilde naistüübid**, K/Ü. „Loodus“, Tartus 1925. 48 lhk., kriidipaberil. Hind 90 marka.